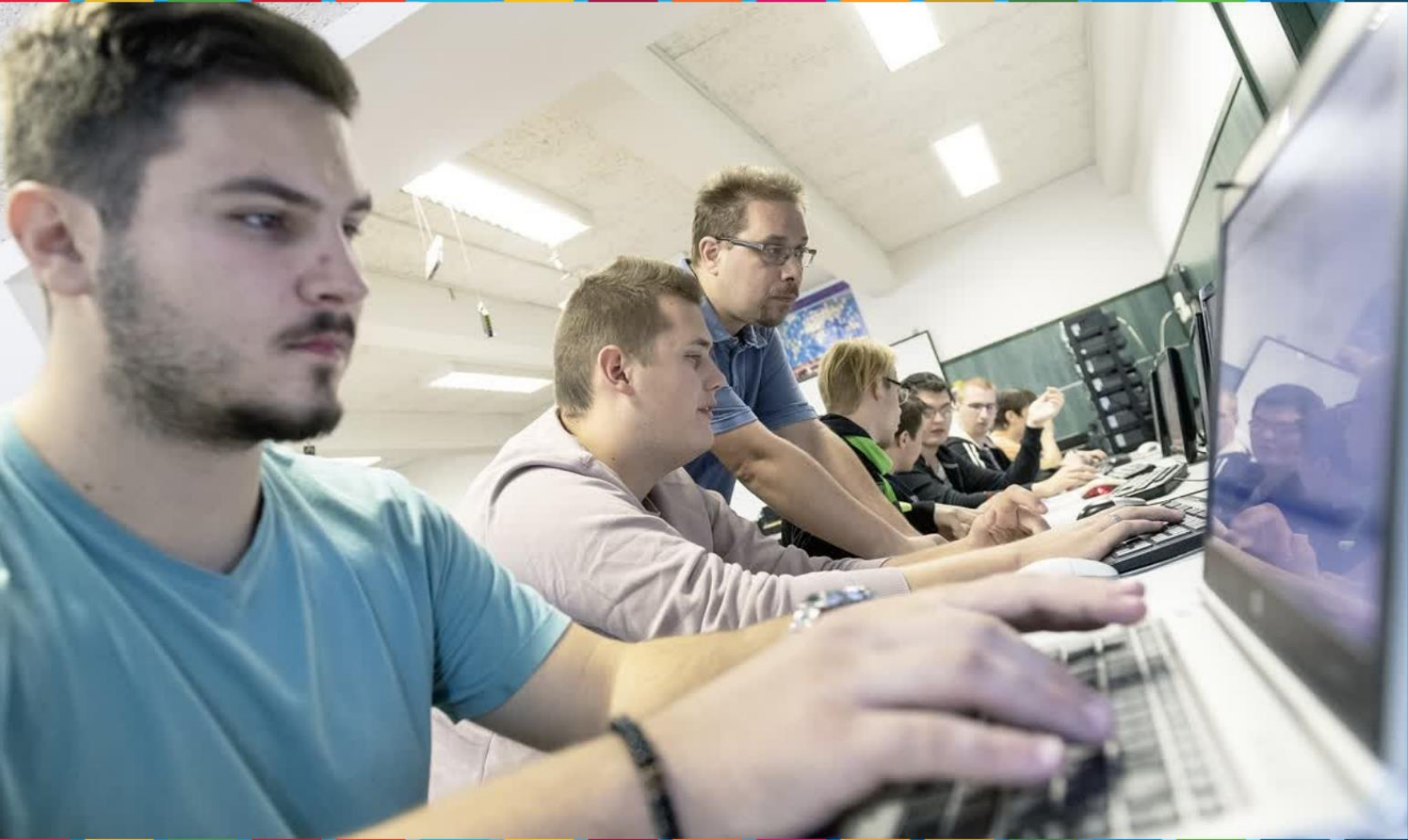

UN COVID-19 Response
and Recovery Fund

#RecoverBetterTogether

Pregledna studija o kvalitetu učenja na daljinu u visokom obrazovanju u Bosni i Hercegovini tokom COVID-19 pandemije

UNITED
NATIONS
BOSNIA AND
HERZEGOVINA

unicef

za svako dijete

unesco

International
Labour
Organization

UN
VOLUNTEERS

Banja Luka i Sarajevo, Jun 2021. godine

Ovaj dokument predstavlja jednu od dvije studije urađene za potrebe projekta „Osmislimo obrazovanje ponovo! Kreiranje kvalitetnijeg obrazovanja za djecu tokom i nakon COVID-19 krize, s fokusom na najugroženije“, koji zajedno provode UNICEF, UNESCO, ILO i UN Volunteers u Bosni i Hercegovini. Druga komplementarna studija „Pregledna studija o potrebama nastavnika i predavača u provođenju obrazovanja na daljinu u visokom obrazovanju u Bosni i Hercegovini tokom COVID-19 pandemije“ je također rezultat rada multidisciplinarnog tima istraživača iz Bosne i Hercegovine. Primarno i sekundarno istraživanje je vršeno u periodu od 23. marta do 9. aprila 2021. godine.

Autori: Sanel Huskić i Siniša Lakić

Autori ove publikacije su isključivo odgovorni za informacije, nazive i mišljenja sadržane u njoj. Upotrijebljene oznake i prezentacija materijala u ovom dokumentu ne podrazumijevaju izražavanje bilo kakvog mišljenja od strane UNESCO-a u vezi sa pravnim statusom bilo koje zemlje, teritorije, grada ili područja ili njenih vlasti, ili u vezi sa razgraničenjem njenih granica. ili granice. Ideje i mišljenja izražena u ovoj publikaciji pripadaju autorima; oni ne moraju nužno pripadati UNESCO-u i ne obavezuju Organizaciju.

Akronimi

BD	Brčko distrikt Bosne i Hercegovine
BiH	Bosna i Hercegovina
COVID-19	Koronavirusna bolest
DELT	Digitalno potpomognute nastavne aktivnosti
EU	Evropska unija
FBiH	Federacija Bosne i Hercegovine
ILO	Međunarodna organizacija za rad
IKT	Informacijsko komunikacijske tehnologije
RS	Republika Srpska
UN	Ujedinjene nacije
UNESCO	Organizacija Ujedinjenih nacija za obrazovanje, nauku i kulturu
UNICEF	Fond Ujedinjenih nacija za djecu
VŠU	Visokoškolska ustanova

Sadržaj

Sažetak.....	5
1. Uvod i svrha	6
2. Metodologija.....	10
3. Nalazi i zaključci	13
3.1 Nalazi o kvalitetu provedenog učenja na daljinu na VŠU	13
3.1.1 Utjecaj finansijskog, pravnog i administrativnog okruženja na provedbu nastave	13
3.1.2 Vrste alata i platformi koji su korišteni tokom pandemije	20
3.1.3 Tehnički uslovi za pristup alatima i platformama za učenje na daljinu	23
3.1.4 Utjecaj prelaska na učenje na daljinu na kvalitet provedbe kurikuluma.....	27
3.2 Zaključci.....	37
3.2.1 Pravno, finansijsko i administrativno okruženje.....	38
3.2.2 Alati i platforme za učenje su korištene tokom pandemije na BiH VŠU.....	42
3.2.3 Tehnički uslovi za pristup alatima i platformama za učenje na daljinu	42
3.2.4 Kvalitet provedbe kurikuluma - praktična nastavu i sveopšti uspjeh studenata.....	43
4. Preporuke.....	46
5. Dodaci.....	50
Dodatak 1: Protokol za intervju	50
Dodatak 2: Anketa za studente.....	53
Dodatak 3: Anketa za nastavnike i predavače.....	58
Dodatak 4: Anketa za predstavnike visokoškolskih ustanova	62
Dodatak 5: Učenje na daljinu i ispiti u zakonima o visokom obrazovanju u BiH.....	66
Dodatak 6: Podaci o ispitanicima.....	78

Sažetak

Studija je napravljena kako bi se saznalo više o utjecaju pandemije COVID-19 na visoko obrazovanje u Bosni i Hercegovini jer je očigledno da je taj utjecaj bio dramatičan i transformativan. Istraživanje se fokusiralo na procjenu kvaliteta učenja s obzirom da je prethodno urađeno samo jedno istraživanje o kvalitetu provedenog nastavnog procesa u BiH a temeljne procjene kvalitete, nedostataka i izazova visokoškolskih institucija za provedbu učenja na daljinu neophodne su u smislu povećanja kapaciteta i spremnosti visokog obrazovanja da sistematski osmisli rješavanje ove, a i budućih kriza. Podaci za analizu su prikupljeni iz dostupnih sekundarnih izvora kao i kroz polustrukturirane intervjuje sa relevantnim osobama i kroz zasebne ankete za studente, nastavnike i predstavnike visokoškolskih ustanova. Na osnovu nalaza jasno je da je kvalitet učenja na daljinu u visokom obrazovanju u Bosni i Hercegovini tokom COVID-19 pandemije daleko od idelnih uvjeta i kvaliteta.

1. Uvod i svrha

Studija je urađena u okviru socio-ekonomskog plana pomoći Ujedinjenih nacija (UN) Bosni i Hercegovini (BiH), u okviru kojeg Dječiji fond Ujedinjenih nacija (UNICEF), Organizacija Ujedinjenih nacija za obrazovanje, nauku i kulturu (UNESCO), Međunarodna organizacija rada (ILO) i UN volonteri (UN Volunteers) su razvili projekt „Osmislimo obrazovanje ponovo! Kreiranje kvalitetnijeg obrazovanja za djecu tokom i nakon COVID-19 krize, s fokusom na najugroženije“ da pomognu obrazovnim institucijama u tri pilot administrativne jedinice u borbi sa efektima COVID-19 pandemije, te da ojačaju kapacitete vlasti zadužene za obrazovanje nastavnika/predavača od predškolskog do visokoškolskog obrazovanja. Projekt obuhvata obrazovni sektor od predškolskog do visokoškolskog nivoa sa svrhom obezbjeđenja kvalitetnog i inkluzivnog učenja na daljinu i nastavnog procesa koje uključuje kombinovani model učenja (engl. *blended learning*). Dok su podaci i dokazi o pristupu i kvaliteti izvođenja učenja na daljinu u BiH za niže nivoe obrazovanja prikupljeni kroz posebne procjene i analize provedene nakon izbijanja COVID-19 i zatvaranja škola širom zemlje, evidentan je nedostatak podataka o primjeni učenja na daljinu na nivou visokog obrazovanja. Pretragom je utvrđeno da postoji samo jedno istraživanje o kvalitetu provedenog nastavnog procesa koje je provedeno i objavljeno marta 2021. godine.¹

Od sredine marta 2020. godine, u sklopu preventivnih mjera u suzbijanju širenja infekcije COVID-19, 31 visokoškolska ustanova² (VŠU) u BiH je bila zatvorena³, što je direktno utjecalo na proces učenja 67.839 aktivnih studenata upisanih u akademsku 2019/2020. godinu kao i 9.844 zaposlenih na VŠU.⁴ Na osnovu podataka prikupljenih putem “Brze procjene stanja i potreba - obrazovanje u Bosni i Hercegovini - Faza II”, koju su zajednički provodili UNICEF i UNESCO od juna do avgusta 2020. godine sve visokoškolske institucije uvele su učenje na daljinu na *ad hoc* osnovi kako bi osigurale kontinuitet učenja za svoje studente. Međutim, kvaliteta učenja na daljinu u toj se fazi nije mogla u potpunosti procijeniti zbog nedostatka neophodnih podataka od strane institucija koje se bave visokim obrazovanjem.

Temeljna procjena kvalitete, nedostataka i izazova visokoškolskih institucija za provedbu učenja na daljinu neophodna je i relevantna ne samo u kontekstu gore spomenute pomoći UN obrazovnim vlastima tokom pandemije COVID-19, već i s ciljem povećanja kapaciteta i spremnosti visokog obrazovanja da sistematski osmisli rješavanje budućih kriza, ali i da se adekvatnije uključi u globalne trendove digitalizacije nastavnog procesa. U tom smislu, UNESCO je pristupio izradi ove studije, koja nudi procjenu kvalitete učenja na daljinu na nivou visokog obrazovanja u BiH.

---

¹Agencija za visoko obrazovanje Republike Srpske. “Tematska analiza procesa izvođenja nastave na daljinu u toku trajanja vanrednih okolnosti izazvanih pojavom virusa korona.” (mart, 2021); dostupno na https://www.hears.com/attachments/article/378/tematska_analiza_20210315.pdf

²Visokoškolske ustanove u BiH su univerziteti/sveučilišta i visoke škole. Za više informacije pogledaj: <http://cip.gov.ba/bs/visoko-obrazovanje>

³ Agencija za razvoj visokog obrazovanja i osiguranje kvaliteta Bosne i Hercegovine, “Lista akreditiranih visokoškolskih ustanova u BiH”; dostupno na: http://hea.gov.ba/akreditacija_vsu/

⁴ Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, “Statistika obrazovanja - visoko obrazovanje u školskoj 2019/2020. godini”; dostupno na: http://bhas.gov.ba/data/Publikacije/Saopštenja/2020/EDU_05_2019_Y2_0_BS.pdf

Kako bi se napravila procjena kvaliteta učenja na daljinu na VŠU u BiH studija je koristila pet ključnih istraživačkih pitanja:

- Koje su prednosti i slabosti trenutnih sistema učenja na daljinu u Bosni i Hercegovini i u kojoj mjeri kvaliteta trenutno korištenih sistema podržava pozitivne ishode učenja; kako se postojeći sistemi učenja na daljinu u Bosni i Hercegovini upoređuju sa zemljama zapadnog Balkana i praksama država članica Europske unije u vezi s učenjem na daljinu?
- Koje dimenzije unutar postojećih pravnih, finansijskih i administrativnih sistema pogoduju primjeni učenja na daljinu na visokoškolskim ustanovama u Bosni i Hercegovini?
- Do koje mjere modeli za učenje na daljinu (alati i platforme), koji se trenutno koriste od strane visokoškolskih ustanova u Bosni i Hercegovini zadovoljavaju standarde koje osiguravaju kvalitet; koje su glavne osobine i modaliteti svih tipova učenja na distancu i učenja na daljinu na visokoškolskim ustanovama u Bosni i Hercegovini?
- Do koje mjere su adresirane potrebe studenata i predavača po pitanju pristupa učenju na daljinu i platformama (veza i dostupnost opreme); poseban fokus na studente sa posebnim potrebama i marginalizovane grupe?
- Kakav je kvalitet implementacije kurikuluma u podučavanju na daljinu uključujući praktična predavanja, i opšteg uspjeha studenata?

Nakon što su definisana istraživačka pitanja, identifikovane su svi oni najbitniji činioци koji predstavljaju logične i teorijske pretpostavke da se na VŠU u BiH odvija kvalitetna nastava potpomognuta digitalnim tehnologijama (DELT; engl. *digitally enhanced learning technologies*) i u periodu nakon pandemije. Finalni model je vizualiziran kao teorija promjene (engl. *theory of change*) na Slici 1 a koji uzima u obzir i ključne aspekte UNESCO filozofije⁵ razvoja obrazovanja na daljinu kao i principe koje zagovara Evropska unija⁶ (EU). Teorija promjene predstavlja vizuelni opis uslova i mehanizama koji dovode do željenog ishoda unutar nekog kompleksnog sistema. Svrha kreiranog modela je dvostruka: (1) model može da posluži kao strateški radni model za unapređenje kvaliteta nastave na daljinu na VŠU u BiH; (2) model je predstavljao referentni okvir pri kreiranju instrumentarija za ispitavanje kvaliteta nastave na daljinu i faktora koji njemu doprinose.

---

⁵ Za više pogledati "UNESCO ICT Competency Framework for Teachers (Version 3)", dostupno na: <https://en.unesco.org/themes/ict-education/competency-framework-teachers>

⁶ Za više pogledati "European Framework for the Digital Competence of Educators: DigCompEdu", dostupno na: <https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/handle/JRC107466>

Okvirni zakon o visokom obrazovanju u BiH⁷ reguliše: i) organizacije visokog obrazovanja u BiH, ii) odgovornost nadležnih vlasti u ovoj oblasti, iii) utvrđuje tijela za provođenje zakona i međunarodnih obaveza BiH, i iv) način osiguravanja kvaliteta u oblasti visokog obrazovanja. Zakonom su također utvrđeni osnovni principi i standardi za sticanje visokog obrazovanja u BiH.⁸ Na osnovu Okvirnog zakona o visokom obrazovanju izvršeno je usklađivanje Zakona o visokom obrazovanju u Republici Srpskoj (RS), deset kantona u Federaciji Bosne i Hercegovine (FBiH) i Brčko distriktu BiH (BD) čime je BiH u potpunosti prešla na Bolonjski sistem obrazovanja.⁹

Uzimajući u obzir sve navedeno, u prvom dijelu studije detaljno su opisane metodologija i ograničenja istraživanja. U nastavku studija nudi nalaze koji su proistekli iz primarnog i sekundarnog prikupljanja podataka. Na osnovu nalaza proizilaze i zaključci koje je utvrdio istraživački tim. U konačnici nude se preporuke za unapređenje učenja na daljinu na VŠU u BiH.

---

⁷ Okvirni zakon o visokom obrazovanju u Bosni i Hercegovini, *Službeni glasnik BiH*, broj 59/07, 59/09; dostupno na: <http://hea.gov.ba/Dokumenti/Zakoni-propisi/?id=105>

⁸ Okvirni zakon o visokom obrazovanju u Bosni i Hercegovini, *Službeni glasnik BiH*, broj 59/07, 59/09; dostupno na: <http://hea.gov.ba/Dokumenti/Zakoni-propisi/?id=105>; zakonom su također utvrđeni osnovni principi i standardi za sticanje visokog obrazovanja u BiH u skladu s relevantnim odredbama Evropske konvencije o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda (ETS No. 5, 1950.) i njenih protokola, Preporukom Komiteta ministara Vijeća Evrope o priznavanju i ocjeni kvaliteta privatnih visokoškolskih ustanova [R(97)1], Preporukom o pristupu visokom obrazovanju [R(98)3] i Preporukom o istraživačkom zadatku univerziteta [R(2000)8] i drugim relevantnim principima međunarodno priznatih pravnih instrumenata čija je država ugovornica i Bosna i Hercegovina, te u skladu s Konvencijom Vijeća Evrope/UNESCO-a o priznavanju kvalifikacija u visokom obrazovanju u evropskoj regiji (ETS No. 165, 1997.).

⁹ Centar za informiranje i priznavanje dokumenata iz oblasti visokog obrazovanja, "Informacije o visokom obrazovanju u Bosni i Hercegovini"; dostupno na: <http://cip.gov.ba/bs/visoko-obrazovanje>

2. Metodologija

Metodologija za procjenu kvaliteta učenja na daljinu na VŠU u BiH osmišljena je kako bi osigurala sistematsko i učinkovito prikupljanje podataka i triangulaciju informacija kroz različite izvore i metode, imajući u vidu pandemijske okolnosti i rokove za pisanje izvještaja. Triangulacija - dobijanje informacija iz različitih izvora - je bila neophodna s obzirom na to da je sam konstrukt kvaliteta složen i direktno ovisi o percepciji različitih učesnika ili korisnika procesa obrazovanja. Konkretno, ono što se uzima u obzir kada se procjenjuje kvalitet obrazovanja je u mnogo čemu određeno subjektivnim kontekstom i potrebama, odnosno kvalitet različito vrednuju nezavisni eksperti (npr. u akreditacionim tijelima), administrativno osoblje ustanova, studenti, predavači i poslodavci na tržištu rada.

Za ovu studiju procjene kvalitete učenja na daljinu na nivou visokog obrazovanja u BiH, korištena je kombinacija kvalitativnih i kvantitativnih metoda za prikupljanje podataka, koja je uključivala:

- sekundarno istraživanje relevantne dokumentacije i podataka (desk analiza/pregled literature),
- polustrukturirane intervju sa ključnim osobama u najrelevantnijim institucijama vezanim za visoko obrazovanje,
- zasebne ankete za nastavnike/predavače, studente, i administrativno osoblje na visokoškolskim ustanovama.

Sekundarno istraživanje je koristilo dostupne izvore koji se odnose na učenje na daljinu u visokom obrazovanju u BiH, uključujući postojeće smjernice, studije, izvještaje, analize, procjene, i pravne/zakonodavne dokumente, statute i strategije. U komparativne svrhe, korišteni su i nedavni izvještaji o međunarodnim istraživanjama i preporukama koje su donosile relevantne organizacije u domenu visokog školstva kao reakcija na novonastalu situaciju. Primarno istraživanje je izvršeno kroz polustrukturirane intervju s ključnim osobama i kroz anketiranje studenata, predavača i predstavnika visokoškolskih ustanova u BiH.

Kad su u pitanju intervjui, uzorak je bio namjernog tipa kroz koji se osigurala zastupljenost po administrativnoj kompoziciji BiH, kao i ranija iskustva sa učenjem na daljinu. Intervjui su pretežno provedeni putem elektronskih platformi za komuniciranje, a manji dio je proveden uživo. Ukupno je održano 19 individualnih intervju (3 iz državnih institucija, 1 iz BD, 4 iz RS, i 11 iz kantona FBiH) sa 26 osoba koristeći protokol za intervju koji je sadržavao upite vezane za ključna pitanja iz studije. Protokol za intervju je pilotiran (jedan predstavnik VŠU i jedan državni službenik-uposlenik u jednom od BiH ministarstva). Operacionalnu populaciju za intervju su činile osobe koje imaju prethodno iskustvo sa učenjem na daljinu uzimajući u obzir administrativnu strukturu BiH. Kako bi se osiguralo učešće sagovornika Kancelarija UNESCO-a u Sarajevu je pripremila popratno pismo koje je poslano svim potencijalnim sagovornicima kao dio imejla sa jasnim uputstvima i svrhom intervju.

Ankete su kreirane sa ciljem da se dobiju ključne informacije o stepenu zadovoljenosti različitih aspekata kvalitetnog učenja na daljinu, aspekata koji su identifikovani u ranije navedenoj

teoriji promjene. S obzirom na pandemijske uslove i na efikasnost prikupljanja podataka, odlučeno je da se ispitivanje vrši onlajn putem. Kao što je navedeno, tri različite ciljne grupe su bili administrativni predstavnici VŠU koji su imali direktan uvid u provođenje nastave (tj. prorektori za nastavu, koordinatori za osiguranje kvaliteta ili neko drugo administrativno lice), predavači koji su izvodili nastavu na VŠU, te studenti svih programa koje VŠU izvodi.

Za svaku ciljnu grupu su kreirane zasebne ankete. Za neke aspekte je bilo moguće tražiti istovjetne informacije iz više perspektiva i tako provjeriti njihovu saglasnost (npr. da li su bili obezbijeđeni tehnički uslovi za izvođenje kvalitetne nastave na daljinu u smislu softverskih alatki, brzine internet protoka, tehničke podrške za studente i predavače), dok je za neke aspekte tražena informacija samo iz jednog izvora koji je procijenjen kao najrelevantniji (npr. studenti su procjenjivali motivaciju predavača za prilagođavanje onlajn nastavi, administrativni predstavnici su predočavali eventualne legislativne prepreke sa kojima se susreće VŠU). Svi anketni instrumenti su pilotirani (fokus grupa sa studentima, kognitivno intervjuisanje jednog studenta i nekoliko predavača, te jednog predstavnika VŠU na fakultetskom nivou). Ispitivanje je bilo anonimno i kako bi se smanjila prijetnja otkrivanja identiteta koja bi mogla uticati na iskrenost odgovora studenata i predavača, jedini demografski podaci koji su prikupljeni su bili vezani za godinu studiju i studijski program na kojem su studenti, odnosno starosni razred i naučno-stručnu oblast u kojoj predaju predavači.

Operacionalnu populaciju studije su činili svi studenti i svi predavači na VŠU u BiH, te navedeni administrativni predstavnici tih ustanova. Kako bi se osigurao što veći odziv ispitanika u prvom koraku je Kancelarija UNESCO-a u Sarajevu poslala molbu za učešće u istraživanju zajedno sa popratnim pismom na relevantne imejl adrese svih VŠU koje su bile potencijalni učesnici. Nakon toga je poslan imejl sa jasnim uputstvima, linkom za svaku od anketa i kratkim tekstom koji je mogao biti proslijeđen dalje svim predavačima i studentima. Na osnovu povratnih informacija su VŠU, po potrebi, ponovo kontaktirane. Nakon četrnaest dana - koliko je trajalo prikupljanje podataka - dobijeni su odgovori 2793 studenta, 755 predavača, te 19 predstavnika VŠU (svih 8 javnih univerziteta iz BiH i 11 privatnih VŠU, 6 iz FBiH i 5 iz RS).

Kad su u pitanju apsolutni brojevi za studente i predavače radi se o zavidnoj veličini uzorka, na kojem bi, u teorijski idealnim uslovima, bilo moguće utvrditi populacione parametre (prema ranije iznesenoj procjeni broja zaposlenih na VŠU i studenata u BiH iz 2019. godine, uzorkovano je 7.7% populacije zaposlenih na VŠU, odnosno 4.1% ukupne populacije aktivnih studenata). Međutim, usljed velike heterogenosti same prirode visokoškolskog obrazovanja i uslova izvođenja nastave (npr. studiranje u različitim oblastima, na različitim podorganizacionim jedinicima unutar različitih VŠU, različiti predavači na različitim godinama studija), ali i mogućeg pristrasnog odziva ispitanika (vidjeti sekciju Ograničenja), kvantitativni dio studije je primarno deskriptivnog karaktera budući da nalazi i preporuke mogu značajno varirati od konteksta (tj. konkretna VŠU, godine studije, oblast u kojoj se studira). Bez obzira na to, količina informacija koja je prikupljena omogućava visok stepen empirijskog uvida u opštu sliku kvaliteta visokoškolskog obrazovanja u BiH tokom pandemije, a u analizi podataka - gdje je to bilo moguće - uzeti su u obzir i kontekstualni faktori. Analiza anketnih podataka je obavljena u statističkom programskom okruženju R.

Ograničenja

U procesu osmišljavanja istraživanja, razvoja instrumentarija i prikupljanja podataka uzeto je u obzir nekoliko ograničavajućih okolnosti koje donekle umanjuju jačinu ponuđenih nalaza:

- Podaci su prikupljeni tokom vrhunca trećeg talasa COVID-19 pandemije (kraj marta - početak aprila 2021. godine). Ovakva epidemiološka situacija je direktno uticala na odziv ispitanika iz reda predstavnika VŠU; npr. poznato je da je na nekoliko javnih univerziteta nekoliko ključnih kontakt osoba bilo zaraženo u trenutku istraživanja što je onemogućilo adekvatno prosljeđivanje informacija i prikupljanje podataka u predviđenom vremenskom roku.
- Postoji određeni broj privatnih VŠU koje se uopšte nisu odazvali na upit o ispunjavanju upitnika ni nakon višestrukog kontaktiranja. Od VŠU koji su se odazvali, njih 8 ima slab odziv studenata (10 ili manje), a za 9 slab odziv predavača (10 ili manje). Nije bilo moguće dodatno uticati na motivaciju da ankete popune predavači i studenti, niti se moglo uključivati u internu komunikaciju unutar VŠU koje su svojim zaposlenim i studentima prosljeđivale pozivni tekst sa linkovima. Uz to, plauzibilna je pretpostavka da je na slabiji odziv nekih VŠU moglo uticati i to što su prepoznavale vlastite slabosti pri provođenju nastave na daljinu, te nisu bile motivisane da te informacije budu dijeljene sa trećim licima.
- U fokusu ovog izvještaja se nalazi pitanje kvaliteta nastave. Kvalitet je teško objektivno mjerljiv bez direktne eksterne evaluacije koju bi vodili eksperti iz različitih naučno-stručnih oblasti. Nažalost, kada je u pitanju rad VŠU, sem povremenih akreditacionih izvještaja, ne postoje takva mjerila kvaliteta ni za predpandemijski period. Bilo je nemoguće uvrstiti gledišta potencijalnih poslodavaca i eksperata sa tržišta rada jer će realni rezultati “prisilnog prebacivanja” na onlajn učenje biti vidljivi tek u daljoj budućnosti.
- Usljed toga što su studenti i predavači bili preplavljeni mnogobrojnim onlajn istraživanjima tokom pandemije, metodološki je bilo neophodno kreirati relativno kratke anketne instrumente koji se mogu popuniti “u jednom sjedenju”. To je jasno naglašeno u tijelu pozivnog imejla i uvodu anketa kako bi se održala motivaciju potencijalnih ispitanika i time došli do zadovoljavajućeg brojčanog odziva. Istovremeno je to značilo da su određene zanimljive pojedinosti morale biti izostavljene.

3. Nalazi i zaključci

U ovom dijelu izvještaja fokus je stavljen na analizu svrhovito prikupljenih podataka. U prvom dijelu je predstavljena analiza kvaliteta provedenog učenja na daljinu na visokoškolskim institucijama kroz četiri pod-oblasti: i) pravno, finansijsko i administrativno okruženje za uspostavu i provedbu učenja na daljinu, ii) vrste alata i platformi za učenje na daljinu, iii) pristup predavača i studenata alatima i platformama za učenje na daljinu, i iv) utjecaj učenja na daljinu na kvalitet provedbe kurikuluma - praktična nastava i sveopšti uspjeh studenata. Drugi dio poglavlja nudi zaključke koji proizilaze iz prethodno iznesenih nalaza; u ovom dijelu se nudi i pregled strateških prilika i nedostataka u pogledu korištenja platformi i alata za učenje na daljinu.

3.1 Nalazi o kvalitetu provedenog učenja na daljinu na VŠU

Prije nego se ukaže na ukupni kvalitet nastave na daljinu tokom pandemije neophodno je steći uvid o legislativnim okruženju u kojem se ovaj oblik nastave odvijao i još uvijek odvija kao i uvid o finansiranju VŠU.

3.1.1 Utjecaj finansijskog, pravnog i administrativnog okruženja na provedbu nastave

Uloga zakona i ministarstava u provedbi nastave na daljinu

Odgovori na izazove pandemije na VŠU se odvijaju unutar institucionalnog okvira visokog obrazovanja koje vodi 16 organa vlasti na različitom nivou sa zakonima koji regulišu rad VŠU.¹⁰ BiH ukupno ima 13 zakona o visokom obrazovanju (RS, BD, 10 kantona, i BiH Okvirni zakon o visokom obrazovanju) **Pregledom zakona nadležnih ministarstava iz oblasti visokog obrazovanja po pitanju učenja na daljinu uočavaju se ozbiljni nedostaci** u zakonima koji bi trebali omogućiti provedbu ovog oblika nastave (Dodatak 5).

Osnovna manjkavost svih zakonskih rješenja je nedostatak eksplicitnog regulisanja ovog načina obrazovanja kroz različite članove i stavove unutar zakona. Ovo se odnosi na sve zakone o visokom obrazovanju u BiH. Konkretno, **obrazovanje na daljinu nije suštinski obrađeno unutar zakona već se samo deklarativno spominje**. U zakonima se u većini slučajeva samo navodi da se visoko obrazovanje može sticati “redovno, vanredno, učenjem na daljinu, ili u kombinaciji ova tri načina studiranja”.¹¹ U većini zakona tu se završava regulisanje učenja na daljinu, a ostatak regulisanja se prebacuje na statute VŠU. Zakoni nemaju jasne i precizne upute o specifičnostima vezane za učenje na daljinu npr. pravila studiranja, organizacije ispita, praktičnog i stručnog rada, postupak provjere znanja i ocjenjivanja, nastavni plan i program, i slično.

¹⁰ Ministarstvo prosvjete i kulture Republike Srpske, Ministarstvo za naučnotehnoški razvoj, visoko obrazovanje i informaciono društvo Republike Srpske, 10 kantonalnih ministarstava obrazovanja u Federaciji Bosne i Hercegovine i Odjeljenje za obrazovanje Vlade Brčko Distrikta BiH. Također, postoje dva ministarstva koja imaju koordinacionu ulogu, Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke, koje koordinira deset kantonalnih ministarstava u FBiH, i Ministarstvo civilnih poslova BiH, koje je zaduženo za koordinaciju na državnom nivou.

¹¹ Svi zakoni o visokom obrazovanju.

U zakonima gdje se učenje na daljinu detaljnije spominje, zakonska rješenja ne pogoduju izvođenju ovog načina učenja kao i rješavanju problema u visokom obrazovanju koje je izazvala pandemija. Ovo se prvenstveno odnosi na zakone o visokom obrazovanju Kantona Sarajevo i Tuzlanskog kantona. Na primjer, u Kantonu Sarajevo zakonsko rješenje kroz član 52. koji se odnosi na organizaciju ispita, praktičnog i stručnog rada, nalaže da: “[k]ada se nastava odnosno pojedini oblici nastave organiziraju u formi ‘učenja na daljinu’ ispiti se obavezno održavaju u sjedištu organizacione jedinice”.¹² Tuzlanski kanon ima identičan tekst u članu 128. svog zakona o visokom obrazovanju. Ovo su jedini identifikovani primjeri da se bez obzira što se pojedini oblici nastave mogu organizovati učenjem na daljinu, **ispiti se ipak moraju održavati isključivo u sjedištu visokoškolske ustanove** navedenoj u dozvoli za rad. Ostali zakoni ostavljaju mogućnost polaganja na drugoj lokaciji i navode da “[i]zuzetno, visokoškolska ustanova može organizirati polaganje ispita izvan sjedišta samo ako se radi o ispitu iz predmeta čiji karakter to zahtijeva”.¹³ Međutim, ni oni ne navode eksplicitno da je to učenje na daljinu. **Niti jedan zakon o visokom obrazovanju u BiH eksplicitno ne navodi da se ispiti mogu obaviti putem platformi u virtuelnom okruženju.** Isto tako, bitno je spomenuti da svi zakoni omogućavaju pismenu i usmenu provjeru znanja, ali ponovo nema spominjanja mrežnih platformi za provjeru znanja.

Bez obzira na manjkavosti zakonskih rješenja, sve VŠU su provele nastavu na daljinu uključujući i ispitivanje znanja studenata na daljinu. **VŠU** su uporište za održavanje nastave našle u naredbama, odlukama i zahtjevima nadležnih ministarstava da se nastava odvija na daljinu. Komunikacija ministarstva prema VŠU koje su pod njihovom upravom je izričito tražila odgodu realizacije redovnog nastavno-naučnog procesa na svim visokoškolskim ustanovama i uspostavu online nastave; sva ministarstva su uputila ovu komunikaciju prema VŠU. U nekim slučajevima ministarstva su dala preporuke, instrukcije i uputstva kako da se nastava realizuje. Obrazloženja da se uslijed pandemije COVID-19 prelazi na rad na daljinu, te kako se na VŠU ovaj oblik nastave provodi, dostupan je na zvaničnim stranicama ministarstava i VŠU gdje se može pratiti i hronologija komunikacija i odluka. **Ministarstva** su svoja uporišta našla u odlukama entitetskih vlada o proglašenju nesreće uzrokovane pojavom koronavirusa COVID-19.¹⁴ **Entitetske vlade** zajedno sa BD su dale uporište i Odluci Vijeća ministara Bosne i Hercegovine o proglašenju nastanka stanja prirodne ili druge nesreće na teritoriji Bosne i Hercegovine.¹⁵

VŠU su u skladu sa gore navedenim i u skladu sa svojim statutima, internim aktima i odlukama regulisale nesmetano odvijanje nastave. Intervencije su bile mnogobrojne i pokrivala su različite aspekte obezbjeđivanja kontinuiranog nastavnog procesa, npr. od donošenja odluka Senata o realizaciji nastavnog procesa u vrijeme pandemije korona virusa (COVID-19) do smjernica za rad sa korisnicima biblioteka u vrijeme pandemije COVID-19.

---

¹² Zakon o visokom obrazovanju Kantona Sarajevo, ("Sl. novine Kantona Sarajevo", broj 33/17); dostupno na: <https://www.unsa.ba/sites/default/files/dodatak/2017-10/Zakon%20o%20V%20august%202017.PDF>

¹³ Zakon o visokom obrazovanju Republike Srpske i preostalih 9 kantona.

¹⁴ Odluka Vlade Federacije Bosne i Hercegovine o proglašenju nesreće uzrokovane pojavom koronavirusa (COVID 19) na području Federacije BiH („Službene novine Federacije BiH”, broj: 21/20); i Odluka Vlade Republike Srpske o proglašenju nastanka vanredne situacije ("Sl. glasnik RS", br. 25/2020).

¹⁵ Odluka Vijeća ministara Bosne i Hercegovine o proglašenju nastanka stanja prirodne ili druge nesreće na teritoriji Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik”, broj: 18/20); dostupno na: <http://www.sluzbenilist.ba/page/akt/bTsBUE4N5GM=>

Uloga finansijskog okruženja u kojem VŠU provode nastavu na daljinu

Finansiranje VŠU tokom pandemije je bilo umanjeno jer su sve vlade u BiH izvršile rebalans budžeta za 2020. godinu kako bi odgovorile na pandemiju COVID-19.¹⁶ Budžeti su rebalansirani i usvojeni kako bi se ublažili efekti nastali usljed vandrednih okolnosti gdje su svi nivoi vlasti pokušali uspostaviti balans jačanjem predviđenih rashoda i pronalaženjem novih prihoda, tj. rebalansiranjem budžeta. UN izvještaj iz 2020. godine "Smanjenje uticaja pandemije COVID-19 na učenje djece i mladih u Bosni i Hercegovini" navodi da "[o]d 14 obrazovnih vlasti, samo su četiri navele da sektor obrazovanja u njihovim administrativnim jedinicama neće biti podložan rebalansu budžeta, dok su dvije navele da plan rebalansa budžeta u njihovoj administrativnoj jedinici tek treba da bude usvojen".¹⁷ Izvještaj nadalje navodi da je planirano da u osam administrativnih jedinica sektor obrazovanja bude predmet rebalansa te je procijenjeno da kumulativni iznos smanjenja budžeta u 2020. godini može biti u iznosu od ukupno 14,775,853 KM.¹⁸ Nadalje se navodi:

*"[s]manjenja budžeta uglavnom su vršena na budžetskim stavkama koje nisu korištene tokom obustave izvođenja nastave u školama, a to su troškovi prevoza, režijski troškovi, nabavke sitnog inventara, ugovorne usluge, obnova i ulaganja u infrastrukturu itd. Ispitanici iz Kantona Sarajevo naveli su da smanjenja budžeta za usluge po ugovoru o djelu, usvojena u sklopu prvog rebalansa budžeta u maju 2020. godine, ugrožavaju realizaciju redovnog školskog procesa budući da je time onemogućeno finansiranje nekih od neophodnih pripremnih aktivnosti (npr. godišnji zdravstveni pregledi nastavnika i školskog osoblja, računovodstvene usluge, raspisivanje konkursa za nastavno osoblje za novu školsku godinu itd.). Shodno tome, u drugom rebalansu budžeta usvojenom u julu 2020. Vlada je dobila zadatak da izvrši povrat sredstava obrazovnom sektoru u iznosu od oko 600.000 KM kako bi se osigurala sredstva za osnovnu potrošnju u sklopu priprema za početak nove školske godine."*¹⁹

¹⁶ Ujedinjene nacije, "Smanjenje uticaja pandemije COVID-19 na učenje djece i mladih u Bosni i Hercegovini: brza procjena stanja i potreba - obrazovanje u Bosni i Hercegovini Faza II"; dostupno na: https://bosniaherzegovina.un.org/sites/default/files/2020-10/RNA%202%20Faza%20II_BHS_final.pdf

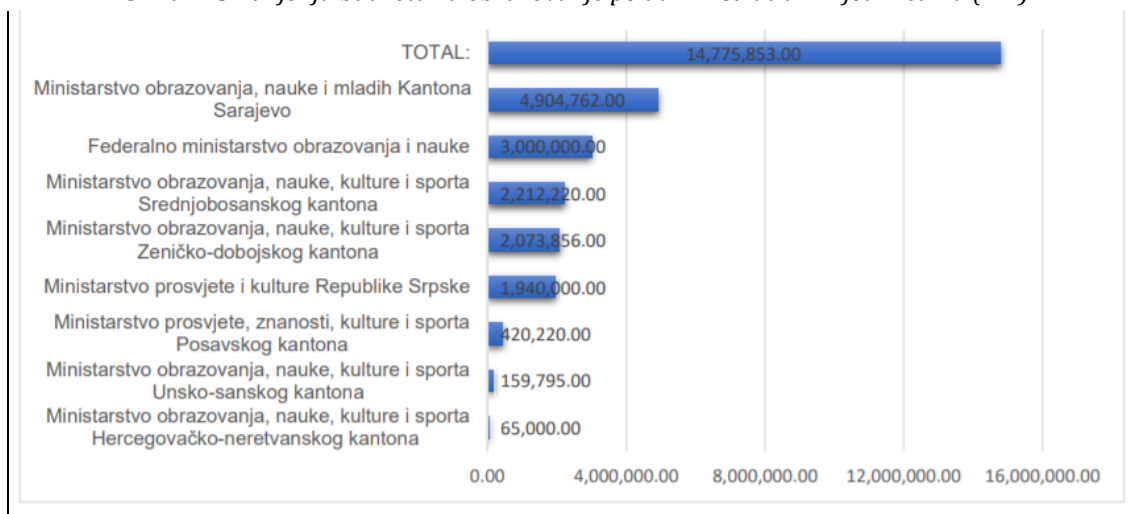
¹⁷ Ujedinjene nacije, "Smanjenje uticaja pandemije COVID-19 na učenje djece i mladih u Bosni i Hercegovini", p. 21.

¹⁸ *Ibid.*

¹⁹ *Ibid.*

Slika 2. Smanjenja budžeta za obrazovanje po administrativnim jedinicama (KM)

(Izvor: Ujedinjene nacije, "Smanjenje uticaja pandemije COVID-19 na učenje djece i mladih u Bosni i Hercegovini", p.21.

Uloga politika VŠU i strateških okvira za nastavu na daljinu

S obzirom na jasne zakonske prepreke u neometanom provođenju nastave na daljinu, predstavnici VŠU su ispitani kroz intervju o pravnim preduslovima i strateškom opredeljenju kada je u pitanja nastava na daljinu i mimo vanredne pandemijske situacije; ovo se uglavnom ticalo statuta kao krovnog strateškog i operativnog okvira VŠU. Prvo pitanje se ticalo toga u kojoj mjeri podzakonski akti (npr. statuti) dopuštaju izvođenje nastavnog procesa van fizičke lokacije VŠU. Odgovori VŠU bili su relativno ravnomjerno raspoređeni između 3 mogućnosti. **Akti 7 VŠU insistiraju na izvođenju svih oblika nastave uz obavezno fizičko prisustvo, na 5 VŠU predviđaju mogućnost djelimičnog izvođenja onlajn nastave, dok akti 6 VŠU predviđaju i mogućnost izvođenja predmeta i/ili cijelih studijskih programa na daljinu.** Međutim, pregledom dobivenih podataka prvo se ustanovilo da je jedina VŠU (javni univerzitet) za koju je dobiven odgovor dva predstavnika dobivena kontradiktorna informacija (da se mogu organizovati čitavi programi, odnosno da se može organizovati samo kombinovano učenje). Pregledom statuta drugog javnog univerziteta za koji je navedeno da se sve nastavne aktivnosti moraju organizovati uz fizičko prisustvo ustanovljeno je da možda postoji nepoznavanje statuta VŠU među ispitanicima, a koji je usvojen nekoliko godina prije pandemije, gdje stoji: "Pojedini oblici nastave mogu se organizovati putem učenja na daljinu, uz pomoć odgovarajućih tehničkih i elektronskih pomagala, ukoliko fakultet/Akademija ispunjava uslove za taj vid obrazovanja, s tim da se ispiti moraju održavati u sjedištu fakulteta/Akademije navedenom u dozvoli za rad. (2) Fakulteti i Akademija koji izvode nastavu iz stava (1) ovog člana, svojim će statutima detaljnije razraditi potrebne uslove, način i oblik izvođenja takve nastave, te druga pitanja od značaja". U razgovoru sa drugim predstavnikom te institucije došlo se do saznanja da je prema ranijoj sistematizaciji postojalo mjesto administratora za učenje na daljinu koje je nakon nekoliko godina ukinuto, jer se smatralo da to nije prioritet.

U vezi sa navedenim postavljena su i još dva pitanja od kojih se jedno ticalo uvrštavanja digitalizacije nastave u formalne strateške dokumente VŠU, a drugo u kojoj mjeri VŠU namjerava podsticati i podržavati upotrebu učenja na daljinu nakon što se epidemiološka situacija normalizuje. Odgovori na ova pitanja sugerišu izmjenu tretmana nastave na daljinu. Dok je kod 8 VŠU digitalizacija navodno već uvrštena u strateške dokumente, još 8 VŠU je navelo da to namjerava da uradi u skorijoj budućnosti. **Samo dvije VŠU (jedna javna i jedna privatna) su navele da - uprkos očitim novim izazovima i globalnim trendovima koji postoje i mimo pandemije - ne**

Online nastava je nužno zlo. Onemogućava se studentima zajedničko druženje, upoznavanje... sve ono što čini studentski život a što studenti skupo plaćaju pri upisu svakog semestra. Studiranje nije samo slušanje predavanja, to je vrijeme kada bi trebali dodatno izgraditi sebe, raditi na podizanju samopuzdanja, odgovornosti, samostalnosti. Studiranje je životno sazrijevanje koje online nastava onemogućava!

-predavač na VŠU-

smatraju digitalizaciju nastave prioritetom koji je potrebno uvrstiti u strateške dokumente. Predstavnik pomenute privatne VŠU - s - navodi da će se insistirati na vraćanje na stanje prije pandemije; takav odgovor je dobijen sa još jedne privatne VŠU. Takođe, jedna javna VŠU navodi da još nije došlo vrijeme da se stvori slika o tome da li digitalizacija nastave treba da postane prioritet. Ostale VŠU namjeravaju podići stepen pripremljenosti za odvijanje nastavnog procesa na daljinu nakon normalizacije stanja.

Učesnici intervjua navode da je, kako za regularnu nastavu tako i za nastavu na daljinu, **velika prepreka nedostatak sustavne i konzistentne provedbe kvalifikacijskog okvira** u visokom obrazovanju u BiH. Naime, nakon što je usvojen Okvir za visokoškolske kvalifikacije u Bosni i Hercegovini²⁰ u BiH trenutno postoje samo „Osnove kvalifikacijskog okvira u Bosni i Hercegovini“²¹, bez sustavno provedenog Akcionog plana²² za implementaciju jer Osnovama kvalifikacijskog okvira nisu dovoljno razrađene procedure i akteri zaduženi za njegov daljnji razvoj i provedbu. Vijeće ministara BiH je 2011. godine, donijelo je Odluku²³ o usvajanju Osnova kvalifikacijskog okvira za BiH, a potom je formirana komisija za sa zadatkom da razvije „Akциони plan za izradu i provedbu kvalifikacijskog okvira u Bosni i Hercegovini za period 2014.-2020. godine“²⁴, koji je Vijeće ministara BiH također usvojilo. Nekolicina učesnika intervjua je skrenula pažnju na ovu problematiku, uz to je i navela da bi kvalifikacijski okvir trebao povezati prethodne, sadašnje i buduće rezultate učenja, te ih postaviti u međusobne odnose unutar BiH, ali i unutar Evropskog kvalifikacijskog okvira i evropskog obrazovnog prostora. Samim tim, intervjuisane osobe naglašavaju, da je veoma teško utvrditi kvalitet standardiziranog učenja, a samim tim i učenja na daljinu. Navode da je neophodno utvrditi indikatore za ishode učenja za pojedine standarde kvalifikacija, a koji proizilaze iz Osnova

²⁰ „Sedam ključnih strategija i smjernica za provedbu Bolonjskog procesa u BiH“, Službeni glasnik BiH br.13/08

²¹ Za više informacija pogledati „Osnove kvalifikacijskog okvira u Bosni i Hercegovini“; dostupno na:

http://fmon.gov.ba/Upload/Dokumenti/553ef086-3d8d-41b3-aa3a-4ec24ff8a1f1_Osnove%20kvalifikacijskog%20okvira%20u%20Bosni%20i%20Hercegovini.pdf

²² Akcioni plan za izradu i provedbu kvalifikacijskog okvira u Bosni i Hercegovini za period 2014.-2020. godine“, dostupno na: <https://eqf.ba/wp-content/uploads/2019/03/Akcioni-plan-KOBiH-B.pdf>

²³ Za više informacija pogledati na: https://www.unsa.ba/sites/default/files/dodatak/2017-10/Osnove%20kvalifikacijskog%20okvira%20BiH_1.pdf

²⁴ „Akциони plan za izradu i provedbu kvalifikacijskog okvira u Bosni i Hercegovini za period 2014.-2020. godine“, dostupno na: <https://eqf.ba/wp-content/uploads/2019/03/Akcioni-plan-KOBiH-B.pdf>

kvalifikacijskog okvira BiH, te uskladjivati propise kojima se uređuje oblast visokog obrazovanja kako bi se na adekvatan način sagledao kvalitet bilo kakvog učenja.

Nekolicina sagovornika je tokom intervjua istakla važnost **sistematskog uređenja učenja na daljinu kroz mogućnost formalne akreditacije VŠU za podučavanje na daljinu**. Ovdje bi se akreditacija učenja na daljinu regulisala kroz proces standardne akreditacije VŠU. Sagovornici su naveli da je neophodno na jedan sistematičan način urediti osnove cjelokupnog sistema podučavanja na daljinu. U tom smislu, većina sagovornika tokom intervjua je napravila opaske da su svjesni da je prelazak na ovaj način predavanja dugotrajan proces, te da su neophodne strateške odrednice kako da se to i uradi. Sve intervjuisane osobe navode da je **nedostatak strateškog okvira za uspostavljanje i razvoj učenja na daljinu ozbiljna prepreka** u naporima da se uspostave funkcionalni i održivi sistemi za ovaj način podučavanja.

Što se tiče internih odluka, akata i pravilnika na VŠU, svi intervjuisani ispitanici koji su direktno upoznati sa radom VŠU navode da **VŠU nemaju pravnih ni administrativnih prepreka za provođenje nastave na daljinu** i ovaj vid podučavanja. Navode da su VŠU i nadležna ministarstva omogućila da se nastava relativno brzo uspostavi kada je u pitanju pravno-administrativni aspekt. Intervjuisane osobe navode da je većina prepreka relativno brzo otklonjena u velikoj mjeri zahvaljujući

Iskreno, na početku nismo imali pojma kako će se voditi evidencija, davati potpisi i to. Nekako smo samo ušli u to, znaš, moralo se nastaviti sa radom. Srećom, imamo stvarno proaktivne ljude u rektoratu i oni su stvarno brzo odreagovali i dali nam jasne upute kako će se raditi u ovim novim nesretnim okolnostima.

-predavač na VŠU-

visoko decentralizovanom visokoškolskom obrazovanju kao i velikoj autonomiji koju imaju univerziteti i visoke škole u BiH. Međutim, ovdje je bitno naglasiti da i dalje nema zakonskog uporišta za nesmetano podučavanje na daljinu VŠU. Sagovornici koji su naveli da nema prepreka u provedbi

Na nas niko pažnju ne obraća svakako. Nit [sic] nas pita trebal [sic] šta. Kad je sve počelo bilo je uzdaj se u se i u svoje kljuse.

-IT ekspert-

nastave su prvenstveno napravili opservaciju da su VŠU našle način da potkrijepe održavanje nastave kroz interna dokumenta i odluke što se i potvrdilo kroz pregled nekolicine dokumenta na VŠU.

Sve intervjuisane osobe sa VŠU navode da **nisu dobili nikakvu podršku od bilo kog nivoa vlasti, ali da im oni dodatno nisu otežavali već postojeću vanrednu situaciju**. Nedostatak pomoći je naročito izražen kroz finansijska sredstva za nadogradnju postojećih infrastruktura i platformi za odvijanje nastave na daljinu što je postalo naročito naglašeno nakon umanjivanja budžetskih stavki za visoko obrazovanje kroz rebalans budžeta na svim nivoima vlasti u 2020. godini. Ispitanici su tokom intervjua u nekoliko navrata izjavili da je entuzijazam i snalažljivost pojedinaca bili ključ za prevazilaženje početnih poteškoća. U razgovoru sa ispitanicima navedeno je da su inicijalni administrativni problemi koji su nastali na početku odvijanja nastave putem elektronskih platformi kreirali dosta poteškoća i nejasnoća, kako za predavače tako i za studente. Ipak, inicijalni pravni i administrativni problemi su prevaziđeni na većini VŠU jer su sve institucije koje prije pandemije nisu imale propise o ovom obliku odvijanja nastave prilagodila, a u nekim slučajevima i napravila akta, uredbe i pravilnike koji regulišu odvijanje nastave na daljinu te su omogućile nesmetano odvijanje nastave u inicijalnoj fazi pandemije. Nekolicina ispitanika je

navela da Okvirni zakon o visokom obrazovanju u Bosni i Hercegovini²⁵ nije bio prepreka da se nastava odvija neometano ali da nisu sigurni do koje mjere kantonalni, i u slučaju RS entitetski zakon, prepoznaju ovaj oblik podučavanja.

Kroz intervju se došlo do saznanja da bi **VŠU najvjerojatnije imale rezervu prema strateškom određivanju VŠU po pitanju definisanja minimuma kriterija i specifikacija za opremu i kvalitet internetske veze** kroz interna akta i uredbe VŠU. Njihova rezerviranost dolazi od potencijalnog finansijskog opterećenja koje bi takve odluke mogle donijeti. Ukoliko bi institucija insistirala na specifičnoj opremi koju studenti moraju imati da bi pratili nastavu onda bi tu opremu morale obezbjediti VŠU ukoliko studenti nisu u mogućnosti. U protivnom bi se kršio zakon time što bi bilo onemogućeno pravo na obrazovanje studentima slabijih materijalnih mogućnosti.

Šta se dešava ako mi insistiramo da se mora imati taj i taj telefon ili taj i taj laptop a djeca jednostavno nemaju para za to? Jedva se kraj sa krajem sastavlja a mi tražimo da se opreme. To bez jakih donacija, teško da se može.

-VŠU administracija-

Ranija iskustva sa nastavom na daljinu učesnika obrazovnog procesa

Predstavnici 8 (i to 3 javna univerziteta u FBiH, 3 privatne VŠU u FBiH i 1 privatne VŠU u RS) od 19 VŠU su naveli da su već izvodili kompletne studijske programe na daljinu. Dodatne 3 VŠU nisu organizovale kompletne studijske programe na daljinu, ali su imali iskustva sa pojedinačnim predmetima. Predstavnici još 3 VŠU (2 javna univerziteta u FBiH i 1 privatna VŠU u RS) su naveli da su imali spremne neke bitne preduslove (legislativne ili tehničke), ali da nisu imali direktna iskustva u izvođenju nastave na daljinu. Jedan javni i jedan privatni univerzitet u RS su naveli legislativne probleme kao prepreku za izvođenje programa na daljinu: "Statutom je predviđeno učenje na daljinu. Nedostaju opšti akti kojima se reguliše ova oblast.", odnosno "Za sve predmete je postojala podrška informacionih sistema za učenje na daljinu. Imali smo sistem koji je omogućavao studentima pristup na daljinu, kao i sve nastavne materijale koji su pokrivali nastavne jedinice. Ono što je visoke škole u RS zateklo u slučaju prelaska na sistem rada na daljinu, bar kada je naša škola u pitanju, jeste neusaglašenost zakona. U Zakonu o visokom obrazovanju, jasno je navedeno da se ispit polaže u sjedištu, što znači da su studenti morali doći u ustanovu na polaganje ispita, dok su sedmične provjere znanja vršene online." S druge strane svi javni univerziteti u Federaciji BiH su imali određena iskustva sa nastavom na daljinu. Neki javni univerziteti imaju čak i centre i portale posvećene digitalnom obrazovanju (SUMIT²⁶ i SUMARUM²⁷ Sveučilišta u Mostaru).

U isto vrijeme studenti su imali priliku da se osvrnu na lično iskustvo sa nastavom na daljinu na VŠU prije COVID-19 pandemije. Više od polovine studenata (55.2%) je navelo da nije imala onlajn iskustva ili da su se ona ograničavala na komunikaciju međom sa predavačima. Četvrtina studenata (26.1%) je navela da su pohađali predmete koji su imali određeni broj elemenata onlajn (npr. postavljanje materijala, diskusione grupe, upućivanje na onlajn sadržaje u sklopu nastave). Konačno,

²⁵ Okvirni zakon o visokom obrazovanju u Bosni i Hercegovini <http://hea.gov.ba/Dokumenti/Zakoni-propisi/?id=105>

²⁶ IT Centar Sveučilišta u Mostaru; <https://sumit.sum.ba>

²⁷ Portal za e-učenje Sveučilišta u Mostaru; <https://eucenje.sum.ba>

18.7% studenata je navelo da je već pohađalo predmete koji su potpuno izvođeni onlajn. Uz relativno zavidan broj, ono što je zanimljivo jeste da se broj od preko 15% studenata javlja i među javnim i privatnim VŠU, kao i u VŠU koje su u FBiH i RS, dakle nevezano od odgovora predstavnika VŠU. Nije jasno da li se radi o pogrešno shvaćenom pitanju (što je slabije vjerovatno s obzirom na broj odgovora) ili da predstavnici VŠU koji su ispunjavali anketu nisu imali puni uvid u ono što se dešavalo ranije na podorganizacionim jedinicama.

Odgovori predavača sugerišu da je druga navedena mogućnost sasvim realna. Naime, 5.8% predavača je navelo kako su već prije pandemije predavali predmete koji su bili potpuno izvođeni na daljinu i ovi predavači su podjednako dolazili sa privatnih i javnih VŠU iz FBiH i RS. Uz to, 23.0% predavača je je navelo su predavali predmete koji su imali određeni broj elemenata onlajn (npr. diskusione grupe, specifični onlajn sadržaji). Ipak, **značajna većina predavača (71.1%) nije imala ranijih iskustava sa onlajn nastavom.**

3.1.2 Vrste alata i platformi koji su korišteni tokom pandemije

Saznanja o frekvenciji upotrebe različitih obrazovnih alata i platformi za učenje na daljinu su dobijena anketama na svim učesničkim grupama (predstavnici VŠU, predavači, studenti), kao i u intervjuima. Sve skupine ispitanika su mogle da dopune spisak platformi i alata koji je zastupao one globalno najkorištenije.

Anketni rezultati govore da su **sve ispitane VŠU - sem jednog javnog univerziteta - preferirale korištenje određenih softverskih rješenja**, ali su se te VŠU razlikovale u pogledu slobode koja se ostavljala predavačima da sami izaberu konkretne alate. Šest VŠU je navelo da su insistirali na tome da svi predavači koriste isti dijapazon alata. Većina učesnika intervjuja iz reda predavača su dodali da njihove matične institucije sada koriste jedinstvene platforme za provedbu nastave, dok su na početku pandemije korištena različita rješenja kako bi se nastava odvijala nesmetano.

Skoro polovina predavača (47.9%) smatra da im je VŠU obezbijedila softver koji u potpunosti zadovoljava potrebe visokoškolske nastave. S druge strane, nešto više od jedne trećine predavača (36.5%) smatra da iako je obezbijeđeni softver zadovoljavajući, da mu nedostaju neke napredne opcije, dok dodatnih 6.5% smatra da je obezbijeđeni softver neadekvatan za izvođenje visokoškolske nastave. Uz sve to, bilo je i 9.0% predavača koji su naveli da VŠU uopšte nije obezbijedila jedinstvenu softversku platformu koja omogućava komunikaciju sa studentima, organizaciju nastave, postavljanje resursa za učenje i izvođenje onlajn nastave. Obuhvatnijom analizom je utvrđeno da je većina njih (57 od ukupno 68) zaposlena u vrlo različitim studijskim poljima na dva najveća javna univerziteta u Bosni i Hercegovini po broju studenata i predavača ipak imalo obezbijeđene određene platforme. Međutim, očito je za barem 9.0% zaposlenih obezbjeđivanje platforme bilo nedovoljno transparentno.

Konkretna softverska rješenja koja su najčešće korištena

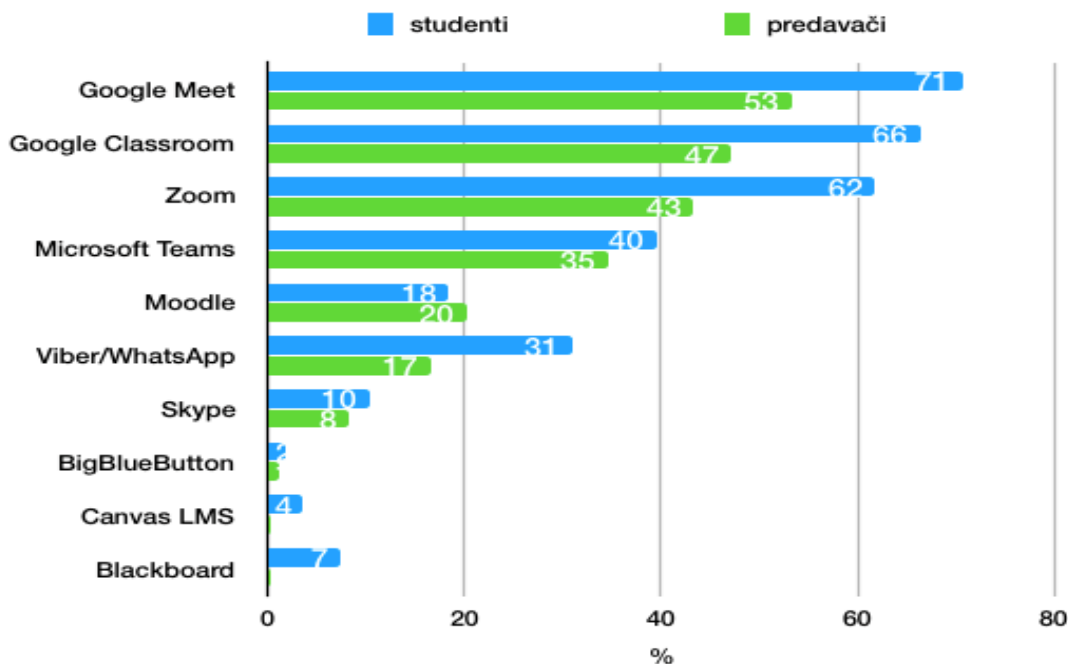
Rezultati su upravo pokazali da je **tokom pandemije najčešće korištena platforma bila Google Classroom**, zajedno sa pratećim video komunikacionim softverom Google Meet (oba softvera su dio integrisanog softverskog paketa Google Workspace, ranije G Suite). Praktično polovina ispitanih predavača je navela da je koristila ova rješenja tokom pandemije (53.3% Google Meet, 47.2% Google Classroom). Studentska anketa dodatno potvrđuje da je ovo bila najčešće korišteno rješenje, budući da je njih 57.9% navelo da je barem polovina predavača na programu na kojem studiraju koristila Google Meet, odnosno 51.8% Google Classroom.

Masovnije su upotrebljavana još tri softverska rješenja: Zoom, Microsoft Teams i Moodle. Video-konferencijski softver Zoom, koji ima napredne opcije osmišljene za podučavanje na visokoškolskom nivou i na koji se Google Meet u velikoj mjeri ugleda, navodi da je koristilo 43.3% predavača, dok 62.7% studenata navodi da je barem neko od predavača koristio Zoom za predavanja (u odnosu na 69.5% koji navode da je barem neko koristio Google Meet). Microsoft Teams, pandan Google Workspace paketa, navodi da je koristilo 34.6% predavača, odnosno to navodi 39.6% studenata. Konačno, svaki peti predavač je koristio Moodle kako to navode sami predavači (20.3%), ali i studenti (19.4%).

Takođe, za komunikaciju između predavača i studenata su korištene i generičke komunikacione aplikacije kao što su Viber i WhatsApp što navodi 16.6% predavača, odnosno 30.9% studenata. Ostala poznata softverska rješenja su znatno rjeđe korištena. Za video komunikaciju u realnom vremenu to su bili Skype (8.2%, odnosno prema navodima studenata 10.4%), BigBlueButton (1.2% prema samim predavačima, odnosno 1.9% prema navodima studenata) i Cisco Webex (0.5% prema navodima predavača, 1.3% prema navodima studenata). Kad su u pitanju globalno popularne kompletne LMS platforme navođeni su još Blackboard (0.4%, odnosno 7.4%, prema navodima studenata) i Canvas LMS (0.4%, odnosno 3.5% prema navodima studenata), dok je forumski orijentisanu Piazza platformu navelo 0.4% predavača, odnosno 0.9% studenata. Ostala softverska rješenja su pominjana sporadično (npr. platforma Biser koju je navelo 5 studenata Filozofskog fakulteta u Sarajevu, a koja je zapravo adaptacija Moodle platforme). Administrativno osoblje na nekim VŠU je pominjalo i korištenje drugih softverskih rješenja (npr. Adobe Connect) koji nisu bili zastupljeni u odgovorima predavača i studenata, dok su predstavnici tri privatna univerziteta naveli i da koriste vlastito razvijene informacione sisteme.

Slika 3. Poređenje učestalosti korištenja različitih alata prema navodima studenata i predavača.

Korištenje različitih platformi i zadovoljstvo nastavom

Ispitano je i da li je upotreba različitih softverskih alata povezana sa različitim ocjenama kvaliteta nastave. Na osnovu podataka prikupljenih na studentima izvedena je korelaciona analiza između obima korištenja konkretnog softvera od strane predavača na studijskom programu i procjene kvaliteta nastave koju su davali studenti (detalji u anketi). Iz Tabele 1 je vidljivo da je učestalije korištenje platformi koje je primarno kreirano za visokoškolsku nastavu (Canvas, Blackboard, Moodle) pozitivno koreliralo sa ocjenom opšteg kvaliteta nastave tokom pandemije. Usljed relativno malog broja studenata koji su imali iskustva sa platformama Canvas ($n = 98$) i Blackboard ($n = 207$) zaključci se ne bi mogli smatrati dovoljno pouzdanim. Međutim, ostvarene korelacije sa korištenjem Moodle ($n = 513$), ali i Microsoft Teams platforme ($n = 1105$), sugerišu da bi odabir konkretnog softvera mogao biti bitan faktor. S druge strane, upotreba Google Classroom platforme nije korelirala sa procjenom kvaliteta nastave. Dobijeni su i podaci o razlikama u percipiranom kvalitetu kada su upoređena mišljenja studenata čiji su svi ili većina predavača koristili jedan od navedenih softvera: Moodle u odnosu na Google Classroom (61.7% naspram 43.6% pretežno ili vrlo zadovoljnih, $p < .001$ Cochran-Armitage test) ili Microsoft Teams u odnosu na Google Classroom (53.5% naspram 43.1%, $p < .001$).

Tabela 1. Koeficijenti korelacija između učestalosti korištenja softverskog alata i studentske procjene kvaliteta izvedene nastave.

	Moodle	Canvas LMS	Blackboard	Microsoft Teams	Google Classroom	Zoom	Google Meet	Skype	Viber/WhatsApp
γ	0.17	0.48	0.29	0.15	-0.03	0.07	0.08	0.14	0.13

Na osnovu gore izloženog jasno je da je polovina ispitanih saopštila da su za nastavu na daljinu korištena rješenja u okviru Google Workspace sistema. Iako se radi o sistemu koji je tokom pandemije značajno unapredovao uključivanjem novih opcija, kako je već navedeno Google Classroom je prvenstveno bio dizajniran za niže nivoe obrazovanja, a Google Meet je nove opcije dodavao na osnovu ponude konkurenata u klasi web konferencijskih softvera (prvenstveno Zoom). Mada je velika prednost Google Workspacea integracija nekoliko značajnih komponenti i posebna ponuda u pogledu memorijskog prostora (Google Drive i mogućnost snimanja predavanja vođenih u Google Meetu) i kancelarijskih aplikacija (Docs, Sheet, Slide, Calendar), u pogledu različitih pedagoških mogućnosti, Google Workspace se može okarakterisati kao edukativna platforma koja je još u fazi razvoja kada se upoređi sa konkurentnim opcijama. **Predstavnici VŠU su u anketama često navodili da su finansijski razlozi igrali bitnu ulogu u procesu odabira softverskih alata**, a sljedeći citati sa dva javna univerziteta oslikavaju razlog zašto je Google Workspace (ranije G-Suite) bivao odabran: *“Obezbijeđena licenca, dakle prije svega finansijski aspekti. Naravno zaključeno je da rješenje Google G-Suite zadovoljava sve naše potrebe”* i *“Google meet platforma [je] besplatna do maksimalno 100 učesnika.”*

Dakle, podatak o nešto boljem procijenjenom kvalitetu nastave onih koji su koristili namjenski kreirane softvere ne znači istovremeno da je uzrok slabije ocjene kvaliteta postignuća onih koji su koristili Google Workspace bio isključivo nedostatak relevantnih opcija. **Dobijeni podaci sugerišu da je Google Workspace paket preporučivan uslijed objektivnih finansijskih uslova, ali istovremeno uslijed upoznatosti predavača i studenata sa postojećim aplikacijama u sklopu paketa**, te uslijed jednostavnosti upotrebe, tj. brže krivulje učenja za one koji nisu imali ranija iskustva sa učenjem na daljinu. Takođe, vrlo bitno je naglasiti još jednu bitnu prednost Google Workspace alata: visoka kompatibilnost sa različitim uređajima i nezavisnost od operativnih sistema. Takođe, niže ocjene mogu biti posljedica nižih pedagoških kompetencija za podučavanje na daljinu onih predavača koji su dobili preporuku i/ili donijeli odluku da koriste ovaj paket, a da ranije nisu bili u prilici da vode predmete na daljinu. Sve u svemu, bez obzira na određene mane izbora, i intervjui sugerišu prednost svih korištenih platformi i alata vide u tome da je time unaprijeđena priprema i odvijanje nastave tokom pandemije, što je primjetno i iz relativno velikog broja pretežno ili vrlo zadovoljnih studenata.

3.1.3 Tehnički uslovi za pristup alatima i platformama za učenje na daljinu

Informacije o zadovoljenosti tehničkih uslova izvođenja nastave na daljinu (brzina i stalnost protoka interneta, hardverska opremljenost, postojanje tehničke podrške) su procijenjeni anketama

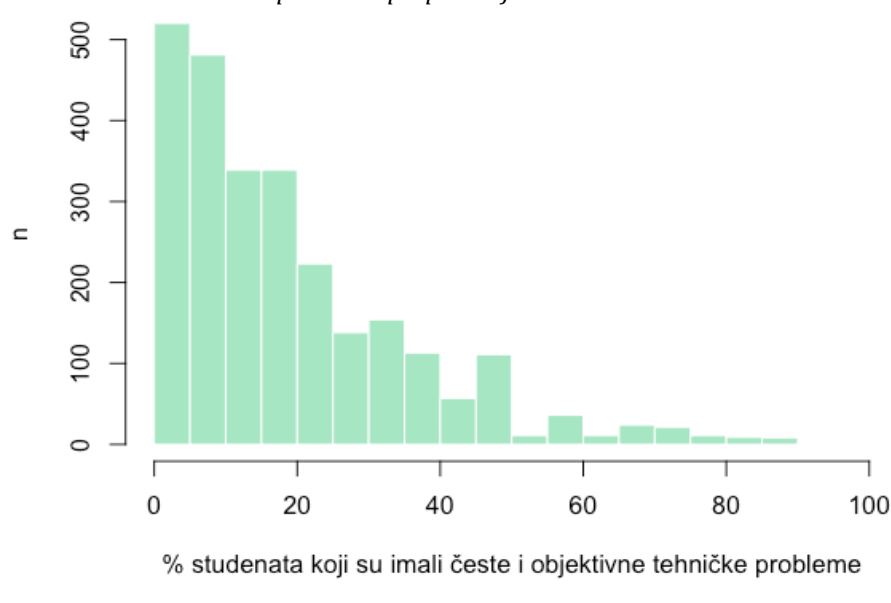
sa svim grupama od interesa, kao i pitanjima u intervjuu. Nalazi se predstavljaju zasebno za studente i predavače.

Gledište studenata

S obzirom na to da je gotovo nemoguće dati potpuno objektivnu procjenu kvaliteta internet veze i tehničke opremljenosti kada su u pitanju pojedinačni studenti, da se pretpostaviti da je istini približan podatak onaj koji mogu dati sami studenti uzimajući u obzir svoju studijsku grupu. Drugim riječima, od studenata je traženo da procijene koji broj njihovih kolega od ukupnog broja na grupi je imao česte i objektivne tehničke probleme sa praćenjem onlajn nastave (npr. nedostupnost računara i/ili mobilnih uređaja, vrlo česti problemi sa internet konekcijom).

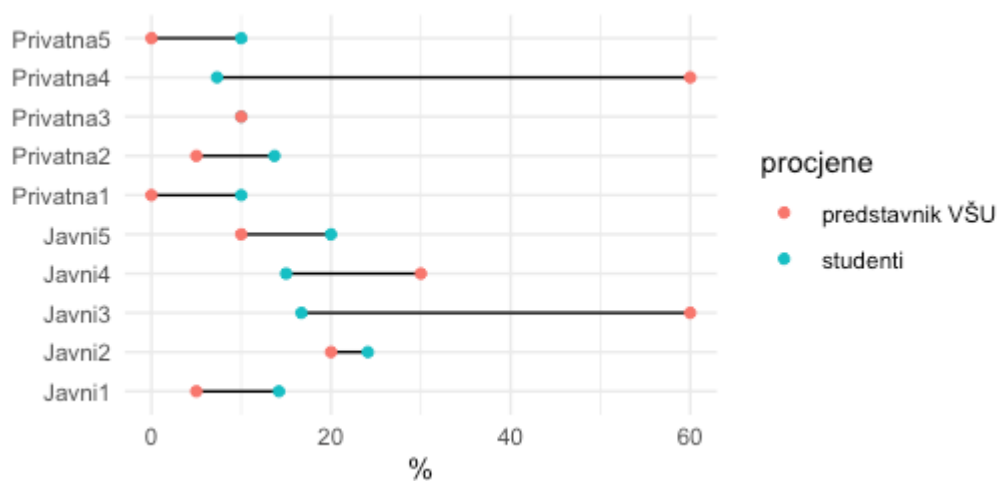
Procjene izražene u procentima su predstavljene na Slici 4, gdje je vidljivo da je postojao izuzetno veliki raspon odgovora koji je sežao od 0% do 90%. Srednja vrijednost procjene (medijana) je 14.7%, a interkvartilni raspon koji obuhvata srednjih 50% odgovora seže od 6.7% do 27.8%. Drugim riječima, raznolikost procjena je zaista velika. Tako je nešto više od četvrtine studenata navelo da je preko 25% kolega imalo česte i objektivne teškoće u radu. S druge strane, veliki broj studenata smatra da je taj broj bio značajno manji u njihovim grupama - odnosno da četvrtina ispitanih studenata smatra da je broj ispod 6.7%; što bi značilo da je otprilike svaki petnaesti student imao probleme sa konekcijom i/ili hardverom. **Kako god, uzimajući u obzir da su adekvatan internet i hardverska osposobljenost nešto bez čega se ne može garantovati kvalitetna nastava na daljinu, evidentno je da postoji značajan broj studenata - a najbolja procjena je da je to svaki sedmi student - koji je oštećen ovom situacijom, ne svojom krivicom.**

Slika 4. Procjena studenata o procentu kolega koji su tokom pandemije imali česte i objektivne tehničke probleme pri praćenju nastave.

Kako bi se sagledalo u kojoj mjeri su VŠU svjesne tehničkih problema koje studenti imaju, identično formulirano pitanje je postavljeno predstavnicima VŠU. Njihove procjene su se kretale od 0% do 60%. S obzirom da se radilo o različitim VŠU, na Slici 5 je prikazana procjena VŠU uporedno sa procjenama njihovih studenata za sve one VŠU za koje smo dobili barem 30 studentskih odgovora. Na Slici 5 je najprije primjetno da su procenti saopštenih problema na javnim univerzitetima viši kad su u pitanju studentski odgovori (od 14.2% do 20.0%) - što može ukazivati i na to da je imovinski status studenata na javnim univerzitetima u prosjeku nešto slabiji. Kada je u pitanju saglasnost između procjena predstavnika VŠU i studenta, većina predstavnika (njih šest) je potcijenila problem, ali je na tri institucije problem precijenjen sa navedenim vrlo visokim i očito nerealističnim procjenama (15% i veća razlika u odnosu na procjenu studenata). Samo je predstavnik jedne privatne VŠU dao procjenu potpuno saglasnu srednjoj vrijednosti studentskih odgovora.

Slika 5. Poređenje procjena predstavnika VŠU sa procjenama njihovih studenata.

Na pitanje o načinu rješavanja ovih problema, iz odgovora se vidi da predstavnici VŠU ili **negiraju postojanje problema ili imaju percepciju bespomoćnosti da je VŠU mogla nešto značajno uraditi po pitanju tehničkog pristupa**, a rijetki su slučajevi da je VŠU intervenisala u ovom pogledu ili da su nadležna ministarstva reagovala. Primjer za takvu pozitivnu reakciju jeste obezbjeđivanje besplatnog interneta za studente kojeg navode oba javna univerziteta iz Republike Srpske; radilo se o donaciji mobilnog operatera u saradnji sa nadležnim ministarstvom tokom prvog talasa pandemije.²⁸ Ilustrativan odgovor koji dobro predstavlja stanje (odgovor sa jednog javnog univerziteta u Federaciji BiH) je: “Univerzitet je u veoma ograničenom obimu osigurao opremu za studente. Pitanje dostupnosti interneta nije tretirano od strane Univerziteta.”. Primjer u drugom pravcu dolazi sa jednog privatnog univerziteta u FBiH čiji predstavnik navodi: “Svim studentima koji nemaju vlastitu opremu (kompjuter, laptop, web kameru itd) Univerzitet izdaje na revers potrebnu opremu da bi mogli pratiti online nastavu.”. Naravno, nemoguće je očekivati istovjetnu reakciju privatnih i javnih univerziteta, s obzirom na načine finansiranja jednih i drugih što direktno utiče na njihovu finansijsku operativnost, a ulogu svakako igra i ukupni broj studenata.

²⁸ Besplatan internet za đake i studente, brži za medicinske ustanove, Mondo, 23 Mart 2020; dostupno na: <https://mondo.ba/Info/Drustvo/a944801/Besplatan-internet-za-djake-i-studente-brzi-za-medicinske-ustanove.html>

Studenti su takođe dali i informacije o tome da li su se mogli obratiti za pomoć tehničkoj podršci ukoliko bi naišli na problem u korištenju nekog softvera. Praktično polovina ispitanika (48.4%) navodi da su dobili uputstva za korištenje i da su se mogli obratiti podršci za eventualne probleme, a tačno četvrtina (25.0%) ispitanika je navela da su im dostavljena pismena i/ili video uputstva, ali da nisu imali stalnu podršku. Međutim, **četvrtina ispitanih studenata (24.1%) je navela da nisu imali sistemski uvod u softver, niti su imali kome da se obrate u slučaju problema.** 2.5% ispitanika je dalo odgovore mimo ponuđene tri opcije u kojima su najčešće navodili da su već ranije koristili dati softver ili da je softver bio dovoljno lagan za korištenje, pa podrška nije bila neophodna. Treba napomenuti da je moguće da su VŠU ili uprave fakulteta takođe smatrale da se podrazumijeva poznavanje korištenja softvera ili da studenti nisu bili dovoljno transparentno obaviješteni o uputstvima.

Kada se radi o adresiranju problema koje su mogli imati studenti sa posebnim potrebama **velika većina predstavnika VŠU je navela da nemaju u evidenciji studente sa poteškoćama vida ili sluha.** Na VŠU na kojima jeste bilo studenata sa posebnim potrebama prepuštano je podorganizacionim jedinicama da riješe poteškoće (npr. *“Bilo je manjih problema za studente sa posebnim potrebama koje su rješavali fakulteti.”* ili *“Na organizacionim jedinicama/fakultetima dekani odnosno voditelji univerzitetskih studija brinu o ovoj problematici.”*). Takođe, spominju se i angažovanje eksperata (*“Imamo profesore koji su eksperti za to područje (studij defektologije) i oni su upravljali tim procesima - u načelu, primjenjivali smo prilagođeni pristup, ovisno o pojedinačnoj smetnji kod studenata.”*), te na dva javna univerziteta i posebnih ureda/kancelarija za podršku studentima sa posebnim potrebama.

Gledište predavača

Po pitanju tehničkih aspekta koji ih sprečavaju da izvode kvalitetnu nastavu na daljinu tek **nešto više od polovine predavača (51.8%) je navelo da nema tehničkih problema uopšte.** Najčešći problem koji se javljao kod ostalih je bio nedovoljno brz internet (29.4%), zatim nedostatak kvalitetne pomoćne multimedijalne opreme (kamere, mikrofona, slušalice) (24.0%), dok je petina predavača saopštila da ima probleme i sa neposjedovanjem specijalizovanog softvera za uređivanje audio-video snimaka (20.5%) ili da ima neadekvatan računar, odnosno zastarjeli hardver (20.4%).

Neophodno je da svaka obrazovna institucija uzme u obzir i životni standard studenata i njihove mogućnosti da sebi priušte kvalitetnu internet konekciju i opremu za praćenje nastave kao i štampanje materijala. Takođe, tehnički kvar u uslovima kada se nastava izvodi onlajn je veći problem nego u uslovima kada se nastava odvija u redovnim uslovima, a ne postoji mogućnost iznajmljivanja računara ni za osoblje institucije ni za studente.

-predavač-

Predavači su takođe naveli probleme sa radnim okruženjem (npr. *“Troje nas u isto vrijeme radi”* misleći na ostale članove porodice ili kolege na poslu ili *“Internet nije jednako dobar u svim prostorijama na fakultetu. Ukoliko vise kolega koji dijele kancelariju u isto vrijeme ima nastavu, naravno neko od kolega trazi drugu prostoriju koja cesto ima los domet mreze i samim time ometa održavanje [nastave].”*), tehničkim poteškoćama koje su studenti imali (npr. *“Kao profesor, nemam [probleme] sa izvođenjem vezanih [za] prethodno. No, primijetio da sam da studenti imaju problema sa opremom, internetom ili s prisustvom u*

realnom vremenu.”), te slabo poznavanje mogućnosti drugih softverskih rješenja. Specifičan problem su naglašavali naročito predavači u domenima koje imaju izuzetno naglašenu vizuelnu komponentu (mašinstvo, fizika, vizuelne umjetnosti, prostorno planiranje) koji su se žalili na nedostatak opreme za digitalno crtanje (npr. “[nedostatak] tableta sa olovkom koji bi omogućio brze i preciznije konsultacije na predmetima gdje se komunikacija oslanja na skiciranje.”) i koji su to posebno naglasili povrh opcije o pomoćnoj multimedijalnoj opremi.

Kada je u pitanju percepcija tehničke podrške koju su dobili od VŠU **nešto više od polovine predavača (55.1%) tvrdi da su osim uputstva za upotrebu softvera imali i stalnu tehničku podršku** u slučaju problema, dok je trećina predavača (33.3%) navelo da su dobili uputstva ali da nisu imali prilika da se obrate stručnom licu ukoliko dođe do problema. Manjina predavača (11.7%) saopštava da nisu imali ni podršku ni uputstva (6.2%) ili da nisu znali da to imaju (5.4%).

3.1.4 Utjecaj prelaska na učenje na daljinu na kvalitet provedbe kurikuluma²⁹

Procjena kvaliteta nastave na daljinu tokom pandemije

Već je naglašeno u metodološkom dijelu da je konstrukt kvaliteta složen i generalno subjektivan, te da ovisi o procjeni više sudionika/korisnika/ocjenjivača procesa. U ovoj studiji percepcija kvaliteta je ispitana anketama studente, predavače i predstavnike VŠU, te intervjuima sa drugim osobama od interesa. Iako je formulacija pitanja i odgovora u anketama blago varirala od grupe do grupe kako bi se dobili što validniji odgovori za svaku od njih, na Slici 6 se daju uporedne slike o procjeni ukupnog kvaliteta, odnosno zadovoljstva izvođenjem nastave na daljinu tokom pandemije.

Loša mreža kod profesora, teza interakcija, teško je pratiti predavanje jer bude dosadno, jednostavno ne može zamjeniti pravo predavanje jer kao Grafički dizajner ne mogu samo učiti teoriju, treba biti fizički prisutan raznim vježbama.

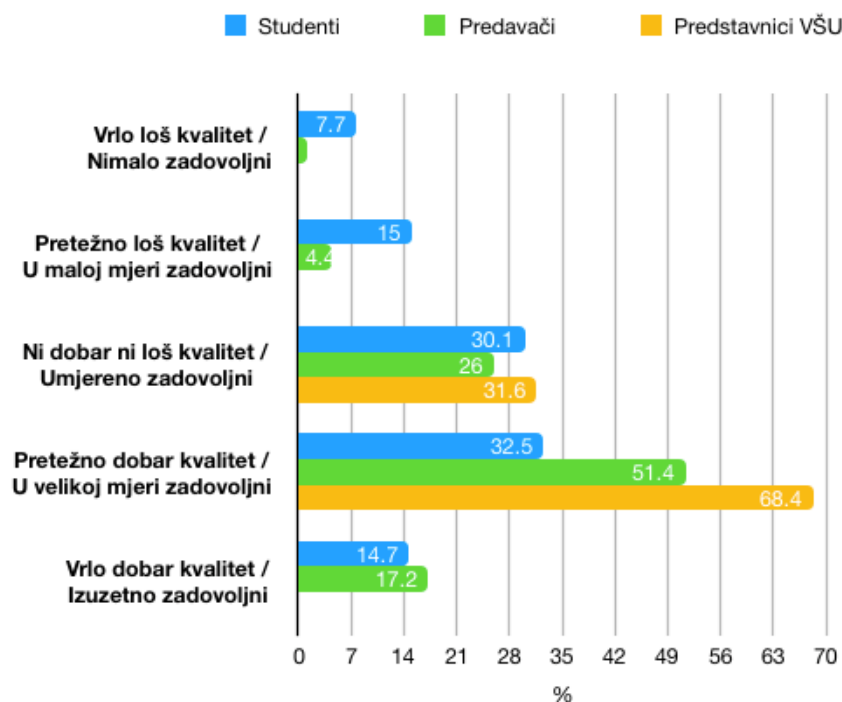
-student grafički dizajn-

Meni je sve super bilo. Meni je nastava online bolja nego nastava uživo jer sam imao više vremena da se organizujem. Jedino je malo dosadne zbog manjka društva.

-student-

²⁹ Za više detalja i strukturiranu analizu utjecaja učenja na daljinu na kvalitet provedbe kurikuluma pogledajte „Pregledna studija o potrebama nastavnika i predavača u provođenju obrazovanja na daljinu u visokom obrazovanju u Bosni i Hercegovini tokom COVID-19 pandemije“.

Slika 6. Procjena kvaliteta onlajn nastave (studenti), odnosno zadovoljstva izvedenom onlajn nastavom (predavači i predstavnici VŠU).

Prvi rezultat koji se uočava je da **nešto manje od polovine ispitanih studenata (47.2%) smatra da je kvalitet bio pretežno dobar ili vrlo dobar, a da je praktično dvije trećine predavača (68.6%) i predstavnika VŠU (68.4%) zadovoljno izvedenom nastavom u velikoj mjeri ili izuzetno.** S druge strane, 22.7% studenata smatra da je kvalitet nastave na daljinu bio pretežno ili vrlo loš, dok je broj predavača koji su svojom nastavu zadovoljni u maloj mjeri ili nimalo tek 5.5%. Dva su moguća objašnjenja za ovo razmimoilaženje u ocjenama. Prvo je da podaci otkrivaju stvarnu sliku stvari, odnosno optimistično precjenjivanje predavača o kvalitetu izvođenju nastave. Drugo plauzibilno objašnjenje je da je prosječna motivacija za popunjavanje ankete bila različita za grupe studenata i predavača; među studentima je moglo biti više onih koji su htjeli iskazati svoje frustracije u pogledu nastave, dok su među predavačima za odgovoravanje bili više motivisani oni koji su se osjećali kompetentnijim u pogledu nastave na daljinu. Sasvim je moguće da su oba faktora igrala ulogu u ovoj različitosti. Istovremeno, potrebno je naglasiti da je ohrabrujući podatak da je ipak postojala generalno pozitivna ocjena izvedene nastave, naročito od strane studenata.

Uz navedeno, prema zapažanjima intervjuisanih osoba, **kurikulum je u većini slučajeva proveden u skraćenom obliku.** Ovo se naročito odnosi na programe koji su imali veliki udio praktične nastave. Takođe, u mnogim slučajevima podučavanje je imalo kombinovani karakter gdje su grupe studenata u rotacijama pratile nastavu u učionicama i na platformama. Izvještaj UN navodi da: “[p]raktična nastava kao obavezni dio obrazovanja i ispita na mnogim VŠU programima nije mogla da se realizuje tokom obustave nastave na univerzitetima. Sve administrativne jedinice s

izuzetkom Srednjobosanskog kantona su planirale realizovati nadoknadu praktične nastave.³⁰ U izvještaju se nadalje navodi da: “[k]ada je u pitanju način izvođenja nadoknade praktične nastave, obrazovne vlasti su izvijestile da su akademski kalendari revidirani, a univerzitetske jedinice su dobile zadatak da zakažu časove nadoknade u skladu s raspoloživim kapacitetima i daljnjim razvojem epidemijske situacije (Tabela 2)”.³¹

Tabela 2. Pregled organizacije nadoknade praktične nastave po administrativnim jedinicama

Administrativna jedinica	Planirana nadoknada praktične nastave	Objašnjenje
Distrikt Brčko	DA	Revidiran školski kalendar i planirana praktična nastava
Republika Srpska	DA	Praktična nastava će se nadoknađivati čim se poboljša epidemijska situacija
Kanton Sarajevo	DA	Sve univerzitetske jedinice treba da sačine rasporede za nadoknadu praktične nastave u skladu s raspoloživim kapacitetima i razvojem epidemijske situacije
Tuzlanski kanton	DA	Nadoknada praktične nastave je realizovana tokom prve dvije sedmice juna
Unsko-sanski kanton	DA	Trenutno se izvodi nadoknada praktične nastave u laboratorijama
Hercegovačko-neretvanski kanton	DA	Nadoknada praktične nastave će se izvoditi prema akademskim rasporedima fakulteta
Zeničko-dobojski kanton	DA	Naučni i univerzitetski odbori i dekani fakulteta dužni su donijeti odluke o nadoknadi praktične nastave i vanrednim ispitnim rokovima, prema potrebi
Srednjobosanski kanton	NE	/

(Izvor: Ujedinjene nacije, “Smanjenje uticaja pandemije COVID-19 na učenje djece i mladih u Bosni i Hercegovini”, p. 14)

Studentsko postignuće u poređenju sa periodom prije pandemije

Kako bi se procijenio efekat prelaska na onlajn nastavu na postignuće studenata, od predavača koji su bili zaposleni na VŠU prije pandemije tražilo se da ocjene postignuće studenata tokom onlajn nastave za vrijeme pandemije u poređenju sa ranijim generacijama kojima su nastavu držali na uobičajen način. Procijenjeni efekat je, načelno gledano, negativan. Praktično **svaki drugi predavač (48.5%) navodi kako je postignuće bilo ili značajno slabije (10.9%) ili nešto slabije (37.6%)**. Pojedinačno najčešće birana kategorija je bila “otprilike isto” (39.7%). Ipak, postoji i manji broj predavača (11.8%) postignuće ocjenjuje kao bolje - nešto bolje za 8.3%, a značajno bolje 3.5%.³²

³⁰ Ujedinjene nacije, “Smanjenje uticaja pandemije COVID-19 na učenje djece i mladih u Bosni i Hercegovini”, p. 14.

³¹ *Ibid.*

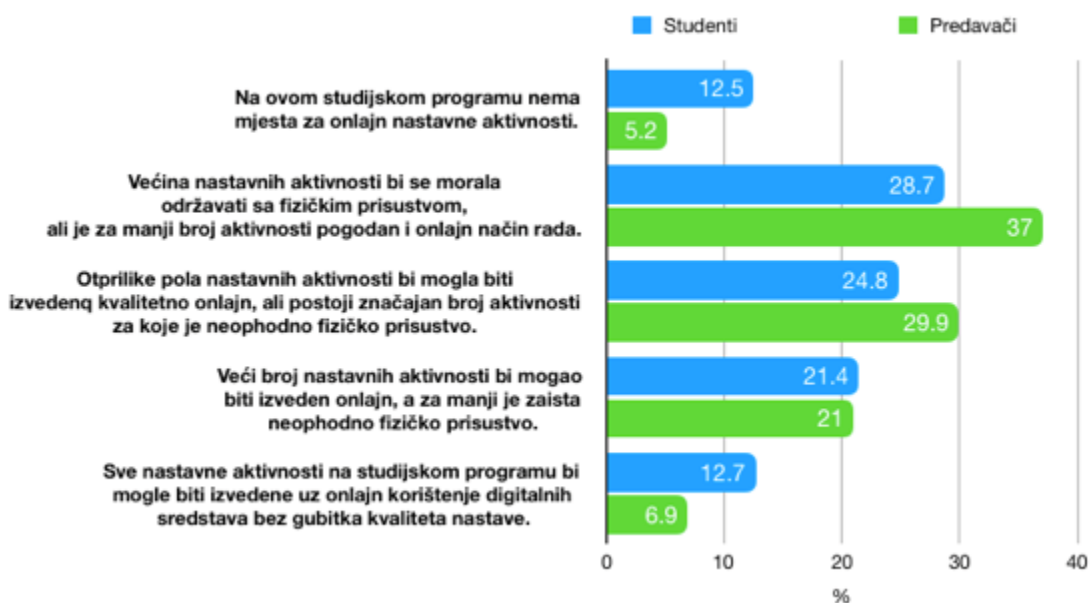
³² Na ovom mjestu se može napomenuti da je u teoriji moguće dobiti i objektivnije ocjene postignuća od ovih koje su prikupljene: (1) eksternom evaluacijom znanja, npr. poslodavaca ili nezavisnih obrazovno-stručnih tijela - ali se ono ionako ne odvija na sistematski način; (2) poređenjem prosjeka ocjena koje su davali nastavnici iz istih predmeta prije i tokom pandemije. Druga opcija, iako u načelu izvodiva, nije bila praktična za ovaj izvještaj usljed složenosti prikupljanja podataka (vidjeti segment Ograničenja).

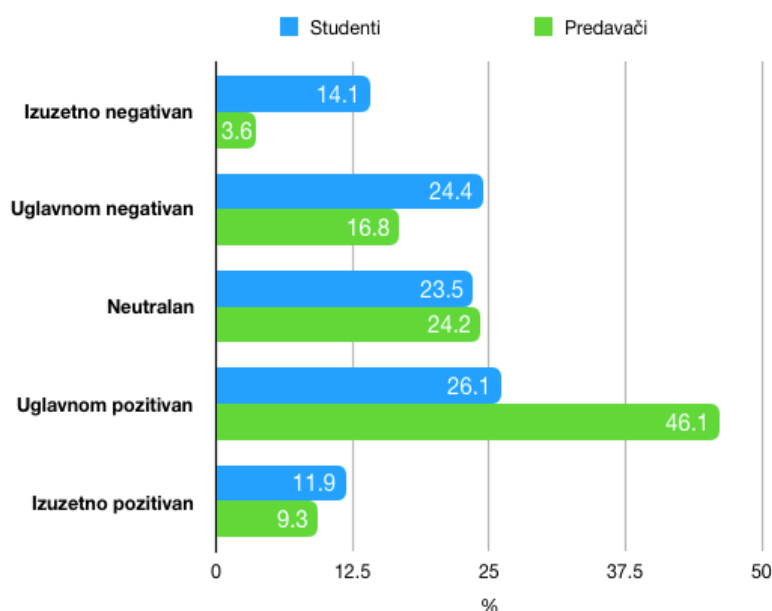
Primjenjivost nastave na daljinu u periodu nakon pandemije (gledište predavača i studenata)

Studija je sagledala u kolikoj mjeri je nastava na daljinu primjenjiva u oblastima u kojima su predavači i studenti, kao i kakav je njihov ukupni stav prema izvođenju nastave na daljinu. Na Slici 7 se vidi da je za studente dobijena blago asimetrična distribucija odgovora, dok je kod predavača ona značajno asimetrična. Unutar obje skupine je najčešće birana kategorija kada je u pitanju primjenjivost bila "Većina nastavnih aktivnosti bi se morala održavati sa fizičkim prisustvom, ali je za manji broj aktivnosti pogodan i onlajn način." (37.0% predavača, 28.7% studenata), dok je za **ukupni stav prema onlajn nastavi to bila kategorija "Uglavnom pozitivan" (46.1% predavača, 26.1% studenata)**. Zanimljivo je i to da su studenti nešto češće bili stava da "Na ovom studijskom programu/u ovoj oblasti nema mjesta za onlajn nastavne aktivnosti." (12.4% naspram 5.2%), te da su imali izuzetno negativan stav prema uključivanju onlajn aktivnosti (14.1% naspram 3.6%). Razlozi za ovaj disparitet mogu da leže i u nedostatku socijalnih kontakata koje studiranje podrazumijeva.

Slika 7. Stav studenata i predavača o prikladnosti onlajn nastavnih aktivnosti u njihovoj oblasti

Slika 8. Ukupni stav prema onlajn nastavi u njihovoj oblasti.

Kao što se moglo očekivati, predavači koji su smatrali da je nastava na daljinu adekvatna za oblast u kojoj predaju su jasno težili da pozitivnije procjenjuju postignuće svojih studenata (i obratno) ($\gamma = 0.52$, gamma koeficijent korelacije između dvije kategoričke ordinalne varijable) i budu zadovoljniji nastavom na daljinu ($\gamma = 0.47$). Gotovo istovjetna korelacija ($\gamma = 0.51$) je dobijena unutar grupe studenata kada je procjenjivana veza između stepena adekvatnosti nastave na daljinu u oblasti koju studiraju i procjene kvaliteta izvedene nastave. Potpuno logično, što je onlajn nastava snažnije procjenjivana kao adekvatna za datu oblast, to je bio i pozitivniji stav prema uključivanju nastave na daljinu u tu oblast: $\gamma = 0.67$ među predavačima i $\gamma = 0.70$ među studentima.

Naročito pozitivni i negativni aspekti nastave na daljinu tokom pandemije

Kada se govori o procjeni kvaliteta izvođenja nastave, neophodno je uzeti u obzir različite elemente koje su učesnici nastavnog procesa navodili kao značajne. Dobiveni odgovori su u skladu sa načelima tematske analize sadržaja grupisani u kategorije, a zatim je svaki odgovor kodiran. Treba napomenuti da relativni broj odgovora za pojedinačne kategorije nije u potpunosti uporediv. Naime, na pilot studiji je preporučeno da otvorena pitanja ne budu obavezna za skupinu studenata, jer bi to moglo da umanjí odziv. S druge strane, ova pitanja su bila obavezna za predavače, mada za značajan broj njih (npr. 31.0% za pozitivne aspekte - u odnosu na 69.1% za skupinu studenata za ista pitanja) nismo dobili odgovore koji bi bili svrstani u barem jednu kategoriju.

Uključivanje i izvanrednih studenata, koji su jako rijetko ili nikako sudjelovali na predavanjima koja su organizirana na fakultetu, dok su online nastavi redovito sudjelovali.

-predavač-

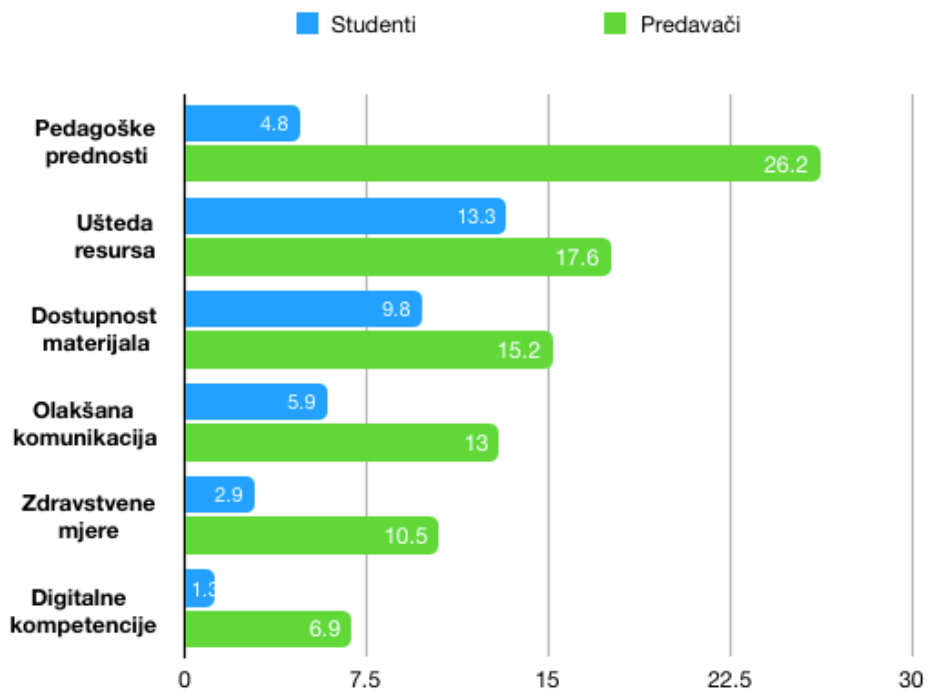
Putujem na faks 50 km u jednom pravcu velika uštedjevina. Mogućnost boljeg kontakta sa profesorima. Zanimljivije, opustnije, lakše učim i imam više vremena za samo učenje...

-student-

Sadržaj i broj kategorija je bio jednak za studente i predavače kada su u pitanju pozitivni aspekti onlajn nastave. Šest kategorija se odnosilo na: (1) povećanje digitalnih kompetencija predavača i/ili studenata, (2) uštede u vremenskim i finansijskim resursima, (3) lakša dostupnost materijala za učenje, (4) osjetnije pedagoške prednosti rada na daljinu, (5) bolja komunikacija na liniji studenti-predavači, (6) epidemiološka korisnost. **Više od četvrtine predavača (26.2%) je izdvajalo aspekte vezane za unapređenje pedagoškog rada** što je ovu kategoriju činilo najčešće spominjanom u toj grupi. S druge strane, **studenti su najčešće spominjali uštedu resursa (13.3%)**, dok je to bila i druga najčešća prednost onlajn nastave kako su je vidjeli predavači (17.6%). Dostupnost materijala je takođe često spominjana u obje grupe (15.2% predavači, 9.8% studenti). Nešto manje su spominjani pozitivni aspekti komunikacije (13.0% predavači, 5.9% studenti).

U intervjuima je kao naročita prednost naglašavano to što je fokus cijelog procesa na studentima i što se cijeli proces odvija vrlo efikasno, npr. administracija je velikim dijelom isključena što omogućava da se brzo naprave dogovori o promjenama, jer se komunicira direktno sa studentima. Također, navedeno je da je puno dinamičnija i praktičnija razmjena informacija između studenta i predavača, npr. predavač ili studenti bi tokom predavanja djelili linkove sa materijalom koji nisu predhodno uvršteni u silabus.

Slika 9. Prednosti nastave na daljinu kako ih vide studenti i predavači.

...materijali za učenje su uvijek dostupni u Google učionici. Snimanje predavanja i vježbi omogućava studentima da u toku učenja pauziraju i vraćaju snimljeni materijal.

-predavač-

Nemogućnost komunikacije 'face to face', koja pridonosi značaju i služi kao povratna informacija. Profesor studenta ne može vidjeti i ne može na osnovu gestikulacije zaključiti da li je student razumio gradivo ili ne.

-student farmacije-

-student-

Broj i sadržaj negativnih aspekata su se razlikovali za studente i predavače. Ponovo je šest tema bilo zajedničko za ove grupe: (1) problemi sa izvođenjem praktične nastave, (2) povećana količina obaveza, (3) slabija komunikacija između studenata i predavača, (4) nizak nivo pedagoških kompetencija predavača za nastavu na daljinu, (5) slabosti u organizaciji rada koja se odnosi na vremensko strukturisanje i/ili nedostatak pravila, (6) snižena motivacija studenata i/ili predavača za nastavni proces. Uz navedene, studenti su često navodili (a) probleme sa tehnikom što je obuhvatalo probleme sa internetom, ali i hardverom, (b) nedostupnost materijala za učenje, te (c) problemi motivacione, emocionalne, socijalne i/ili zdravstvene prirode. Predavači su dodatno isticali (a) probleme sa internetom kao zasebnu kategoriju, (b) probleme sa nedostatkom adekvatne hardverske i multimedijalne opreme, (c) nedostatak adekvatnog softvera, (d) sporne etičke aspekte kao što su prepisivanja, plagijatorstvo i neprisustvo oblicima nastave, (e) nedostatak tehničke i pedagoške podrške od strane VŠU, (f) problemi sa ocjenjivanjem studentskog postignuća.

Tehnički problemi, previše gledanja u računar (bole me glava i oči), previše sjedimo za računarom (bole me leđa), previše stvari se ne može prenijeti ovim putem (studiram tehnički fakultet na kojem ima mnogo crtanja).

-student-

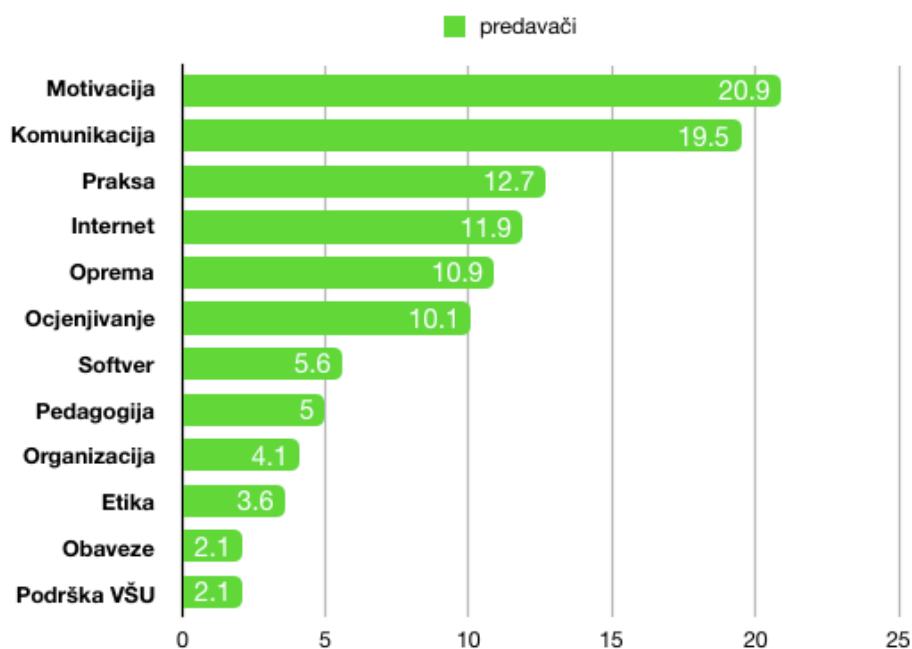
Dva od tri najčešće navođena negativna aspekta su ista za skupinu predavača i studenata: problemi u izvođenju praktične nastave (12.7% predavača, 11.6% studenata) i problemi u komunikaciji na liniji studenti-predavači (19.5% predavača, 8.7% studenata). Uz to predavači najčešće navode **problem slabe motivisanosti (20.9%), koja se prvenstveno odnosi na sniženu motivaciju studenata za praćenje nastave.** Komplementarno tome, 8.6% studenata pominje

probleme vezane za narušeno mentalno i fizičko zdravlje, koji se nesumnjivo odražavaju na motivaciju za ispunjavanje obaveza, ali koji potiču iz različitih emocionalnih, socijalnih i fizičkih problema sa kojima se suočavaju tokom pandemije. U tom kontekstu, bitno je napomenuti da studenti češće nego predavači navode i problem slabe organizaciju nastavnog procesa (7.0%) i prevelikog radnog opterećenja koje imaju (6.0%). S druge strane, predavači nešto više naglašavaju postojanje tehničkih poteškoća koji se tiču brzine i stabilnosti interneta (11.9%), hardvera i multimedijalne opreme koji posjeduju (10.9%), te nedostatka adekvatnog softvera (5.6%), a što proističe iz potrebe kreiranja nastavnih sadržaja i izvođenja nastave u realnom vremenu i/ili snimanjem predavanja. Procentualno podjednak broj studenata (5.7%) i predavača (5.0%) izdvaja pedagoške nedostatke rada na daljinu. Može se samo pretpostaviti da je ova kategorija nešto manje izražena kad su u pitanju studenti, jer su oni imali priliku da ocijene pedagoške kompetencije svojih predavača u anketi na ranijem mjestu. **Trećina sudenata (35.2%) procijenila je da manjina ili čak niko od predavača na njihovom programu nije izvodio zanimljivu i efikasnu nastavu, uz dodatnu četvrtinu (25.9%)**

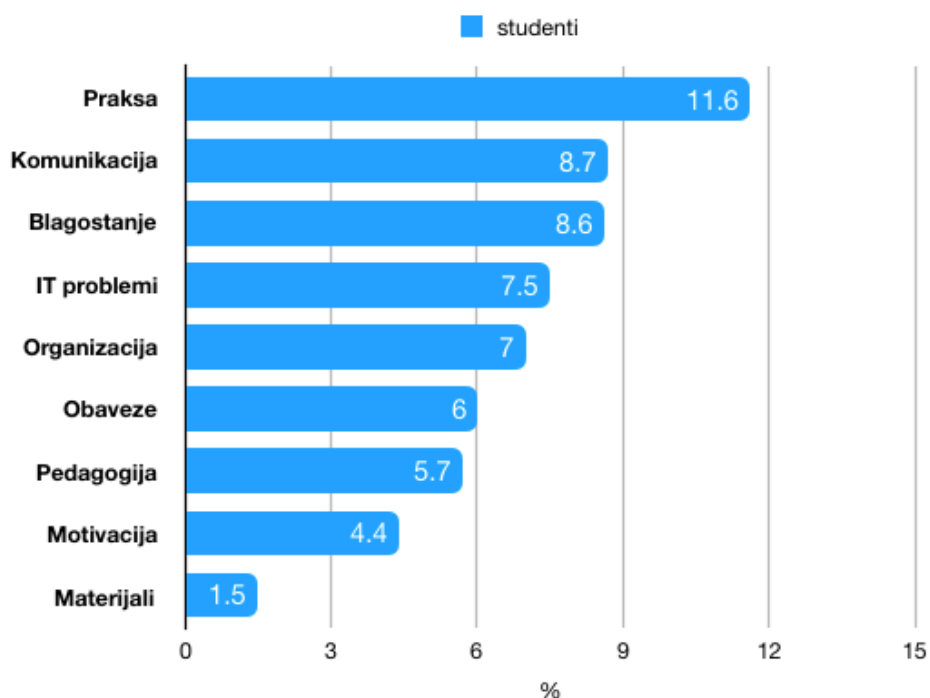
koji su smatrali da je to uspjevala otprilike polovina predavača. Među drugim kategorijama su još naročito izdvajane poteškoće sa vrednovanjem studentskog rada sa kojim se suočavaju predavači (10.1%). Preostale kategorije se pominju u manje od 5% slučajeva.

Veći broj intervjuisanih je naveo da su osnovne prednosti dostupnost nastavnika/predavača, svi materijali su na jednom mjestu, te je bila značajno olakšana logistika i za studente i za predavače. Ipak, prema zapažanjima sagovornika, umanjeni nivo **provedbe kurikuluma se može naći i u činjenica da su predavači postali i menadžeri i administratori nastavnog procesa**, te se nisu mogli potpuno posvetiti samo podučavanju. U pandemisku eru podučavanja na daljinu većina predavača i nastavnika je ušla bez, ili sa minimalnim znanjem organizovanja nastave putem digitalnih platformi te su inicijalno bili fokusirani na pokretanje nastave te su imali dojam da se više bave administrativnim stvarima nego podučavanjem.

Slika 10. Negativni aspekti nastave na daljinu iz perspektive predavača.

Slika 11. Negativni aspekti učenja na daljinu iz perspektive studenata.

Evaluiranje nastave tokom pandemije

Nadziranje/monitoring i vrednovanje/evaluacija nastave koju vrši sama VŠU i učesnici nastavnog procesa predstavljaju ključne elemente sistemskog garantovanja kvaliteta izvedene nastave i u uobičajenim okolnostima. Potreba za kontinuiranim praćenjem i osluškivanjem izazova, prijetnji i pozitivnih prilika koje se stvorili tokom pandemije usljed naglog prelaska na onlajn modus postajala je još važnija. Intervjuom i anketama sa svim skupinama (predavači, studenti, predstavnici VŠU) je ispitano na koje načine je evaluacija sprovedena u realnosti.

Nažalost, na pitanje o izvorima povratnih informacija o kvalitetu izvođenja nastave na daljinu tokom pandemije praktično svaki četvrti ispitan predavač (23.5%) je odabrao isključivo odgovor "Nisam dobio/la povratne informacije o kvalitetu moje onlajn nastave tokom pandemije.", dok je još 17.7% predavača označilo jedino odgovor "Formalna studentska anketa u kojoj onlajn nastava nije izdvajana u odnosu na nastavu izvođenu uživo u prostorijama institucije". To znači da čak **41.2% predavača uopšte nije dobilo jasnu povratnu informaciju o tome kako su izvodili nastavu na daljinu**. Na ovaj broj se naslanja još 23.7% predavača koji su samostalno inicirali isključivo usmenu evaluaciju nastave sa studentima, što jeste nešto, ali se ne može smatrati sistemskim tretmanom ovako važnog pitanja. Tek je trećina predavača (33.6%) dobila povratne informacije od studenata na osnovu anketa koje su organizavale ili VŠU (11.4%) ili fakultet/studijski program (15.5%), dok je vrlo mali procenat je bio onih koji su dobili povratne informacije na više načina.

Studentski odgovori daju blago pozitivniju sliku. Naime, 40.5% studenata tvrdi da su bili u situaciji da urade ono što bi morali moći uraditi: dati refleksije na izvedenu nastavu anonimno tako da kao korisnici usluge - koju takođe u velikom broju slučajeva plaćaju - iskreno iskažu svoje mišljenje koje može da koriguje nastavni proces. Nešto više od četvrtine studenata **(28.7%) je navelo da su mogli da daju povratnu informaciju na rad predavača tokom onlajn nastave**, ali nisu bili ubijeđeni da se radi o anonimnoj evaluaciji na kojoj mogu slobodno da iskažu svoje mišljenje. Iako je ovo bolja situacija od nedavanja povratne informacije, jasno je da usljed situacije moći na liniji predavač - student i eventualnih reperkusija na upućene kritike, studenti ne mogu dati potpuno iskreno sud, mada postoji mogućnost da se uputi konstruktivna kritika ukoliko je ona potrebna. Međutim, čak **30.9% studenata tvrdi da uopšte nije imalo priliku da saopšti svoje utiske o izvedenoj nastavi na daljinu**, te je u nastavnom procesu njihov doživljaj onlajn nastave jednostavno ignorisan.

Kako bilo, ovi nalazi stoje u potpunom kontrastu u sa navodima predstavnika VŠU koji su u anketama naveli na koji način su pratili i evaluirali izvođenje onlajn nastave tokom pandemije (sedam ponuđenih opcija je obuhvatalo 3 vida anketa, fokus grupe i/ili intervjuje sa predavačima i studentima, izvještavanje odgovornih osoba i angažovanje eksternih eksperata, uz mogućnost dodavanja neke druge opcija). Osim predstavnike dvije privatne VŠU koji su naveli druge oblike evaluacije i čiji je broj ispitanih studenata je predstavljao 2.3% ukupnog uzorka što ne može da objasni mnogo veći postotak studenata koji navode da nisu mogli dati povratnu informaciju na onlajn nastavu, apsolutno svi predstavnici su naveli da su anketirali studente tokom pandemije od čega je većina navodila da su to bile ankete kojima se namjenski procjenjivala onlajn nastava. Čest oblik nadzora nastave (14 od 19 odgovora) je bilo izvještavanje rukovodećih osoba na podorganizacionim jedinicima. Pored toga 5 predstavnika VŠU je navelo da su bili ispitivani studenti (fokus grupe i/ili intervjui), 7 predstavnika je navelo anketiranja predavača, te 6 predstavnika da su i sa predavačima obavljene fokus grupe i/ili intervjui.

Efekat prilika tokom pandemije na mentalno zdravlje i motivaciju studenata

Već je brojnim istraživanjima širom svijeta jasno utvrđeno da je došlo do značajnog pogoršanja mentalnog zdravlja među studentima, što posebno dovodi do poteškoća da se osoba motiviše i koncentriše na nastavu.³³ Već je pomenuto da 20% predavača izdvaja slabiju motivaciju studenata kao najvidljiviji negativan aspekt onlajn nastave iza čega mogu da stoje različiti razlozi. Samim tim u okviru studije studentima je omogućeno da navedu emocionalne i motivacione probleme koji su bili prisutni među njima, kao i u kojoj mjeri su predavači pokazivali razumijevanje za te emocionalne i psihološke izazove, te da li je VŠU ponudila besplatno onlajn psihološko savjetovalište kojem bi se studenti mogli obratiti. **Više od jedne trećine studenata (37.7%) navelo da je imalo motivacione i emocionalne poteškoće tokom pandemije u velikoj mjeri (26.6%) ili izuzetno (11.1%).** Ovo je po sebi izuzetno velik broj, na koji se još može dodati praktično jedna

³³ npr. Browning MHEM, Larson LR, Sharaievska I, Rigolon A, McAnirlin O, Mullenbach L, et al. (2021) Psychological impacts from COVID-19 among university students: Risk factors across seven states in the United States. PLoS ONE 16(1): e0245327. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0245327>; Savage, Matthew J., et al. "Nine months into the CoViD-19 pandemic: a longitudinal study showing mental health and movement behaviours are impaired in UK students." International journal of environmental research and public health 18.6 (2021): 2930.

trećina (32.7%) onih koji navode da su ih ti problemi umjereno snalazili. Tek je svaki deseti student (10.4%) navodio da nije imao uopšte ovakvih problema. Isto tako praktično pola studenata (49.4%) je navlao da su svi predavači (22.6%) ili da je većina njih (26.8%) pokazivala razumijevanje za situaciju. S druge strane 18.4% studenata navodi da je to pokazivala otprilike polovina predavača, njih 22.3% navodi da je to pokazivala manjina, a tačno 10.0% studenata navodi da niko od predavača nije imao razumijevanje za situaciju.

Gore navedeni podaci sugerišu da je postojala potreba za psihološkim savjetovanjem znatnog broja studenata. Međutim, **tek 8.6% studenata navodi da zna da je VŠU obezbijedila besplatno onlajn savjetovanje. 60.3% navodi da nema informaciju, dok 30.7% tvrdi da takvog savjetovališta nema.** Predstavnici VŠU navode da dva javna univerziteta imaju savjetovališta, kao i još jedan privatni univerzitet, te da jedan privatni univerzitet ima mentorski sistem. Također, studenti sa dva javna fakulteta navode da su se obraćali lično predavačima iz oblasti psihologije, te spominju i da postoje određeni servisi sa ovom svrhom na podorganizacionim jedinicama. Iz navedenih podataka je očito da su VŠU koje imaju savjetovališta propustila da informišu svoj studente o njima. Većina učesnika intervjuja je potvrdila gore navedeno, tvrdeći da studenti u većini slučajeva nisu imali psihološku podršku od institucija što će se u konačnici, između ostalog, odraziti i na njihov opšti uspjeh.

3.2 Zaključci

Utjecaj pandemije COVID-19 na visoko obrazovanje u BiH, a i drugdje, bio je dramatičan i transformativan. Sistemi visokog obrazovanja u BiH su se na početku pandemije uključili u globalni trend prisilne digitalizacije³⁴ nastave na VŠU. Glavna karakteristika ove nagle tranzicije je brz prelaz s predavanja 'uživo' na predavanja putem digitalnih platformi. Ova transformacija je duboka i korjenita i može se okarakterisati čak i kao revolucija³⁵ visokoškolskog obrazovanja. U ovoj tranziciji VŠU se suočavaju s izazovom nagle transformacije podučavanja kako bi se što bolje prilagodile novonastalim okolnostima. Kako bi se obezbijedio nastavak kvalitetnog podučavanja na VŠU ova

---

³⁴ Za više informacija pogledati: Giorgio Marinoni, Hilligje van't Land and Trine Jensen, "The impact of COVID-19 on Higher Education around the World: IAU Global Survey Report", International Association of Universities, May 2020, dostupno na: https://www.iau-aiu.net/IMG/pdf/iau_covid19_and_he_survey_report_final_may_2020.pdf; Shazia Rashid and Sunishtha Singh Yadav, "Impact of Covid-19 Pandemic on Higher Education and Research", *Indian Journal of Human Development*, 23 August 2020, dostupno na: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/0973703020946700>

³⁵ Wadim Strielkowski, "COVID-19 pandemic and the digital revolution in academia and higher education", Prague Business School, 17 April 2020, dostupno na: <https://www.preprints.org/manuscript/202004.0290/v1>; Autor naglašava da je pandemija COVID-19 lansirala digitalnu revoluciju u akademskoj zajednici i visokom obrazovanju. Socijalno udaljšavanje, višemjesečna karantena, kao i ekonomsko gašenje, prema autorovom mišljenju pomoći će većini ljudi koji rade u akademskim i visokim školama ne samo da dovrše svoj lični prijelaz na potpuno funkcionalnu i operativnu internetsku nastavu, već i da shvate da mrežna obrana, mrežni ulaz i završni ispiti, kao i da su internetski akademski poslovi jednako učinkoviti i značajni kao i oni koji se provode "u stvarnom životu". Nadalje navodi da zbog krize izazvane epidemijom koronavirusa, inovacije u akademskoj zajednici i visokom obrazovanju kojima bi obično trebalo nekoliko godina ili čak i dekada sada se uvode odmah za nekoliko dana. Prema mišljenju autora pandemija će zauvijek promijeniti *status quo* u akademskoj zajednici i visokom obrazovanju.

tranzicija u BiH a i drugdje ne podrazumijeva samo odabir pravih tehnologija, alata i platformi za odvijanje nastave već i profesionalni razvoj nastavnika i predavača.³⁶

Evidentno je da će VŠU morati posvetiti ozbiljnu pažnju kako osposobljavanju tako i opremljenosti nastavnika i institucija za nesmetan proces podučavanja kako tokom pandemije COVID-19 tako i u postpandemijskoj eri. Vlade u BiH koje predstavljaju javni sektor koji je zadužen za kreiranje mehanizama i uspostavu politika, morat će se aktivnije uključiti u ove procese i obvezati VŠU na kontinuirane programe profesionalnog razvoja za jačanje sposobnosti nastavnika i predavača za ovaj oblik podučavanja.

3.2.1 Pravno, finansijsko i administrativno okruženje

Prijašnje iskustvo podučavanja na daljinu je bilo od velikog značaja za tranziciju VŠU na ovaj vid podučavanja. VŠU koje su imale prijašnje iskustvo sa izvedbom studijskih programa na daljinu su se lakše adaptirale novonastaloj situaciji i napravile neophodnu tranziciju jer su već imale interne legislativne i tehničke predušlove za izvođenje ovog oblika predavanja. Tranzicija VŠU je sigurno bila masivna jer 71.1% predavača nije imalo prethodna iskustva sa online predavanjem a tek 18.7% studenata je imalo to iskustvo. S obzirom na manjak prijašnjeg iskustva može se ustvrditi da je učenje na daljinu u predpandemijskom periodu uistinu bilo zanemareno. Isto tako, jasno je da će VŠU u narednom periodu morati uložiti dosta napora kako bi se u potpunosti pripremile za odvijanje ovog oblika nastave na sistematičan i uređen način. Očito je da su napravljeni pomaci bili pod prisilom pa su i riješenja koja su VŠU napravile za odvijanje nastave na daljinu u većini slučajeva minimalna i u svrhu odvijanja kakve-takve nastave.

Postoje značajne zakonske prepreke u svim zakonima o visokom obrazovanju u BiH za provedbu učenja na daljinu. VŠU su se snašle, neke bolje nego ostale, i sve su organizirale nastavu na daljinu. Međutim, jasno je da nema zakonskog uporišta za neometano odvijanje ovog oblika podučavanja na VŠU. Prepreka na prvi pogled nema ako se pogledaju svi zakoni o visokom obrazovanju jer svi oni imaju odredbe o učenju na daljinu. Svi zakoni imaju član koji se nalazi i u Okvirnom zakonu o visokom obrazovanju u BiH, gdje se navodi: “[v]isoko obrazovanje može se sticati redovno, vanredno, učenjem na daljinu, ili kombiniranjem ova tri načina studiranja, onako kako to predviđa statut visokoškolske ustanove”.³⁷ U isto vrijeme ovo je jedina odredba u ovom zakonu koja se eksplicitno dotiče učenja na daljinu. Ostali zakoni, u većini slučajeva kao i okvirni zakon, nemaju učenje na daljinu razrađeno kroz ostale članove zakona (npr. pravila studiranja, mjesto ispita, način ispita, organizacija ispita, praktični i stručni rad, postupak provjere znanja i ocjenjivanja, nastavni plan i program, itd.). Da se zaključiti da zakoni prepoznaju pravo na učenje na daljinu ali ne i obaveze i pravila po kojem se ovaj način obrazovanja, sa stajališta zakonskih odredbi, odvija.

---

³⁶ Za više detalja i strukturiranu analizu o profesionalnom razvoju nastavnika i predavača u provedbi učenja na daljinu pogledajte „Pregledna studija o potrebama predavača u provođenju obrazovanja na daljinu u visokom obrazovanju u Bosni i Hercegovini tokom COVID-19 pandemije“.

³⁷ Član 9; Okvirni zakon o visokom obrazovanju u Bosni i Hercegovini, *Službeni glasnik BiH*, broj 59/07, 59/09; dostupno na: <http://hea.gov.ba/Dokumenti/Zakoni-propisi/?id=105>

Osnovni zakonski nedostatak je nemogućnost provedbe ispita na mrežnim platformama jer niti jedan zakon o visokom obrazovanju ovo nije regulisao na adekvatan način te ostavlja prostor različitim interpretacijama i špekulacijama. Okvirni zakon o visokom obrazovanju u BiH nema odredbe za ispite na mrežnim platformama i samo navodi da u skladu s odredbama ovog zakona VŠU "imaju pravo odrediti metode nastave i provjere znanja studenata"³⁸ kao i da "[o]sim ovoga, visokoškolska ustanova uživa slobodu organizacije svojih planova i programa, shema provjere znanja i ocjenjivanja, kroz pravila koja su transparentna, pravična i lako dostupna studentima"³⁹. U vezi sa ovim može se zaključiti da RS, DB i kantonalni zakoni o visokom obrazovanju nemaju prepreku da regulišu provedbu ispitivanja znanja na mrežnim platformama kroz dorade već postojećih zakona. Trenutno svi zakoni, kada je provjera znanja u VŠU u pitanju, navode sljedeće, uz manje varijacije, kroz svoje članove i Stavove: "(1) Ispit je jedinstven i polaže se usmeno, pismeno, odnosno praktično; (2) Ispit se polaže u sjedištu visokoškolske ustanove, odnosno u objektima navedenim u dozvoli za rad; (3) Izuzetno, visokoškolska ustanova može organizirati nastavu i polaganje ispita i izvan sjedišta iste. VŠU su iskoristile Stav 3 i interpretirale da se ispiti mogu organizovati na mrežnim platformama. Stav 3 u zakonima o visokom obrazovanju Posavskog kantona, Zeničko-Dobojskog kantona i Bosansko-Podrinjskog kantona nalaže da se mora dobiti odobrenje nadležnog ministarstva, a u slučaju BD od Senata VŠU. Međutim, jasno je da se ovaj stav može tumačiti tako da se to odnosi na neku drugu fizičku lokaciju a ne na virtuelni prostor.

Pravni i administrativni okviri unutar VŠU za odvijanje učenja na daljinu su daleko od idealnih rješenja zbog zakonskih nedostataka. Naime, svi zakoni a i Okvirni zakon o visokom obrazovanju u BiH, nalažu da se prema tim zakonima prave i statuti VŠU.⁴⁰ Sukladno tome, većina VŠU je kroz svoje statute regulisala ovaj način podučavanja najbolje kako je to i mogla. Ipak, nekolicina VŠU ne namjerava da prilagodi interna akta za ovu vrstu podučavanja, čak ni kroz zakonske odredbe, jer smatraju da je ovaj način podučavanja pogrešan i dugoročno bespotreban. Slično je i sa strategijama VŠU gdje većina VŠU, ukoliko to već nije urađeno, namjerava da se strateški odredi prema nastavi na daljinu i napravi neophodne administrativne i tehničke predulove da se nastava na daljinu odvija i nakon pandemije. Kroz primarno istraživanje uočljivo je da se na većini VŠU fermentira strateško promišljanje o modalitetima korištenja platformi i alata za učenje na daljinu i nakon ovih vandrednih okolnosti. Isto tako bitno je naglasiti da dio nastavnog, administrativnog i upravljačkog kadra bi ipak najradije da se ovaj oblik podučavanja nakon pandemije prestane koristiti. Ovaj momentum tranzicije VŠU bi trebao biti popraćen aktivnostima iz javnog sektora koji je zadužen za kreiranje mehanizama i uspostavu politika u skoroj budućnosti. Međutim, donosioci odluka tek treba da naprave prve konkretne korake ka uspostavi strateškog okvira za unapređenje nastave na daljinu.

VŠU nisu u mogućnosti finansijski odgovoriti potrebama većeg stepena digitalizacije. Ukoliko se uzme u obzir trend smanjenja budžetskih sredstava za VŠU teško je zamisliti na koji način

---

³⁸ Član 22; Okvirni zakon o visokom obrazovanju u Bosni i Hercegovini, *Službeni glasnik BiH*, broj 59/07, 59/09; dostupno na: <http://hea.gov.ba/Dokumenti/Zakoni-propisi/?id=105>

³⁹ Član 53; Okvirni zakon o visokom obrazovanju u Bosni i Hercegovini, *Službeni glasnik BiH*, broj 59/07, 59/09; dostupno na: <http://hea.gov.ba/Dokumenti/Zakoni-propisi/?id=105>

⁴⁰ Član 12. Okvirnog zakon o visokom obrazovanju u Bosni i Hercegovini nalaže da "Statut svake visokoškolske ustanove mora biti usaglašen s ovim zakonom"; više na <http://hea.gov.ba/Dokumenti/Zakoni-propisi/?id=105>

će VŠU iznjedruti veći stepen spremnosti i opremljenosti za učenje na daljinu. Ovo se ne odnosi samo na kupovanje licenci za softverska rješenja i opreme već i na osoblje koje bi pružalo podršku ovakvom nastavnom procesu. Ako se uzmu u obzir potrebe za boljim mrežnim konekcijama kao i pojedinačne potrebe nastavnika i studenata jasno je da bi budžetska sredstva trebala imati trend rasta, a ne smanjivanja.

VŠU su nedostajali modeli i načini za krizno komuniciranje pored neprilagođenih statuta kao i manjkavih strateških okvira za ovaj oblik podučavanja. U momentu prelaska na online podučavanje studenti, nastavnici i administracija su imala manjak informacija o specifičnim detaljima i odlukama vezano za tranziciju što je u konačnici rezultiralo konfuzijom u inicijalnom periodu. Međutim, dio VŠU uprkos očiglednoj potrebi za efikasnim i dobro ustrojenim modelima kriznog komuniciranja nisu uvidjeli potrebu da se razviju te čekaju da vanredne okolnosti prođu kako bi se vratili uobičajenim načinima podučavanja. Može se ustvrditi da će mnoge VŠU imati slične probleme u komunikaciji za sve buduće vanredne okolnosti.

Vezano za ključne strateške odrednice i okvire djelovanja po pitanju učenja na daljinu, u BiH ne postoji strategija za digitalizaciju visokog obrazovanja⁴¹ niti sustavne i konsistente aktivnosti vezane za provedbu kvalifikacijskog okvira za visoko obrazovanje tj. „Osnova kvalifikacijskog okvira u Bosni i Hercegovini“ i Akcijskog plana. Vezano za strateško promišljanje o digitalizaciji visokog obrazovanja, ono je u začetku i vođeno od strane vanjskih faktora (međunarodnih organizacija, razvojnih agencija i diplomatskih predstavništva) i uglavnom je vezano za različite aspekte medijske i informacijske pismenosti.⁴² Razlozi za nedostatak većeg angažmana domaćih aktera mogu se pripisati mnogim faktorima koji su vezani za institucionalno i političko okruženje u kojem se strategije vezane za ovu problematiku tek trebaju napraviti. Ipak, jedan od razloga je što ovaj oblik podučavanja, uprkos očitoj potrebi, nije još uvijek prepoznat od strane

---

⁴¹ Ova oblast je uređena donekle kroz druge strateške dokumente. Tako npr. dio strategija obrazovanja u BiH prepoznaje potrebu za promjenom pristupa predavanja u učionici, i to pomjeranjem fokusa sa „nastavnika“ na „učenike“, te se implicitno referira na kompetencije medijske i informacijske pismenosti kao što su traženje i pristupanje informacijama, procjenjivanje izvora informacija i kritičko razmišljanje. Politika razvoja informacijskog društva BiH upućuje na nizak nivo digitalne pismenosti i vještina i naglašava potrebu za razvojem aktivnosti koje će rezultirati smjernicama za pospješivanje digitalne pismenosti zajedno s izradom okvira za prepoznavanje IKT vještina. Zakoni koji se odnose na mlade i njihova pitanja naglašavaju prava mladih na obrazovanje, organiziranje i volontarizam, te pravo na zapošljavanje. Ovo znači da mladi imaju pravo na dobre uslove života, kao i pravo biti uključeni u pitanja koja se tiču njihovih života, njihovog lokalnog okruženja i razvoja društva općenito. Zakonom o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini precizira se da svi imaju pravo pristupa medijima bez obzira na spol, te zabranjuje javno prikazivanje bilo koje osobe na uvredljiv, omalovažavajući ili ponižavajući način s obzirom na spol, kao i da su mediji dužni kroz programske koncepte razvijati svijest o ravnopravnosti spolova (Pregledna studija o medijskoj i informacijskoj pismenosti u Bosni i Hercegovini (2018) FPN UNSA).

⁴² UNESCO princip za medijsku i informacijsku pismenost je da je to proces a ne stanje koji je potrebno društveno integrisati kako bi se osigurao kontinuitet razvoja i održivosti. UNESCO kroz svoj višedecenijski pristup globalne posvećenosti razvoju obrazovanja i medijske i informacijske pismenosti je izradio preporuke za različite modele i strategije integracije medijske i informacijske pismenosti;

Za principe razvoja medijske i informacijske pismenosti pogledaj: Grizzle, Alton et al. (2013) “Media and Information Literacy: Policy and Strategy Guidelines”. Paris: UNESCO; dostupno na: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000225606>;

Za UNESCO konketetne napore i inicijative na razvoju i integraciji medijske i informacijske pismenosti u visoko obrazovanje BiH pogledaj: Institut za društvena istraživanja Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu na: <https://fpn.unsa.ba/b/medijska-i-informacijska-pismenost/#>

donosioca odluka niti kao esencijalan za potrebnu promjenu paradigme u pristupu obrazovanju u kontekstu digitalne transformacije društva, niti za dugoročnu demokratizaciju društva i preduvjet za održiv ekonomski razvoj. Iako se element urgencije oko digitalizacije visokog obrazovanja nameće VŠU, iako većina VŠU prepoznaje priliku za prelazak sa prisilne na sistematičnu digitalizaciju obrazovanja, potrebna im je sistematska podrška od različitih nivoa vlasti. Trenutno, promišljanje o strateškim okvirima za vođenje i usmjeravanje ovog procesa u BiH je tek u začetima i primarno je interes samo vanjskim akterima (međunarodnim razvojnim agencijama, diplomatskim predstavništvima, i sl.).

Istovremeno, u BiH na razini sustava visokog obrazovanja nema aktivnosti vezanih za sustavnu i konzistentnu provedbu Osnova kvalifikacijskog okvira koji je izuzetno važan strateški okvir i jedan od krovnih dokumenta ne samo za visoko obrazovanje.⁴³ Ova manjkavost se ne odnosi samo na akreditaciju VŠU već i na potencijalnu akreditaciju učenja na daljinu. Samim tim neke kvalifikacije nisu u skladu sa vremenom (kako tokom pandemije tako i prije pandemije) i međunarodnim standardima, niti odgovaraju potrebama tržišta. Ovo se prvenstveno odnosi na pitanje akreditacije visokoškolskih ustanova i studijskih programa koje nude kvalifikacije a koje moraju biti temeljene na ishodima učenja. Proces je započet ali trenutno se aktivnosti ne provode na razini sustava nego u okviru pojedinih VŠU, te EU i drugih donatorskih projekata. Isto tako je primjetno da su se VŠU prilagodile ovom nedostatku te da nema elementa urgencije rješavanja ovog bitnog pitanja. Ipak, bitno je utvrditi indikatore za ishode učenja za pojedine standarde kvalifikacija a koji proizilaze iz Osnova kvalifikacijskog okvira BiH, Akcijskog plana i one razvijene unutar EU projekata⁴⁴, te uskladjivati propise kojima se uređuje oblast visokog obrazovanja kako bi se na adekvatan način sagledao kvalitet bilo kakvog učenja. Samim tim, u nedostatku sustavne i konzistentne provedbe kvalifikacijskog okvira, teško je i utvrditi indikatore koji bi pratili pozitivne i negativne trendove u visokom obrazovanju i ishode učenja koji bi proizašli iz kvalifikacijskog okvira.

Prilika za unaprjeđenje visokog obrazovanja u BiH kroz umrežavanje VŠU će se najvjerojatnije samo parcijalno iskoristiti. Neupitno je da većina VŠU vide potencijal i priliku u većoj posvećenosti digitalizaciji obrazovanja i u postpandemijskoj eri te namjeravaju da naprave neophodne korake u narednom periodu. U okviru istih koraka se spominju jedinstvene komunikacijske platforme koje bi spojile VŠU i napravile čitav sistem online podučavanja robusnijim i otpornijim. Međutim, u konačnici ove odluke ovisit će o odlukama predstavnika vlasti, odgovornih za pokretanje rada na strategijama i odobravanju budžeta za obrazovanje. Kao i u većini stvari gdje je velik upliv politike a manje učešće struke veća je vjerovatnoća umrežavanja VŠU u BiH po principu administrativnog uređenja BiH nego po stvarnim potrebama nastavnika i studenata te se u konačnici može se očekivati neka vrsta umrežavanja svih institucija svih nivoa obrazovanja bazirana na administrativnom uređenju BiH.

---

⁴³ Vijeće ministara BiH je usvojilo odluku o usvajanju "Akcionni plan za izradu i provođenje kvalifikacijskog okvira u Bosni i Hercegovini za period 2014 - 2020"; dostupno na: [http://mcp.gov.ba/attachments/bs_Migrirani_dokumenti/Va%C5%BEni_dokumenti/Va%C5%BEno-Strategije/Akcioni_plan_za_izradu_i_provedbu_kvalifikacijskog_okvira_u_Bosni_i_Hercegovini_za_period_2014.-2020_\(2\).pdf](http://mcp.gov.ba/attachments/bs_Migrirani_dokumenti/Va%C5%BEni_dokumenti/Va%C5%BEno-Strategije/Akcioni_plan_za_izradu_i_provedbu_kvalifikacijskog_okvira_u_Bosni_i_Hercegovini_za_period_2014.-2020_(2).pdf)

⁴⁴ Zajednički projekat EU i VE „Strateški razvoj visokog obrazovanja i standarda kvalifikacija“; EU projekat „Razvoj kvalifikacijskog okvira u općem obrazovanju“

3.2.2 Alati i platforme za učenje su korištene tokom pandemije na BiH VŠU

Alati i platforme koji su korišteni tokom pandemije mogu biti unaprijeđeni. VŠU su na početku prelaska na online podučavanje koristile različite alate i platforme gdje je većina VŠU dala preporuke predavačima za korištenje određenih softverskih rješenja. Iako s jedne strane korištenje isključivo jednog okruženja i alata smanjuje probleme navikavanja studenata na tehničke aspekte korištenja softvera, još uvijek nije jasno da li određena rješenja na kojima uprave insistiraju mogu u zadovoljavajućoj mjeri podmiriti potrebe onlajn nastave. Ovo je naročito upitno kada su u pitanju za domen nespecifično kreirana rješenja kao što je Google Classroom, platforma koja je izvorno osmišljena za nastavu na nižim nivoima obrazovanja za razliku od nekih drugih popularnih sistema za upravljanje učenjem na daljinu koje imaju provjerenu istoriju korištenja na visokoškolskom nivou (npr. Moodle, Canvas LMS, Blackboard). U svakom slučaju da se zaključiti da se nastava može unaprijediti sa boljim softverskim rješenjima jer više od polovine predavača svakako smatra da im VŠU nije obezbijedila softver koji u potpunosti zadovoljava potrebe visokoškolske nastave.

VŠU su pretežno koristile generičke platforme i alate zbog prethodnog poznavanja tih softverskih rješenja i/ili zbog toga što nisu podrazumijevale dodatne finansijske troškove. Što se tiče spone između korištenja različitih platformi i zadovoljstva nastavom na daljinu među studentima očito je da dobiveni podaci upućuju da je Google Workspace paket preporučivan usljed objektivnih finansijskih uslova, ali istovremeno usljed upoznatosti predavača i studenata sa postojećim aplikacijama u sklopu paketa, te usljed jednostavnosti upotrebe, tj. brže krivulje učenja za one koji nisu imali ranija iskustva sa učenjem na daljinu.

3.2.3 Tehnički uslovi za pristup alatima i platformama za učenje na daljinu

Uprkos početnim tehničkim problema nastava se uspjela organizovati na početku pandemije. Najzahtjevniji dio je sigurno bio prebaciti sve studente i predavače na platforme koje su obezbjedile VŠU nakon inicijalnog korištenja različitih softverskih rješenja. Uprkos tome, internet konekcije su i dalje neadekvatne. Loša internetska konekcija je naročito izraženija u rubnim ruralnim dijelovima BiH. U početnoj fazi rješavanja pristupa alatima i platformama IT sektor je bio pretrpan zahtjevima i studenata i nastavnika pa su VŠU bez adekvatne IT podrške imali veće izazove da se nose sa potrebama studenata i predavača.

Tehnički uslovi za pristup alatima i platformama za učenje na daljinu kako studenata tako i predavača nije bio zadovoljavajući. Neupitno je da su se objektivni tehnički problemi za praćenje onlajn nastave (npr. nedostupnost računara i/ili mobilnih uređaja, mrežni pristup) nastavnika i studenata negativno odrazili na proces podučavanja na daljinu. Značajan broj studenata (svaki sedmi student) je djelomično ili u potpunosti, ne svojom krivicom, imao probleme ove vrste. Pored tehničkih uslova također treba uzeti u obzir i prostor u kojem studenti prate online nastavu, npr. veći broj ukućana prati online nastavu i/ili radi. U isto vrijeme pred ovim očitim nedostatkom opreme i pristupa predstavnici VŠU ostavljaju dojam bespomoćnosti ili čak i negacije postojanja problema. Zabilježena je tek nekolicina izolovanih reakcija VŠU u saradnji sa donatorima, privatnim sektorom i ministarstvima. U ovakvoj situaciji studenti su se snalazili sami kako bi mogli pratiti nastavu. U isto vrijeme, VŠU nisu dobile dodatnu finansijsku podršku kako bi na optimalan način

odgovorile tehničkim uslovima već su rješavali probleme same. Ovi problemi su značajno bili, i još uvijek jesu, izraženi kroz nedostatak finansijskih sredstava za nadogradnju postojeći infrastruktura i platformi za odvijanje nastave na daljinu. Kako za individualne studente tako i za pojedinačne VŠU entuzijazam i snalažljivost su omogućile prevazilaženje poteškoća vezanih za tehničke uslove za pristup alatima i platformama za učenje na daljinu. Predavači na VŠU su također imali slične poteškoće tehničke prirode koji su ih sprečavali da izvode kvalitetnu nastavu na daljinu, pa ih je čak skoro polovina navelo da je imalo neku vrstu tehničkih problema.

Tehnička podrška u procesu provedbe učenja na daljinu nije bila adekvatna. Čak i kad su obezbijedili tehničke uvjete i mrežnu konekciju studenti i predavači su imali poteškoća sa tehničkom podrškom. Jedna četvrtina ispitanih studenata navela je da nisu imali sistemski uvod u softver, niti su imali kome da se obrate u slučaju problema. Iz ovog proizilazi da su VŠU pretpostavile da će studenti sami rješavati ove izazove na isti način na koji su obezbijedili opremu i konekcije. Moguće je da su VŠU i/ili uprave fakulteta takođe smatrale da se podrazumijeva poznavanje korištenja softvera. Kada je u pitanju percepcija tehničke podrške koju su dobili od VŠU nešto više od polovine predavača smatra da su osim uputstva za upotrebu softvera imali i stalnu tehničku podršku u slučaju problema.

Nije bilo adekvatnog osvrta niti smišljene i provedene aktivnosti vezane za specifične potrebe studenata sa posebnim potrebama. Predstavicima VŠU je postavljeno i pitanje o adresiranju problema koje su mogli imati studenti sa posebnim potrebama. Velika većina predstavnika je navela da nemaju u evidenciji studente sa poteškoćama vida ili sluha. Samim tim, nastava nije bila prilagođena studentima sa posebnim potrebama. VŠU su se načelno vodile principom da će se i ova kategorija studenata kroz individualni entuzijazam i snalažljivost sama sebi omogućiti prevazilaženje poteškoća vezanih za tehničke uslove za pristup alatima i platformama za učenje na daljinu. Ili vjeruju da studenti sa posebnim potrebama i prije početka odvijanja nastave u vanrednim okolnostima uveliko koriste različita softverska rješenja i alate kako bi lakše pratili predavanja, tako da će se lakše snaći.

3.2.4 Kvalitet provedbe kurikuluma - praktična nastavu i sveopšti uspjeh studenata⁴⁵

Kvalitet provedbe kurikuluma je umanjen, ali studenati, predavači i predstavnici VŠU imaju razliku u mišljenju koliko je tačno bio umanjen. Skoro polovina studenata a trećina predavača kao i predstavnika VŠU je gledišta da je kvalitet bio pretežno loš ili vrlo loš. Analiza u prethodnom poglavlju je naznačila da podaci otkrivaju stvarnu sliku stvari, odnosno optimistično precjenjivanje

---

⁴⁵ Neupitno je da se ovaj aspekt podučavanja na daljinu mora sagledati i kroz potrebe nastavnika i predavača u provođenju obrazovanja na daljinu. Prilagođavanje ovom načinu podučavanja zahtjeva kritičko i kreativno didaktičko razmišljanje, tj. intezivan rad i treninge sa predavčkim kadrom. Isto tako mora se uzeti u obzir nezaobilazan doprinos aktuelne političke vlasti i najistaknutijih obrazovnih i tehnoloških stručnjaka, kako u okviru strateškog promišljanja i planiranja razvoja, tako i na nivou provođenja konkretnih mjera s ciljem izgrađivanja fleksibilnog visokoškolskog obrazovnog sistema primjerenog sadašnjim, ali i budućim potrebama društva. Za više detalja i stuktiranu analizu utjecaja učenja na daljinu na kvalitet provedbe kurikuluma pogledajte „Pregledna studija o potrebama nastavnika i predavača u provođenju obrazovanja na daljinu u visokom obrazovanju u Bosni i Hercegovini tokom COVID-19 pandemije“.

predavača o kvalitetu izvođenje nastave kao i je da je prosječna motivacija za popunjavanje ankete bila različita za grupe studenata i predavača. Isto tako među studentima je sigurno više onih koji su htjeli iskazati svoje frustracije u pogledu nastave, dok su među predavačima za odgovoravanje bili više motivisani oni koji su se osjećali kompetentnijim u pogledu nastave na daljinu. Međutim, ukoliko se uzme u obzir ocjena studentskog uspjeha u uporedbi sa periodom prije pandemije jasno je da je rezultat sigurno lošiji jer praktično svaki drugi predavač navodi kako je postignuće bilo slabije u odnosu na predpandemijski period.

Ukupan stav prema onlajn nastavi je kategorija "Uglavnom pozitivan". Uprkos lošijim rezultatima nastave na daljinu predavči, studenti i predstavnici VŠU imaju pozitivnu sliku i iskustvo podučavanja na daljinu. Iz ovoga se da ustvrditi da postoji pozitivan momentum za opsežniju i sistematičniju digitalizaciju visokog obrazovanja. Naučene lekcije i modaliteti rada iz prisilne digitalizacije se mogu iskoristiti u narednom periodu. Ovde je bitno naglasiti da se studenti trebaju biti uključeni u buduće procese donošenja odluka u pravcu osmišljavanja sistematične digitalizacije visokog obrazovanja kao što su bili prilikom prisilne digitalizacije. Ne samo da trebaju biti uključeni već ta uključenost mora biti suštinska a ne puka formalnost jer lekcija iz perioda pandemije je da sistem neće raditi ako studenti nisu pitani da li može raditi.

Novi način podučavanja za nastavnike ima mnoge prednosti a daje i osjetnije pedagoške prednosti rada. Pedagoški rad predavača je bitna karika uspjeha bilo kakvog načina podučavanja i prema mišljenju više od jedne četvrtine predavača, kada su u pitanju pozitivne strane onlajn nastave, aspekt vezan za unapređenje pedagoškog rada je ocjenjen kao najpozitivniji. Nastavnici također naglašavaju i uštedu resursa kao i dostupnost materijala kao značajne elemente koji utječu na kvalitet cijelog procesa.

Novi način podučavanja za studente ima mnoge prednosti i nudi uštedu resursa. Uzimajući u obzir materijalno-finansiske mogućnosti studenta online nastava se čini isplativijom nego ona koja se odvija uz fizičko prisustvo u VŠU. Kao i predavači, studentska populacija uviđa prednosti lako dostupnih materijala kao pogodnost u procesu njihovog obrazovanja i unaprijeđenje kvaliteta cijelog procesa.

Praktična nastava u podučavanju a motivacija u učenju na daljinu su negativni aspekti ovog načina podučavanja. Studenti i predavači se slažu da je negativan aspekt online nastave naročito izražen u pogledu odvijanja praktične nastave kao i u problemima u komunikaciji na liniji studenti-predavači. Također, predavači najčešće navode problem slabe motivaciju studenata za praćenje nastave. Povezano sa ovim, značajan segment studentske populacije (8.6%) se suočava sa problemima vezanim za narušeno mentalno i fizičko zdravlje, što se nesumnjivo odražavaju na motivaciju za ispunjavanje obaveza, ali koji potiču iz različitih emocionalnih, socijalnih i fizičkih problema sa kojima se suočavaju tokom pandemije. Da se ustvrditi da su ovi negativni aspekti značajno utjecali na sveukupni kvalitet podučavanja na daljinu.

Aktivnosti VŠU po pitanju nadziranja/monitoringa kao i vrednovanja/evaluacija je daleko od idealnih načina rada. Nadziranje/monitoring i vrednovanje/evaluacija nastave koju vrši

sama VŠU i učesnici nastavnog procesa predstavljaju ključne elemente sistemskog garantovanja kvaliteta izvedene nastave i u uobičajenim okolnostima. Kako bi se osigurao kvalitet nastave potrebno je kontinuirano praćenje i identifikacija izazova, prijatnji i pozitivnih prilika. Ovo je naročito važno tokom naglog i prisilnog prelaska na onlajn modus koje se stvorio tokom pandemije. Međutim, uprkos naglašenoj potrebi, nažalost, nema kontinuirano praćenje i identifikacija izazova, prijatnji i pozitivnih prilika od strane VŠU. Čak i bazične informacije nisu prikupljane pa tako 41.2% predavača uopšte nije dobilo jasnu povratnu informaciju o tome kako su izvodili nastavu na daljinu. Isto tako više od četvrtine studenata navodi da su mogli da daju povratnu informaciju na rad predavača tokom onlajn nastave, ali tvrde da su bili ubijeđeni da se ne radi o anonimnoj evaluaciji na kojoj mogu slobodno da iskažu svoje mišljenje. U isto vrijeme apsolutno svi predstavnici VŠU tvrde da su anketirali studente tokom pandemije.

Prilike tokom pandemije negativno su uticale na mentalno zdravlje i motivaciju studenata. Više od jedne trećine studenata navodi da je imalo motivacione i emocionalne poteškoće tokom pandemije u velikoj mjeri ili izuzetno a jedna trećina navodi da su imali umjerene probleme. Tek je svaki deseti student naveo da nije imao uopšte ovakvih problema. Da se ustvrditi da je ova dinamika imale negativan efekat na kvalitet učenja na daljinu.

Podrška studentima za mentalno zdravlje i motivaciju je uglavnom izostala. Pola studenata navodi da su svi predavači ili da je većina njih pokazivala razumijevanje za situaciju. Jasno je da je postojala potreba za psihološkim savjetovanjem znatnog broja studenata, međutim, tek frakcija studenata (8.6%) je navela da zna da je VŠU obezbijedila besplatno onlajn savjetovanje. Predstavnici VŠU navode da dva javna univerziteta imaju savjetovališta, kao i još jedan privatni univerzitet, te da jedan privatni univerzitet ima mentorski sistem. U slobodnim odgovorima studenti sa dva javna fakulteta navode da su se obraćali lično predavačima iz oblasti psihologije, te spominju i da postoje određeni servisi sa ovom svrhom na podorganizacionim jedinicama. Iz navedenih podataka je očito da su VŠU koje imaju savjetovališta propustila da informišu svoj studente o njima.

4. Preporuke

Uzimajući u obzir podatke koje su prikupljeni iz različitih relevantnih izvora, kao i globalne obrazovne principe i trendove u visokoškolskom obrazovanju, te i UNESCO principe u okviru globalnih prioriteta za razvoj obrazovanja⁴⁶, navode se sljedeće preporuke za podizanje kvaliteta budućeg rada VŠU u BiH, ne samo kada je u pitanju nastava na daljinu u užem smislu riječi, nego i digitalno potpomognuta nastava. Predložene preporuke nisu puka lista želja jer su osmišljene tako da je svaka od njih provodiva i održiva a u isto vrijeme osigurava i: i) učinak (ishod učenja nastavnika i studenta); ii) cijenu (investicija koja se mora poduzeti da digitalno potpomognuto učenje zaživi u sistemima obrazovanja); iii) opterećenost (involviranost VŠU, studenata i nastavnika); iv) vrijeme (neophodni vremenski okvir za sprovedbu preporuke); i v) održivost intervencije. Predložene preporuke prate format u kojem su predstavljeni podaci i zaključci iz studije i nisu rangirani na bilo kakav način (bitni, ili nebitni):

Pravno, finansijsko i administrativno okruženje

- Vlade u BiH trebaju napraviti dopune i izmjene zakona o visokom obrazovanju gdje bi definisale jasne i precizne upute o specifičnostima vezane za učenje na daljinu a posebno utvrđivanja znanja studenata na mrežnim platformama; osigurati da zakoni koji sada simbolično prepoznaju pravo na učenje na daljinu suštinski riješe obaveze i pravila za učenje na daljinu na VŠU.
- VŠU trebaju uskladiti svoje statute sa veoma fleksibilnim RS, BD, i kantonalnim zakonima o visokom obrazovanju koji im omogućavaju da odrede metode nastave i provjere znanja studenata kako im najviše odgovara; VŠU trebaju donijeti preciznije pravne okvire – akta, uredbe, pravilnike - kada je u pitanju uključivanje nastavnih aktivnosti na daljinu kako bi detaljno uredile ovu oblast obrazovanja na svojim ustanovama.
- Agencije, ministarstva i VŠU trebaju napraviti analizu te potom razmotriti mogućnost sistematskog pravno-administrativnog rješavanja ovog vida učenja kroz sistem akreditacije učenja na daljinu koji bi sastavni dio trenutnog procesa akreditacije VŠU; kriteriji akreditacije VŠU a naročito “Kriterij 3: Učenje, podučavanje i vrednovanje usmjereni na studenta” i “Kriterij 6: Resursi za učenje i potpora studentima” bi se nadogradili kako bi mogli evaluirati učenje na daljinu na VŠU i akreditirati VŠU za učenje na daljinu.
- Vlade u BiH trebaju obustaviti trend smanjivanja budžetskih sredstava za visoko obrazovanje i inicirati proces u kojem bi se pojedinačno mapirale potrebe VŠU za uspostavu potpune digitalizacije svih nastavnih procesa.

---

⁴⁶ Osnovni principi su sadržani u dokumentu *UNESCO ICT Competency Framework for Teachers* (ICT CFT) a sastoje se od 18 kompetencija organiziranih prema šest aspekata profesionalne prakse učitelja, na tri razine pedagoške upotrebe ICT-a od strane učitelja. Temeljna ideja je da će učitelji koji imaju kompetencije za korištenje IKT-a u svojoj profesionalnoj praksi pružiti kvalitetno obrazovanje i u konačnici biti u mogućnosti učinkovito voditi razvoj ICT kompetencija učenika. Šest aspekata profesionalne prakse učitelja kojima se bavi su: 1) razumijevanje IKT-a u obrazovnoj politici, 2) kurikulum i ocjenjivanje, 3) pedagogija, 4) primjena digitalnih vještina, 5) organizacija i administracija, i 6. profesionalno učenje učitelja. Za više informacija pogledati “UNESCO ICT Competency Framework for Teachers (Version 3)”, dostupno na: <https://en.unesco.org/themes/ict-education/competency-framework-teachers>

- VŠU kako bi pratili globalne trendove i bili spremni za izazove budućeg vremena i van pandemijskih okolnosti, moraju postaviti dalju digitalizaciju nastavnih aktivnosti u strateške dokumente. Ovo ne znači da se insistira na odvijanju nekih konkretnih oblika aktivnosti onlajn (npr. predavanja), ali postoji niz prednosti digitalnih aktivnosti koje mogu i moraju biti uvrštene u kurikulume u 2021. godini i budućnosti koja nas očekuje. Na primjer, dostizanje visoko funkcionalne opšte kritičke medijske i informacijske pismenosti, ali i digitalne pismenosti u datom naučno-stručnom domenu, mora biti ishod koji se nalazi u svakom studijskom programu.
- VŠU trebaju, u svrhu iskorištavanja pozitivnog raspoloženja prema učenju na daljinu i kapitalizacije već poduzetih strateških i finansijskih koraka njihovih ustanova, iskoristiti postojeće mehanizme, npr. Rektorske konferencije BiH, i komunicirati potrebu za uspostavom strateških okvira koji će ponuditi jasne smjernice i finansijsku podršku za ovaj vid obrazovanja (strategija o digitalizaciji obrazovanja, strategija medijske i informacijske pismenosti, akcioni plan za kvalifikacijski okvir).
- VŠU trebaju razmotriti potrebu za redefinisanjem obaveza nastavnika u smislu radnog odnosa i obaveza s obzirom na nove okolnosti podučavanja.
- VŠU trebaju napraviti modele i načine za krizno komuniciranje.
- VŠU se moraju strateški i operativno orijentisati ka studentima sa posebnim potrebama i u skladu sa tim moraju imati jasno regulisane protokole i nadležne službe za podršku ovim studentima koji bi brinuli o njihovim individualnim potrebama i po pitanju učenja na daljinu.
- Donatori, međunarodne organizacije i razvojne agencije trebaju podržati napore svih učesnika u procesu kako bi se ove preporuke i sprovele u djelo; pomoć je izraženo potrebna u aktivnostima strateškog osmišljavanja i dizanja svijesti svih učesnika u procesu jer je očito da uprkos očitoj potrebi digitalizacije obrazovanja, medijska i informacijska pismenost nastavnika i studenata još uvijek nisu prepoznati kao esencijalan faktor za potrebnu promjenu paradigme u pristupu obrazovanju u kontekstu digitalne transformacije društva, niti za dugoročnu demokratizaciju društva i preduvjet za održiv ekonomski razvoj od strane donosioca odluka.

Alati i platforme za učenje koje su korištene tokom pandemije na BiH VŠU

- VŠU u saradnji sa donatorima, međunarodnim organizacijama i razvojnim agencijama trebaju napraviti analizu te potom razmotriti mogućnost univerzalne specifikacija opreme i mrežne veze koja zadovoljava minimalne uslove za odvijanje nastave na daljinu.
- VŠU trebaju poduzeti aktivnosti kako bi unaprijedile već postojeće alate i platforme koje su korištene tokom pandemije i napraviti tranziciju sa generičkih platformi i alata ka verzijama koje osiguravaju bolje ishode učenja.
Donatori, međunarodne organizacije i razvojne agencije trebaju pomoći VŠU kroz ekspertsku i finansijsku podršku kako bi se obezbjedili adekvatni alati i platforme za učenje na daljinu; ovo se naročito odnosi na marginalizovane grupe i studente sa posebnim potrebama te se predlaže da VŠU naprave zasebne akcione planove kako bi se rješavanje ovog osiguralo.

Tehnički uslovi za pristup alatima i platformama za učenje na daljinu

- VŠU moraju uspostaviti adekvatnu tehničku podršku u procesu provedbe učenja na daljinu; moraju kadrovski osnaživati administrativnu službu svih VŠU (naročito javnih) osnivanjem centara za pomoć za nastavu na daljinu. Osim zapošljavanja stručnog kadra specijalizovanog za nastavu na daljinu (nije dovoljno da to bude samo IT kadar), koristiti platforme koje provjereno služe nastavi na visokoškolskom nivou koje će biti dostupne svim zaposlenim i studentima. Pritom omogućiti izvjesnu fleksibilnost u upotrebi nastavnih strategija, ali uz definisanje minimalnih standarda rada.
- VŠU, kada je u pitanju obezbjeđivanje tehničkih uslova rada, bi morale preuzeti odgovornost da na početku školske godine interno usvoje jasan plan kako osigurati minimalne resurse za studente slabijeg imovinskog stanja i za situacije nužde kao što su pandemijske prilike; ovo se odnosi kako na obezbjeđivanje interneta (npr. u saradnji sa ministarstvima i/ili teleoperaterima), tako i na obezbjeđivanje minimalnog hardvera.
- Postaviti jasna, detaljna i stalno dostupna uputstva (npr. u vidu teksta ili videa) o korištenju nastavnih sredstava na daljinu.
- VŠU u saradnji sa donatorima, međunarodnim organizacijama i razvojnim agencijama napraviti analizu te potom jasno adresirati specifične potrebe studenata sa posebnim potrebama.

Kvalitet provedbe kurikuluma - praktična nastava i sveopšti uspjeh studenata

- VŠU moraju obezbjediti nadzor i evaluaciju kvaliteta onlajn nastavnih aktivnosti koji trebaju biti u središtu pažnje svake VŠU. Neophodno je dobiti otvorene i iskrene informacije od svih učesnika nastavnog procesa, ali i eksterno angažovanih eksperata; akreditaciona tijela moraju uvrstiti u svoje minimalne kriterije - kako za onlajn tako i nastavu uživo na fizičkim lokacijama - da je neophodno da VŠU obezbjeđuje studentima da mogu dati anonimne utiske na izvođenje nastave (npr. peer-to-peer prikupljanje podataka gdje studenti vode fokus grupe sa studentima ili anonimizovano dostavljanje evaluacija koje nije vezano za studentske naloge unutar e-sistema). Insistirati na triangulaciji podataka o kvalitetu nastave tako što će i nastavnici moći napraviti samoevaluaciju procesa i ukazati na njegove prednosti i mane, te angažovanjem nezavisnih stručnjaka koji će procijeniti izazove i prilike za unapređenje rada. U idealnom slučaju, bilo bi potrebno sistematski definirati instrumente unutarnje i spoljašnje evaluacije kvaliteta koji bi trebali odstraniti neprihvatljive različitosti u kvaliteti, trenutno prisutne u BiH. Posebice je značajno u sve aktivnosti istopravno uključiti sve društvene partnere obrazovanja i druge relevantne zainteresirane strane.
- VŠU moraju provoditi kontinuiranu i sistematsku obuku nastavnog osoblja za nastavne aktivnosti na daljinu, što uključuje i povećanje motivacije za učešće u njima (specifične preporuke po ovom pitanju su date u posebnom pisanom izvještaju čija su tema potrebe predavača na VŠU u BiH - "Pregledna studija o potrebama nastavnika i predavača u provođenju obrazovanja na daljinu u visokom obrazovanju u Bosni i Hercegovini tokom COVID-19 pandemije").

- VŠU trebaju obezbjediti jasan, transparentan kanal informacija (npr. centralizovane mejling liste) kojim će svaki student i svi članovi akademskog osoblja na VŠU biti upoznati sa važnim obavještenjima. Ustanoviti obavezu korištenja službenog mejla na VŠU na kojima to nije već uvedeno.
- Minimalno na godišnjem nivou VŠU trebaju razmjenjivati dobru praksu sa drugim VŠU i unutar VŠU kada su u pitanju i tehnički i pedagoško-metodički aspekti nastave na daljinu; koncepti dobrih primjera su Praksoteka⁴⁷ i Besjede o obrazovanju (Step by step).
- VŠU trebaju imati redovnu praksu konsultovanja sa studentima u procesima donošenja odluka.
- Obezbjediti stručna psihološka savjetovišta - barem na svim javnim VŠU; problemi sa kojima se susreću studenti su specifični i mogu koristiti i grupno savjetovanje gdje bi takva služba imala i preventivne aktivnosti.

---

⁴⁷ <https://www.unsa.ba/en/node/4674>

5. Dodaci

Dodatak 1: Protokol za intervju

Intervju protokol za UNESCO "Preglednu studiju o kvalitetu učenja na daljinu u visokom obrazovanju u Bosni i Hercegovini tokom COVID-19 pandemije"

Hvala vam za učešće.

Ovaj intervju vršimo kako bi došli do informacija o obrazovanju na daljinu u visokom obrazovanju u Bosni i Hercegovini, gdje nas posebno interesuje kako ga unaprijediti. Svrha našeg današnjeg razgovora da čujemo o vašem iskustvu i ramišljanu o ovoj temi. Vaš doprinos će nam uveliko pomoći da razumijemo i sumiramo podatke o postojećim aktivnostima, praksama, kao i nedostacima učenja na daljinu u Bosni i Hercegovini.

Svi vaši komentari su strogo povjerljivi i nećete biti identifikovani na bilo koji način u bilo kom izvještaju.

[NAPOMENA: Zapisati ime, poziciju i pun naziv ustanove]

Da li mogu napraviti snimak ovog razgovora?

Q1. Koje su prednosti i mane trenutnog sistema učenja na daljinu u BiH, i do koje mjere kvalitet trenutnog sistema podržava pozitivne ishode učenja; kakva je trenutni system u poređenju sa zemljama zapadnog balkana I praksama u zemljama članicama EU- po pitanju učenja na daljinu?

1. Kako bi ste opisali trenutni sistem učenja na daljinu na visokoškolskim institucijama u BiH?

PROBE: Kakvo je vaše direktno iskustvo?

PROBE: Koje su prakse vaše institucije?

PROBE: Da li znate za neke dobre prakse?

2. Prema vašem mišljenju do koje mjere trenutni sistem podržava pozitivne ishode učenja?

PROBE: Zašto da/ne?

PROBE: Šta bi po vama trebao biti indikator pozitivnog ishoda učenja?

PROBE: Šta su glavne prepreke dobrom sistemu?

PROBE: Kako se stanje može unaprijediti?

3. Da li ste upoznati sa nekim drugim sistemima učenja na daljinu, na primjer u zemljama zapadnog balkana, i/ili zemljama u EU?

[Ukoliko, DA]

PROBE: Kako ste se upoznali sa ovim sistemima?

PROBE: Zašto je taj sistem bolji/gori?

PROBE: Šta bi bilo neophodno da se taj sistem/praksa primjeni u BiH?

Q2. Koje dimenzije unutar trenutnih pravnih, finansijskih, i administrativnih sistema pogoduju realizaciji učenja na daljinu na visokoškolskim institucijama u BiH?

1. Koliko ste upoznati sa trenutnim i) pravnim, ii) finansijskim, i administrativnim okvirima unutar kojih se odvija e'učenje na visokoškolskim institucijama?

[Ukoliko, DA za svaki sistem]

PROBE: Koje su osnovne prepreke/manjkavosti/obstrukcije?

PROBE: Kako se taj segment može unaprijediti?

2. Da li nam možete dati neke dokumente/upute/odluke koje bi trebali konultovati u izradi ovih studija?

Q3. Do koje mjere trenutni modeli za učenje na daljinu (alati i platforme), koji se trenutno koriste od strane institucija visokog obrazovanja u BiH zadovoljavaju standarde koje osiguravaju kvalitet; koje su glavne osobine i modaliteti svih tipova učenja na daljinu na institucijama visokog obrazovanja u BiH?

1. Koje alate i platforme koristi vaša institucija za učenje na distancu?

PROBE: Da li one zadovoljavaju standarde kvaliteta?

[Ukoliko, DA]

PROBE: Zašto one ispunjavaju standarde?

2. Do koje mjere trenutni modeli za učenje na distancu i (alati i platforme) zadovoljavaju standarde?

[Ukoliko, Ne]

PROBE: Kako se situacija može unaprijediti?

3. Koje su glavne osobine i koji su modaliteti alata i platformi koje koristite vi/vaša institucija?

PROBE: Kako se mogu unaprijediti?

Q4. Do koje mjere su adresirane potrebe učenika i predavača po pitanju pristupa učenja na daljinu i platformama (veza i dostupnost opreme); poseban fokus na studente sa posebnim potrebama i marginalizovane grupe?

1. Da li je IKT oprema dostupna studentima?

[Ukoliko, NE]

PROBE: Zašto ne?

PROBE: Ko i kako treba da se pozabavi ovim pitanjem?

2. Prema vašim saznanjima da li je internetska veza dostupna studentima?

[Ukoliko, NE]

PROBE: Zašto ne?

PROBE: Ko i kao treba adresirati ovaj nedostatak?

3. Prema vašim saznanjima da li studenti koji pripadaju ranjivim grupama (Romi, manjine, samohrani roditelji) i studenti sa posebnim potrebama imaju više problema sa vezama i dostupnosti IKT opreme?

[Ukoliko, DA]

PROBE: Zašto da?

PROBE: Ko i kako treba da se posveti rješavanju ovog pitanja?

Q5. Kakav je kvalitet implementacije kurikuluma u podučavanju na daljinu uključujući praktična predavanja, i opšteg uspjeha studenata?

1. Prema vašim saznanjima, molim vas ocijenite kvalitet implementacije kurikuluma u podučavanju na daljinu uključujući praktična predavanja, i opšteg uspjeha studenata?

PROBE: Kako se ovo može unaprijediti?

PROBE: Da li ste upoznati sa dobrim rezultatima nekih vaših kolega ili nekih drugih institucija?

[Ukoliko, DA]

PROBE: Zašto da?

2. Prema vašim saznanjima da li institucije namjeravaju da naprave/koriste neku vrstu strateškog okvira za integraciju digitalnog učenja u budućnosti?

[Ukoliko, DA ili NE]

PROBE: Molim vas pojasnite.

3. Kako bi izgledao adekvatan strateški okvir za integraciju digitalnog učenja?

4. Koje su glavne lekcije koje možete izdvojiti iz vašeg iskustva i iskustva vaših kolega iz ove „COVID“ epizode?

United Nations

COVID-19 Response

UN COVID-19 Response
and Recovery Fund

Istraživanje o kvalitetu onlajn nastave i potrebama nastavnog osoblja za izvođenje onlajn nastave na visokoškolskim institucijama u Bosni i Hercegovini

Dragi studenti,

molimo Vas da ispunjavanjem upitnika o Vašem doživljaju onlajn nastave budete dio istraživanja kojeg provodi UNESCO, a u sklopu projekta čija je svrha kreiranje kvalitetnijeg obrazovanja tokom i nakon COVID-19 krize (partneri na projektu su UNICEF i Međunarodna organizacija rada Ujedinjenih nacija - ILO). Svjesni smo da ste tokom ovog perioda ispunjavali mnogo upitnika, te smo se usredsredili na ono najvažnije, pa Vam za ispunjavanje neće trebati više od 10 minuta. Odgovori svakog od vas su nam vrlo bitni, jer postoje razlike u tome kako je onlajn nastava sprovedena na različitim visokoškolskim ustanovama, ali i na studijskim programima unutar njih koji imaju objektivno različite zahtjeve. Istraživanje je **anonimno**, a prikupljene informacije će biti korištene isključivo u svrhe analize stanja i izrade strategija za kvalitetnije studiranje u zdravijoj budućnosti.

Na kojoj visokoškolskoj instituciji studirate? *

Molimo da izaberete sa spiska ▼

Na kojem ciklusu studija studirate? *

Please Select ▼

Na kojoj godini studija ste trenutno?

Please Select ▼

Na osnovu Vašeg ličnog iskustva, a uzimajući u obzir da ste imali različite predmete, kao i različite predavače (profesore i asistente) i nastavne aktivnosti, kako biste ocijenili opšti kvalitet onlajn nastave na vašem studijskom programu u periodu od početka COVID-19 pandemije? *

- vrlo loš
- pretežno loš
- ni dobar ni loš
- pretežno dobar
- vrlo dobar

Predavači su pokazivali razumijevanje za složenost situacije i posebne emocionalne i psihološke izazove koje su nas snašle. *

- Niko od njih
- Manjina
- Otprilike pola
- Većina
- Svi

Koliko ste Vi sami imali motivacionih i emocionalnih poteškoća da disciplinovano pratite onlajn nastavu i izvršavate zadane obaveze? *

- Nimalo
- U maloj mjeri
- Umjereno
- U velikoj mjeri
- Izuzetno

Da li Vaša visokoškolska ustanova nudi besplatno onlajn psihološko savjetovanje kojem se studenti mogu obratiti. *

- Ne
- Nije mi poznato
- Da
- Nešto drugo? (upisati)

Molimo da označite koliko vaših predavača su koristili sledeća softverska rešenja u Predavači su sa studentima komunicirali onlajn putem profesionalno i korektno. *

- Niko od njih
- Manjina
- Otprilike pola
- Većina
- Svi

Predavači su nam zadavali adekvatnu količinu obaveza pri čemu su uzimali u obzir specifičnost situacije i ukupne obaveze koje smo imali na svim predmetima. *

- Niko od njih
- Manjina
- Otprilike pola
- Većina
- Svi

Kada je u pitanju dinamika onlajn nastave, predavači su bili dobro organizovani i držali su se plana nastave i rokova za zadatke koji su odgovarali i studentima. *

- Niko od njih
- Manjina
- Otprilike pola
- Većina
- Svi

Ukoliko ste u nastavi na daljinu koristili do tada Vama nepoznati softver, da li ste dobili iscrpna i jasna uputstva kako ga koristiti i podršku institucije u slučaju da se ne snađete? *

- Ne,
- Da, ali smo dobili samo osnovna uputstva, bez opcije da se nekom obratimo za pomoć
- Da, dobili smo uputstva i/ili podršku od nadležne službe kojoj smo se mogli obratiti za eventualne probleme.
- Nešto drugo? (upisati)

Koliko ste kao student bili pozivani da date slobodnu i anonimnu povratnu informaciju o kvalitetu izvođenja onlajn nastave Vaših predavača tokom pandemije. *

- Nisam imao/la mogućnost da dam otvorenu povratnu informaciju na rad predavača tokom onlajn nastave.
- Mogli smo da damo povratnu informaciju na rad predavača tokom onlajn nastave, ali nisam bio/la ubijeđen/a da se radi o anonimnoj evaluaciji na kojoj mogu slobodno da iskažem svoje mišljenje.
- Imali smo kome i mogli smo slobodno i anonimno da se izrazimo o kvalitetu sveukupno izvedene onlajn nastave na našem studijskom programu.
- Nešto drugo? (upisati)

- Svi

Željeli bismo da procijenimo i koliko studenata je imalo česte i objektivne tehničke probleme sa praćenjem onlajn nastave (npr. nedostupnost računara i/ili mobilnih uređaja, vrlo česte probleme sa internet konekcijom). Molimo Vas da dopunite sljedeće rečenice.

Na mojoj godini nas ima npr. 31 (upisati jedan broj kao procjenu) na našem studijskom programu. Od tog broja, otprilike npr. 5 (upisati jedan broj kao procjenu) je imao česte tehničke probleme sa praćenjem onlajn nastave.

Šta od navedenog opisuje Vaše lično iskustvo sa nastavom na daljinu na fakultetu prije COVID-19 pandemije? *

- Bez onlajn iskustva ili samo komunikacija mejlovima sa predavačima.
- Pohađao/la predmete koji su imali određeni broj elemenata onlajn (npr. postavljanje materijala, diskusione grupe, upućivanje na onlajn sadržaje u sklopu nastave).
- Već pohađao/la predmete koji su bili potpuno izvođeni onlajn.

Molimo Vas da procijenite u kojoj mjeri bi onlajn upotreba digitalnih tehnologija mogla biti uključena u nastavu na Vašem studijskom programu s obzirom na prirodu onoga što se izučava. *

- Na ovom studijskom programu nema mjesta za onlajn nastavne aktivnosti.
- Većina nastavnih aktivnosti bi se morala održavati sa fizičkim prisustvom, ali je za manji broj aktivnosti pogodan i onlajn način rada.
- Otprilike pola nastavnih aktivnosti bi mogla biti izveden kvalitetno onlajn, ali postoji značajan broj aktivnosti za koje je neophodno fizičko prisustvo.
- Veći broj nastavnih aktivnosti bi mogao biti izveden onlajn, a za manji je zaista neophodno fizičko prisustvo.
- Sve nastavne aktivnosti na studijskom programu bi mogle biti izvedene uz onlajn korištenje digitalnih sredstava bez gubitka kvaliteta nastave.

Na kojem studijskom programu studirate? *

Upisati, npr. fizika, geografsko inženjstvo, sociologija. Ukoliko studirate više programa upisati onaj na kojem ste bili više aktivni u proteklih godinu dana.

Sve u svemu, kakav je Vaš stav prema uključivanju onlajn aktivnosti (učenja na daljinu) u oblasti koju studirate? *

- Izuzetno negativan
- Uglavnom negativan
- Neutralan
- Uglavnom pozitivan
- Izuzetno pozitivan

Na kraju bismo Vas zamolili da date dodatne komentare u vezi izvođenja učenja na daljinu na Vašem studijskom programu.

Na koji način bi se mogao podići kvalitet onlajn nastave (npr. edukacijom nastavnika ili studenata, upotrebom nekog konkretnog softvera)?

Koje aspekte onlajn nastave biste izdvojili kao posebno negativne?

Na kojoj visokoškolskoj instituciji ste zaposleni kao predavač? *

Na kojoj podorganizacionoj jedinici ste primarno angažovani?

Upisati, npr. Filološki fakultet, Medicinski fakultet ili Fakultet za ekologiju

Kojoj starosnoj grupi pripadate?

 I'm not a robot
reCAPTCHA
Privacy - Terms

Poslati odgovore

Dodatak 3: Anketa za nastavnike i predavače

Šta od navedenog opisuje Vaše lično iskustvo sa onlajn nastavom na fakultetu prije COVID-19 pandemije? *

- Bez prethodnog onlajn iskustva ili samo komunikacija mejlovima sa studentima.
- Predavao/la predmete koji su imali određeni broj elemenata onlajn (npr. diskusione grupe, specifični onlajn sadržaji).
- Predavao/la na predmetima koji su bili potpuno izvođeni na daljinu.

Molimo Vas da procijenite u kojoj mjeri bi podučavanje na daljinu moglo biti uključeno u nastavu u Vašoj naučnoj oblasti s obzirom na prirodu onoga što se izučava.

- U mojoj oblasti nema mjesta za onlajn nastavne aktivnosti.
- Većina nastavnih aktivnosti bi se morala održavati sa fizičkim prisustvom, ali je za manji broj aktivnosti pogodan i onlajn način.
- Otprilike pola nastavnih aktivnosti bi moglo biti izvedeno kvalitetno onlajn, ali postoji značajan broj aktivnosti za koje je neophodno fizičko prisustvo.
- Veći broj nastavnih aktivnosti bi mogao biti izveden onlajn, a za manji je zaista neophodno fizičko prisustvo.
- Sve nastavne aktivnosti bi mogle biti izvedene uz onlajn korištenje digitalnih sredstava bez gubitka kvaliteta nastave.

U kojoj naučnoj/znanstvenoj oblasti predajete i u kojoj užoj oblasti?

Npr. medicina - hirurgija ili medicina - epidemiologija

U kojoj mjeri ste lično motivisani da u budućnosti unaprijedite pedagoško-metodička znanja i vještine u vezi sa digitalno potpomognutom nastavom? *

- Nimalo
- U maloj mjeri
- Umjereno
- U velikoj mjeri
- Izuzetno

Koliko ste motivisani da u svoje predmete uključite nastavne aktivnosti na daljinu nakon što se epidemiološka situacija popravi toliko da je moguće izvoditi nastavu uživo u prostorijama ustanove? *

- Nimalo
- U maloj mjeri
- Umjereno
- U velikoj mjeri
- Izuzetno

U kojoj mjeri vjerujete da će Vaša visokoškolska institucija podsticati i podržavati elemente podučavanja na daljinu nakon što se epidemiološka situacija normalizuje? *

- Nimalo, vjerujem da će se insistirati na vraćanju na situaciju prije pandemije.
- Nisam siguran/na.
- Vjerujem da će se podsticati određeno povećanje nastavnih aktivnosti na daljinu u odnosu na period prije pandemije.
- Vjerujem da će se snažno podsticati veća prisutnost aktivnosti na daljinu u nastavnom procesu.

Koliko dobro poznajete za nastavu relevantne aspekte digitalne sigurnosti (npr. mogućnosti hakovanja Vašeg naloga vezanog za nastavu, adekvatno arhiviranje ličnih podataka)? *

- Nimalo
- U maloj mjeri
- Umjereno
- U velikoj mjeri
- Izuzetno

Koliko dobro poznajete za nastavu relevantne aspekte digitalne etike (npr. prava i licence za korištenje onlajn materijala, korištenje softvera za provjeru plagijarizma)? *

- Nimalo
- U maloj mjeri
- Umjereno
- U velikoj mjeri
- Izuzetno

U prosjeku gledano, kako ocjenjujete postignuće Vaših studenata tokom onlajn nastave za vrijeme pandemije u poređenju sa ranijim generacijama kojima ste nastavu držali na uobičajen način?

- Značajno slabije.
- Nešto slabije.
- Otprilike isto.
- Nešto bolje.
- Značajno bolje.
- (Nisam imao/la priliku predavati ranijim generacijama)

Sve u svemu, kakav je Vaš stav prema uključivanju onlajn aktivnosti u nastavu u Vašoj oblasti? *

- Izuzetno negativan
- Uglavnom negativan
- Neutralan
- Uglavnom pozitivan
- Izuzetno pozitivan

Šta bi to Vama pomoglo da u budućnosti izvodite kvalitetniju nastavu na daljinu (npr. koje vrste edukacije, nabavka određenog softvera, obezbjeđivanje nekih konkretnih tehničkih uslova). *

Type here...

Molimo Vas da navedete aspekte koje biste Vi izdvojili kao posebno negativne kada je u pitanju onlajn nastava tokom pandemije na Vašoj instituciji i kako bi se oni mogli riješiti ili ublažiti. *

Type here...

Molimo Vas da izdvojite posebno pozitivne aspekte učenja na daljinu. *

Type here...

United Nations

COVID-19 Response

UN COVID-19 Response
and Recovery Fund

Istraživanje o kvalitetu onlajn nastave i potrebama nastavnog osoblja za izvođenje onlajn nastave na visokoškolskim institucijama u Bosni i Hercegovini

---

Poštovani profesori i asistenti, predavači na visokoškolskim institucijama,

molimo Vas da ispunjavanjem upitnika o Vašem doživljaju onlajn nastave budete dio istraživanja kojeg provodi UNESCO, a u sklopu projekta čija je svrha kreiranje kvalitetnijeg obrazovanja tokom i nakon COVID-19 krize (uz UNESCO, nosioci projekta su UNICEF i Međunarodna organizacija rada Ujedinjenih nacija - ILO). Svjesni smo da ste uz svakodnevne izazove tokom ovog perioda ispunjavali mnogo upitnika, te smo se usredsredili na ono zaista najvažnije, pa Vam za ispunjavanje ove kratke ankete ne bi trebalo više od 10 minuta. Odgovori svakog od vas su nam vrlo bitni, jer postoje velike razlike u načinima kako je onlajn nastava sprovedena na različitim visokoškolskim ustanovama, ali i na studijskim programima i pojedinačnim predmetima koji imaju različite objektivne zahtjeve u pogledu fizičkog prisustva. Istraživanje je **anonimno**, a Vašim odgovorima ćete izravno doprinijeti analizi stanja, te izradi strategija za kvalitetnije studiranje u bliskoj budućnosti.

Na kojoj visokoškolskoj instituciji ste zaposleni kao predavač? *

Molimo da izaberete sa spiska

Dodatak 4: Anketa za predstavnike visokoškolskih ustanova

United Nations

COVID-19 Response

UN COVID-19 Response
and Recovery Fund

Istraživanje o kvalitetu onlajn nastave i potrebama nastavnog osoblja za izvođenje onlajn nastave na visokoškolskim institucijama u Bosni i Hercegovini

Uvaženi predstavnici visokoškolskih ustanova,

molimo Vas da ispunjavanjem ovog upitnika Vaša ustanova postane dio važnog istraživanja o potencijalima i izazovima onlajn nastave tokom i nakon COVID-19 krize. Istraživanje provodi UNESCO, a u sklopu šireg projekta gdje su partneri još i UNICEF i Međunarodna organizacija rada Ujedinjenih nacija - ILO. Svjesni smo da ste tokom ovog perioda i kao institucija i lično ispunjavali mnogo upitnika, pa smo se usredsredili na ono zaista najvažnije. Odgovor svake ustanove je za nas vrlo bitan, jer postoje razlike u tome kako je učenje na daljinu koncipirano i sprovedeno na različitim visokoškolskim ustanovama, ali i na studijskim programima unutar njih koji, objektivno gledano, imaju različite zahtjeve i izazove. Vašim odgovorima ćete izravno doprinijeti analizi stanja, te izradi strategija za kvalitetnije studiranje u bliskoj budućnosti.

Unaprijed hvala!

Koju visokoškolsku ustanovu predstavljate? *

Molimo da izaberete sa spiska

Koju administrativnu ulogu obavljate na Vašoj ustanovi? *

Molimo da izaberete sa spiska

Koliko ukupno studenata studira na Vašoj ustanovi na svim ciklusima studija?

npr. 300

Napomena: Dovoljan je približan broj.

Koliko akademskog osoblja (nastavnika i saradnika) zapošljava Vaša institucija?

npr. 25

Napomena: Dovoljan je približan broj.

Šta od navedenog najbolje opisuje Vašu ustanovu kada je u pitanju učenje na daljinu prije pandemije? *

- Već smo organizovali kompletne studijske programe koji se izvode na daljinu.
- Nismo organizovali kompletne studijske programe, ali znamo da su postojali predmeti koji su u potpunosti izvođeni na daljinu.
- Dosad nismo imali niti studijske programe, niti predmete koji su izvođeni u potpunosti na daljinu.
- Nešto drugo (opisati)

Ne uzimajući ovdje u obzir vanredno stanje usljed pandemije, šta od navedenog najbolje opisuje Vašu ustanovu kada su u pitanju administrativni okviri (npr. statut institucije) u vezi sa učenjem na daljinu. *

- Sve nastavne aktivnosti je potrebno izvoditi na fizičkoj lokaciji ustanove ili drugim predviđenim lokacijama uz fizičko prisustvo.
- Naši akti predviđaju mogućnost djelimičnog izvođenja onlajn nastave (npr. kombinovano učenje – engl. blended learning) na različitim studijskim programima.
- Naši akti predviđaju mogućnost izvođenja čitavih predmeta ili studijskih programa na daljinu.

Šta od navedenog najbolje opisuje Vašu instituciju u pogledu formalnih strategija za digitalizaciju nastavnog procesa nakon što se epidemiološka situacija normalizuje? *

- Trenutno ne smatramo digitalizaciju nastavnog procesa za prioritetan strateški plan, te nemamo planove da uključimo to u naše strateške dokumente (vizija/misija/strategija).
- Digitalizacija nastavnog procesa nije uvrštena u naše zvanične strateške dokumente (vizija/misija/strategija), ali aktivno radimo na tome da je uvrstimo u prioritete.
- Naši strateški dokumenti (vizija/misija/strategija) već jasno naglašavaju da je dalja digitalizacija nastavnog procesa važan prioritet naše institucije.

U kojoj mjeri Vaša institucija namjerava podsticati i podržavati upotrebu učenja na daljinu nakon što se epidemiološka situacija normalizuje? *

- Nimalo, insistiraćemo na vraćanje na situaciju prije pandemije.
- Još nije došlo vrijeme da stvorimo sliku o budućoj orijentaciji.
- Podstićaćemo određeno povećanje nastavnih aktivnosti na daljinu u odnosu na period prije pandemije.
- Snažno ćemo podsticati veću digitalizaciju nastavnog procesa.

Kakav je trenutni status Vaše ustanove u pogledu uvođenja masovnih otvorenih onlajn kurseva (MOOC)? *

- Već nudimo ili smo nudili MOOC kurseve.
- Još nismo nudili MOOC kurseve, ali postoje pripremni planovi za to.
- Još uvijek nemamo planove za organizaciju MOOC kurseva.

Koja od navedenih softverskih rješenja za izvođenje onlajn nastave je Vaša ustanova obezbijedila svojim predavačima i studentima tokom pandemije? *

	Ne	Da, ali samo za određeni broj predavača i studijskih programa	Da, za sve studente i predavače
Moodle	☐	☐	☐
Canvas LMS	☐	☐	☐
Blackboard	☐	☐	☐
Microsoft Teams	☐	☐	☐
Google Workspace/G Suite (Classroom, Meet, Drive)	☐	☐	☐
Zoom	☐	☐	☐

Ako je Vaša ustanova sistematski koristila neka druga softverska rješenja za nastavu na daljinu tokom pandemije, molimo Vas da kratko opišete koja, te da li su ona bila obezbijedena svim studentima i predavačima.

Type here...

Šta od navedenog ste dosad uspjeli preduzeti na nivou ustanove kako biste unaprijedili tehničke uslove za izvođenje onlajn nastave? (Moguće više odgovora)

Šta smatrate da bi pomoglo Vašoj ustanovi da se izvodi još kvalitetnija nastavu na daljinu (npr. koje vrste edukacije, nabavka određenog softvera, obezbjeđivanje nekih konkretnih tehničkih uslova)? *

Type here...

Molimo Vas da navedete aspekte koje biste Vi izdvojili kao posebno negativne kada je u pitanju prelazak na onlajn nastavu tokom pandemije i kako bi se oni mogli riješiti ili ublažiti. *

Type here...

Molimo Vas da navedete aspekte koje biste Vi izdvojili kao posebno pozitivne kada je u pitanju prelazak na onlajn nastavu tokom pandemije. *

Type here...

našeg vezane za nastavu, sigurnosno umirivanje predavača):

Type here...

Molimo da potvrdite predaju upitnika. *

I'm not a robot

Poslati odgovore

Type here...

Dodatak 5: Učenje na daljinu i ispiti u zakonima o visokom obrazovanju u BiH

Pregled zakona nadležnih ministarstava iz oblasti visokog obrazovanja po pitanju učenja na daljinu i načina polaganja ispita

Ustavne jedinice	Naziv zakona	Članovi i stavovi zakona	Službeni Glasnik	
			Broj	Naziv
REPUBLIKA SRPSKA	Zakon o visokom obrazovanju	<p>Član 34. (Način pohađanja studija)</p> <p>(3) Način izvođenja vandrednog studija uređuje se statutom visokoškolske ustanove, uz obavezu sticanja ECTS bodova, kao i na redovnom studiju.</p> <p>(4) Pojedini oblici nastave mogu se organizovati učenjem na daljinu, ali se ispiti moraju odražavati u sjedištu visokoškolske ustanove navedenom u dozvoli za rad.</p> <p>(5) Bliži uslovi i način ostvarivanja učenja na daljinu uređuju se uredbom iz člana 14. stav 13. ovog zakona i opštim aktom visokoškolske ustanove. (Član 15. (13) Vlada Republike Srpske (U daljem tekstu: Vlada) donosi uredbu o uslovima za osnivanje i početak rada visokoškolskih ustanova i o postupku za utvrđivanje ispunjenosti uslova.)</p> <p>Član 46. (Oblici provjere znanja)</p> <p>(1) Ispit se polaže u sjedištu visokoškolske ustanove na kojoj je navedeno u dozvoli za rad.</p> <p>(2) Visokoškolska ustanova može, u skladu sa studijskim programom i statutom, organizovati polaganje ispita van sjedišta samo ako se radi o ispitu iz nastavnog predmeta čiji karakter to zahtjeva.</p>	73/ 10, 104 /11, 84/ 12, 108 /13	„Službeni glasnik Republike Srpske“

FEDERACIJA BOSNE I HERCEGOVINE	Unsko-sanski kanton	<p>Zakon o visokom obrazovanju</p> <p>Član 9. (Način pohađanja studija) Visoko obrazovanje može se sticati redovno, vanredno, učenjem na daljinu, ili u kombinaciji ova tri načina studiranja, onako kako to predviđa statut visokoškolske ustanove.</p> <p>Član 54. (Oblici provjere znanja) (1) Provjere znanja se obavljaju pismeno, usmeno i praktično. Provjera znanja je u pravilu pismena. (2) Pismena provjera znanja se vrši u pravilu putem testa ili pismenog rada. (3) Ispiti i svi oblici provjere znanja su javni. (4) Ispiti iz umjetničkih predmeta polažu se u pravilu komisijски. (5) Rezultati pismenih ispita se čuvaju do slijedeće akademske godine.</p>	8/0 9. 09/10 , 04/11	„Službene novine Unskosanskog kantona“
	Posavski kanton	<p>Zakon o visokom obrazovanju</p> <p>Članak 19. (Rješenje o ispunjavanju uvjeta za rad visokoškolske ustanove) (7) Visokoškolska ustanova upisuje studente na temelju odluke o upisu. Odluku o upisu donosi visokoškolska ustanova uz suglasnost nadležnog ministarstva. Odlukom o upisu utvrđuje se za svaki studij: - broj redovitih studenata koji studiraju uz potporu ministarstva, - broj redovitih studenata koji sami plaćaju studij, - broj izvanrednih studenata (učenje na daljinu), - broj studenata stranih državljana.</p> <p>Članak 118. (Način studiranja) (1) Visoko obrazovanje može se stjecati redovito, izvanredno, učenjem na daljinu ili kombiniranjem ova tri načina studiranja, na način utvrđen statutom.</p> <p>Članak 119. (Organizacija predavanja nastave za studente) Visokoškolska ustanova je dužna organizirati predavanja i druge oblike nastave za sve studente u skladu s općim aktom visokoškolske ustanove.</p> <p>Članak 128. (Provjera znanja u visokoškolskoj ustanovi) (1) Ispit je jedinstven i polaže se usmeno, pismeno, odnosno praktično. (2) Ispit se polaže u sjedištu visokoškolske ustanove, odnosno u objektima navedenim u dozvoli za rad.</p>	1/10 , 4/11	„Narodne novine Županije Posavske“

			<p>(3) Izuzetno, visokoškolska ustanova može organizirati nastavu i polaganje ispita i izvan sjedišta iste, uz suglasnost nadležnog ministarstva.</p>		
--	--	--	---	--	--

	Tuzlanski kanton	<p style="text-align: center;">Zakon o visokom obrazovanju</p>	<p>Član 2 (Osnovni pojmovi)</p> <p>t) Student je lice upisano na licenciranu visokoškolsku ustanovu, koje studij pohađa redovno, vanredno, učenjem na daljinu ili kombinovanjem ova tri modela studiranja na način utvrđen statutom visokoškolske ustanove;</p> <p>bb) Studij na daljinu je formalizovan sistem edukacije samofinansirajućih studenata kojim se korišćenjem računarskih tehnologija i interaktivnih nastavnih materijala obezbjeđuje pristup nastavnim procesima, a što se preciznije uređuje statutom visokoškolske ustanove;</p> <p>Član 119 (Način studiranja)</p> <p>(1) Visoko obrazovanje može se sticati redovno, vanredno ili učenjem na daljinu, ili kombinovanjem ova tri načina studiranja u skladu sa statutom visokoškolske ustanove.</p> <p>Član 120 (Organizacija predavanja i nastave za studente)</p> <p>(1) Visokoškolska ustanova je dužna organizovati predavanja i druge oblike nastave za sve studente.</p> <p>(2) Studijski program na daljinu, organizuje se u skladu sa statutom visokoškolske ustanove.</p> <p>Član 128 (Organizacija ispita, praktičnog i stručnog rada kod pojedinih oblika nastave)</p> <p>(1) Kada se nastava, odnosno pojedini oblici nastave, organizuju u formi "učenja na daljinu" ispiti se u pravilu održavaju u sjedištu organizacione jedinice.</p>	8/08, 11/09 , 13/12 , 16/13	„Službene novine Tuzlanskog kantona“
--	------------------	--	---	--	--------------------------------------

	Zeničko-dobojski kanton	<p>Zakon o visokom obrazovanju</p> <p>Član 111. (Način studiranja) (1) Visoko obrazovanje može se sticati redovno, vanredno, učenjem na daljinu ili kombiniranjem ova tri načina studiranja, na način utvrđen statutom.</p> <p>Član 112. (Organizacija predavanja nastave za studente) (1) Visokoškolska ustanova je dužna organizirati predavanja i druge oblike nastave za sve studente, osim pri organiziranju studijskog programa na daljinu, u skladu sa općim aktom visokoškolske ustanove. (2) Bliže uvjete i način organiziranja studijskog programa na daljinu propisuje ministar.</p> <p>Član 121. (Provjera znanja) (1) Uspješnost studenata u savladavanju pojedinog nastavnog predmeta kontinuirano se prati tokom nastave, na način predviđen nastavnim planom i programom, odnosno studijskim programom i izražava se u bodovima. (2) Oblici provjere znanja mogu biti pismeni, usmeni i praktični. Provjera znanja je u pravilu pismena i vrši se testom ili pismenim radom. (3) Općim aktom visokoškolske ustanove uređuje se način polaganja ispita i ocjenjivanja studenata, kao i način i postupak prigovaranja na dobijenu ocjenu.</p> <p>Član 122. (Mjesto provjere znanja) (1) Ispit se polaže u sjedištu visokoškolske ustanove, odnosno u objektima navedenim u dozvoli za rad. (2) Izuzetno, visokoškolska ustanova može organizirati polaganje ispita van sjedišta samo ako se radi o ispitu iz predmeta čiji karakter to zahtijeva. (3) Ispit i svi oblici provjere znanja su javni. (4) Visokoškolska ustanova je obavezna organizirati termine polaganja ispita tako da se studentu omogući da ne mora polagati više od jednog ispita u istom danu.</p>	6/09, 13/13	„Službene novine Zeničko-dobojskog kantona“
--	-------------------------	--	-----------------------------	---

	Bosansko-podrinjski kanton	Zakon o visokom obrazovanju	<p>Članak 112.</p> <p>(1) Visokoškolska ustanova je dužna organizirati predavanja i druge oblike nastave za sve studente, osim pri organiziranju studijskog programa na daljinu, sukladno općem aktu visokoškolske ustanove.</p> <p>(2) Bliže uvjete i način organiziranja studijskog programa na daljinu propisuje ministar.</p> <p>Članak 122. (Mjesto provjere znanja)</p> <p>(1) Ispit se polaže u sjedištu visokoškolske ustanove, odnosno u objektima navedenim u dozvoli za rad.</p> <p>(2) Iznimno, visokoškolska ustanova može organizirati polaganje ispita van sjedišta samo ako se radi o ispitu iz predmeta čiji karakter to zahtijeva.</p> <p>(3) Ispit i svi oblici provjere znanja su javni.</p> <p>(4) Visokoškolska ustanova je obvezna organizirati termine polaganja ispita tako da se studentu omogući da ne mora polagati više od jednog ispita u istom danu.</p>	2/10	„Službene novine Bosansko-podrinjskog kantona“
--	----------------------------	---	---	------	--

	Srednjobosanski kanton	<p style="text-align: center;">Zakon o visokom obrazovanju</p>	<p>Član 2. (Značenje izraza)</p> <p>l) Student je osoba upisana na akreditiranu i licenciranu visokoškolsku ustanovu koja studij pohađa redovito, izvanredno, učenjem na daljinu ili kombiniranjem tih triju modela studiranja na način utvrđen statutom visokoškolske ustanove.</p> <p>Član 24. (Rješenje o ispunjenosti uvjeta za osnivanje i početak rada visokoškolske ustanove te obavljanje djelatnosti visokog obrazovanja)</p> <p>(8) Odlukom o upisu utvrđuje se za svaki studij:</p> <p>a) broj redovnih studenata koji studiraju uz potporu Ministarstva;</p> <p>b) broj redovnih studenata koji sami plaćaju studij;</p> <p>c) broj vanrednih studenata;</p> <p>d) broj studenata za učenje na daljinu;</p> <p>e) broj studenata stranih državljana.</p> <p>Član 118. (Način studiranja)</p> <p>(1) Visoko obrazovanje može se stjecati redovno, vanredno, učenjem na daljinu ili kombiniranjem tih triju načina studiranja na način utvrđen statutom.</p> <p>Član 127. (Provjera znanja u visokoškolskoj ustanovi)</p> <p>(1) Ispit je jedinstven i polaže se usmeno, pisano, odnosno praktično.</p> <p>(2) Ispit se polaže u sjedištu visokoškolske ustanove, odnosno u objektima navedenim u dozvoli za rad.</p> <p>(3) Iznimno od stava (2) ovoga člana, visokoškolska ustanova može organizirati polaganje ispita izvan sjedišta samo ako se radi o ispitu iz predmeta čija priroda to zahtijeva.</p>	4/1 3	„Službene novine Srednjobosanskog kantona“
--	------------------------	--	--	----------	--

	Hercegovačko-neretvanski kanton	Zakon o visokom obrazovanju	<p>Članak 85. (Status studenta)</p> <p>(1) Upis se može izvršiti u statusu redovitog i izvanrednog studenta, te studenta koji studira učenjem na daljinu.</p> <p>(4) Studenti koji studiraju učenjem na daljinu studiraju prema posebnom programu, utvrđenom statutom visokoškolske ustanove. Troškove studija ovih studenata se financiraju uz finansijsku potporu Ministarstva ili ih plaćaju sami studenti.</p> <p>Članak 98. (Način studiranja)</p> <p>(1) Visoko obrazovanje može se stjecati redovito, izvanredno, učenjem na daljinu ili kombiniranjem ova tri načina studiranja, na način utvrđen statutom.</p> <p>Članak 109. (Oblici provjere znanja u visokoškolskoj ustanovi)</p> <p>(1) Ispit je jedinstven i polaže se usmeno, pismeno, odnosno, praktično.</p> <p>(2) Ispit se polaže u sjedištu visokoškolske ustanove, odnosno, u objektima navedenim u dozvoli za rad.</p> <p>(3) Izuzetno, visokoškolska ustanova može organizirati polaganje ispita izvan sjedišta samo ako se radi o ispitu iz predmeta čiji karakter to zahtijeva.</p>	4/1 2	„Narodne novine Hercegovačko-neretvanske županije“
--	---------------------------------	---	--	----------	--

	Zapadno-hercegovački kanton	<p>Zakon o visokom obrazovanju</p> <p>Članak 19. (Odlučivanje o ispunjavanju uvjeta za osnivanje i početak rada visokoškolske ustanove) (7) Visokoškolska ustanova upisuje studente na temelju odluke o upisu. Odluku o upisu donosi visokoškolska ustanova uz suglasnost nadležnog ministarstva. Odlukom o upisu utvrđuje se za svaki studij: - broj redovitih studenata koji studiraju uz potporu ministarstva, - broj redovitih studenata koji sami plaćaju studij, - broj izvanrednih studenata (učenje na daljinu), - broj studenata stranih državljana</p> <p>Članak 120. (Način studiranja) (1) Visoko obrazovanje može se stjecati redovito, izvanredno, učenjem na daljinu ili kombiniranjem ova tri načina studiranja, na način utvrđen statutom.</p> <p>Članak 130. (Ispit) (1) Ispit je jedinstven i polaže se usmeno, pismeno, odnosno praktično. (2) Ispit se polaže u sjedištu visokoškolske ustanove, odnosno u objektima navedenim u dozvoli za rad. (3) Izuzetno, visokoškolska ustanova može organizirati polaganje ispita izvan sjedišta samo ako se radi o ispitu iz predmeta čiji karakter to zahtijeva.</p>	10/09	„Narodne novine Županije Zapadno hercegovačke“
--	-----------------------------	---	-------	--

	Kanton Sarajevo	<p>Zakon o visokom obrazovanju</p> <p>Član 3. (Osnovni pojmovi) 24) Student je lice upisano na akreditiranu i licenciranu visokoškolsku ustanovu, koje studij pohađa redovno, vanredno, učenjem na daljinu ili kombiniranjem ova tri modela studiranja na način utvrđen statutom visokoškolske ustanove; 26) Studij na daljinu je formaliziran sistem edukacije samofinansirajućih studenata kojim se korištenjem računalnih tehnologija i interaktivnih nastavnih materijala osigurava pristup nastavnim procesima, a što se preciznije uređuje statutom visokoškolske ustanove;</p> <p>Član 47. (Organizacija studija) (1) Studij za sva tri ciklusa visokog obrazovanja može se organizirati u punom fondu sati predviđenim nastavnim planom (redovni studij) ili u fondu sati prilagođenom studentima koji nisu u mogućnosti pohađati redovni studij (vanredni studij i kao studij na daljinu). (3) Studijski program može se organizirati i kroz studiranje na daljinu.</p> <p>Član 52. (Organizacija ispita, praktičnog i stručnog rada kod pojedinih oblika nastave) (1) Kada se nastava odnosno pojedini oblici nastave organiziraju u formi "učenja na daljinu" ispiti se obavezno održavaju u sjedištu organizacione jedinice.</p> <p>Član 57. (Postupak provjere znanja i ocjenjivanja) (11) Visokoškolska ustanova obavezna je u svakom semestru organizirati nastavu "u učionici" za vanredne studente i studente koji studiraju u učenjem na daljinu, i to najmanje prve, osme i petnaeste sedmice svakog semestra, i o tome voditi urednu evidenciju, a što se detaljnije regulira pravilima studiranja visokoškolske ustanove. (12) Vanredni studenti i studenti koji studiraju učenjem na daljinu obavezni su prisustvovati oblicima provjere znanja kako je predviđeno izvedbenim planovima nastave na visokoškolskoj ustanovi, koji se, po pravilu, obavljaju u toku onih radnih sedmica u kojima se organizira i nastava za ove studente, a što se detaljnije regulira pravilima studiranja visokoškolske ustanove.</p>	42/ 13, <u>33/</u> <u>17,</u>	„Službene novine Kantona Sarajevo“
--	-----------------	--	--	------------------------------------

	Kanton 10	Zakon o visokom obrazovanju	<p>Članak 24. (7) Visokoškolska ustanova upisuje studente na temelju odluke o upisu. Odluku o upisu donosi visokoškolska ustanova uz suglasnost nadležnog ministarstva. Odlukom o upisu utvrđuje se za svaki studij:</p> <ul style="list-style-type: none"> - broj redovitih studenata koji studiraju uz potporu ministarstva, - broj redovitih studenata koji sami plaćaju studij, - broj izvanrednih studenata (učenje na daljinu), - broj studenata stranih državljana. <p>Članak 123. (1) Visoko obrazovanje može se stjecati redovito, izvanredno, učenjem na daljinu ili kombiniranjem ova tri načina studiranja, na način utvrđen statutom.</p> <p>Članak 133. (1) Ispit je jedinstven i polaže se usmeno, pismeno, odnosno praktično. (2) Ispit se polaže u sjedištu visokoškolske ustanove, odnosno u objektima navedenim u dozvoli za rad. (3) Izuzetno, visokoškolska ustanova može organizirati polaganje ispita izvan sjedišta samo ako se radi o ispitu iz predmeta čiji karakter to zahtijeva.</p>	9/0 9	„Narodne novine Hercegbo sanske županije“
--	-----------	---	--	----------	---

BRČKO DISTRIKT BIH	Zakon o visokom obrazovanju BDBIH	<p>Član 65 (Način studiranja) (1) Visoko obrazovanje može se sticati redovno ili učenjem na daljinu, ili kombinovanjem ova dva načina studiranja onako kako to predviđa statut visokoškolske ustanove.</p> <p>Član 66 (Organizacija nastave za studente) (1) Visokoškolska ustanova je dužna organizovati predavanja i druge oblike nastave za sve studente. (2) Studijski program na daljinu, organizuje se u skladu sa općim aktom visokoškolske ustanove. (3) Bliže uslove i način organizovanja studijskog programa na daljinu donosi senat.</p> <p>Član 84 (Postupak provjere znanja i ocjenjivanja) (5) Visokoškolska ustanova obavezna je u svakom semestru organizovati nastavu „u učionici“ za studente koji studiraju učenjem na daljinu i o tome voditi urednu evidenciju, a što se detaljnije reguliše aktom visokoškolske ustanove. (6) Studenti koji studiraju na daljinu obavezni su prisustvovati oblicima provjere znanja kako je to predviđeno izvedbenim planovima nastave na visokoškolskoj ustanovi, što se detaljnije reguliše aktom visokoškolske ustanove.</p> <p>Član 86 (Polaganje ispita) (1) Ispit se polaže u sjedištu visokoškolske ustanove, odnosno u objektima navedenim u dozvoli za rad. (2) Izuzetno, visokoškolska ustanova može organizovati polaganje ispita van sjedišta samo ako se radi o ispitu iz predmeta čiji karakter to zahtijeva. (3) Ispit i svi oblici provjere znanja su javni. (4) Visokoškolska ustanova je obavezna organizovati termine polaganja ispita tako da se studentu omogući da ne mora polagati više od jednog ispita u istom danu. (5) Pismeni radovi studenata čuvaju se do kraja akademske godine.</p>	30/09	„Službeni glasnik BD BIH“
--------------------	---	---	-------	---------------------------

Dodatak 6: Podaci o ispitanicima

U sklopu primarnog istraživanja podaci su prikupljeni sa sljedećih ustanova:

1. BiH Agencija za razvoj visokog obrazovanja i osiguranje kvaliteta
2. BiH Ministarstvo civilnih poslova
3. Internacionalna poslovno-informaciona akademija Tuzla
4. Internacionalni Burch Univerzitet
5. Internacionalni univerzitet Brčko
6. Internacionalni Univerzitet Sarajevo
7. Internacionalni Univerzitet Travnik
8. Kanton Hercegovačko-neretvanski Ministarstvo za obrazovanje, nauku, kulturu i sport
9. Kanton Sarajevo Ministarstvo nauke, visokog obrazovanja i mladih
10. Kanton Una-Sana Ministarstvo za obrazovanje, nauku, kulturu i sport
11. Kanton Zapadnohercegovački Ministarstvo za obrazovanje, nauku, kulturu i sport
12. Nezavisni univerzitet Banja Luka
13. Panevropski univerzitet APEIRON
14. RS Agencija za visoko obrazovanje
15. RS Ministarstvo za naučnotehnoški razvoj, visoko obrazovanje i informaciono društvo
16. Sarajevska škola za nauku i tehnologiju
17. Sveučilište Hercegovina
18. Sveučilište u Mostaru
19. Sveučilište/Univerzitet "Vitez"
20. Univerzitet "Bijeljina"
21. Univerzitet modernih znanosti CKM, Mostar
22. Univerzitet Džemal Bijedić u Mostaru
23. Univerzitet Sinergija
24. Univerzitet u Banjoj Luci
25. Univerzitet u Bihaću
26. Univerzitet u Istočnom Sarajevu
27. Univerzitet u Sarajevu
28. Univerzitet u Travniku
29. Univerzitet u Tuzli
30. Univerzitet u Zenici
31. Univerzitet za poslovne studije
32. Univerzitet za poslovni inženjering i menadžment
33. Visoka medicinska škola Prijedor
34. Visoka škola "CEPS-Centar za poslovne studije" u Kiseljaku
35. Visoka škola Banja Luka College
36. Visoka škola za finansije i računovodstvo Tuzla (FINRA)
37. Visoka škola za informacione tehnologije, ekonomiju i preduzetništvo
38. Vlada Brčko distrikta BiH

